

М. НЕКРАСОВ

ВИБРАНІ
ТВОРИ

ДЕРЖЛІТВИДАВ
У К Р А І Н И

Н. НЕКРАСОВ

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ВСТУПИТЕЛЬНАЯ СТАТЬЯ

А. М. Еголина

ПЕРЕВОДЫ ПОД РЕДАКЦИЕЙ

Микола Терещенка

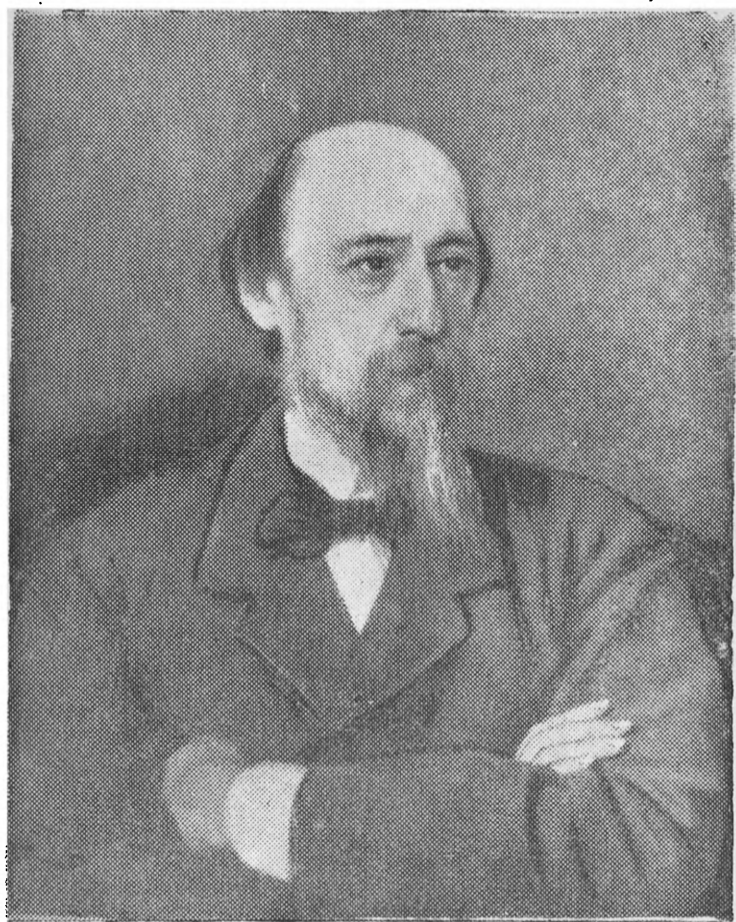
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Киев — 1946

М. НЕКРАСОВ

**ВИБРАНІ
ТВОРИ**

ВСТУПНА СТАТТЯ
А. М. Єголіна
ПЕРЕКЛАДИ ЗА РЕДАКЦІЄЮ
Миколи Терещенка

**ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ — 1946**

H. Hensparolj

М. О. НЕКРАСОВ

I

Микола Олексійович Некрасов є одним з тих славних діячів російської культури, що ними законно пишається наша країна.

Діяльність Некрасова тривала близько сорока років та була надзвичайно різноманітна: він був редактором видатних російських журналів XIX століття — „Современник“ і „Отечественные Записки“, невтомним видавцем, талановитим журналістом, блискучим літературним критиком, видатним прозаїком, геніальним поетом.

„Сестрою народу“ називав Некрасов свою музу. Глибока правда цього самовизначення стверджується не тільки творчістю Некрасова, що була одним з найбільших досягнень російської літератури, але й усім життям поета-демократа, сповненим горіння й боротьби за справу народу.

Народився Микола Олексійович Некрасов у містечку Юзвині Вінницького повіту, Подільської області, 4-го грудня 1821 року. Коли хлопчикові було близько трьох років, його батько, армійський офіцер, вийшов у відставку й оселився в родовому маєтку Грешневі, Ярославської губернії, на Волзі.

На все життя зберіг поет любов до волзької природи; в російській літературі нема яскравіших поетичних сторінок про Волгу, ніж у творчості Некрасова. Але тут таки, на Волзі, Некрасов обізнався з тяжким життям народу. Хлопчик був вражений картинами нелюдської праці.

О, гірко, гірко я ридав
Тим ранком, коли я стояв
На ріднім березі ріки,
І вперше я її назвав
Рікою рабства і тоски!..

Некрасов був багато обдарованою поетичною натурою. В ньому рано прокинулось бажання писати. В ярославській гімназії Некрасов пише сатиричні вірші, епіграми на вчителів та товаришів. В шістнадцять років у нього був уже великий зшиток віршів.

В 1838 році батько вирядив Некрасова до Петербурга для вступу у військовий навчальний заклад. Але поет вирішив готуватися до вступу в університет. За те, що Некрасов не послухав батька, його позбавили всілякої матеріальної допомоги. Кілька років він змушений був жити, як столичний бідар, витримуючи сувору боротьбу за існування. Некрасов намагається вступити до університету, але йому не пощастило на іспитах, і він стає вільним слухачем історико-філологічного відділу, де навчається два роки (1838—1840).

В 1840 році Некрасов випускає збірник „Мечты и звуки“. Переважний вплив на ці віршовані спроби молодого поета справили поети-романтики: Жуковський, Бенедиктов та ін. І, звісно, збірник залишився осторонь від демократичної поезії Некрасова. „Віршовані гріхи мого юнацтва“ — так згодом казав сам поет про цей збірник. Захоплення романтикою Некрасов незабаром позбувся. Він пильно й уважно придивлявся до життя.

Пішовши від страхіть кріпосного села, Некрасов потрапив у „трясовину“ міста. Соціальні суперечності кріпосного села в нових формах він побачив у столиці. Недарма Некрасов уже в 1843 році зауважив:

Столиця та чудова,
Багата через край.
Важке життя трудовее,
Міліонерам — рай.

Некрасов стає на шлях поета-громадянина, запального оборонця бідноти.

В літературному житті свого часу Некрасов посів одно з перших місць, бо його талант живився передовими ідеями сорокових років. Саме Некрасов — значною мірою завдяки впливу Белінського — ідеологічно й теоретично був підготовлений до тієї великої ролі в літературі,

яку він повною мірою відіграв через десятиліття, в обставинах великого суспільного піднесення, в оточенні та з підтримкою Чернишевського й Добролюбова.

Та кажучи про сприятливий вплив на Некрасова вождів російської революційної демократії—Белінського, Чернишевського та Добролюбова — не слід забувати й особистих властивостей великого поета. Так швидко піднятися з „дна“ життя на верховини культури й посісти місце в першому ряду російських письменників могла тільки людина безперечно виняткових здібностей.

Люди, що знали Некрасова особисто, одностайно відзначали його видатний розум. „Мені особисто, — каже письменник П. Д. Боборикін, — не траплялося з того часу, як я став письменником, зустрічати більш своєрідний, природно руський розум, як у нього“. Критик і публіцист М. К. Михайловський писав, що Некрасов „насамперед надзвичайно розумний. Для мене немає ніякого сумніву в тому, що на будь-якому полі, що він обрав би для себе, він був би одним з перших уже через свій розум“. Історик літератури О. М. Пипін, відзначивши, що найближчими соратниками Некрасова по журналу „Современник“ в п'ятидесятих роках були найвидатніші літератори—Тургенєв, Григорович, Островський та інші, — визнавав, що Некрасов „розумом та суспільним розумінням мабуть чи не перевершував усіх“.

Некрасов кілька десятиліть був одним з фактичних керівників літературного руху в Росії. Велика його роль у боротьбі з царською цензурою за вільне друковане слово. Недарма ті, що мали владу, вважали Некрасова неблагонадійною людиною. Продажний журналіст Тадей Булгарін доносив начальству: „Некрасов — найвідчайдушніший комуніст: досить прочитати вірші його та прозу в С.-Петербурзькому альманаху, щоб переконатися в цьому. Він страшенно волає на користь революції“.

1848-1855 роки були надзвичайно тяжкими для передового російського суспільного руху. „Темна семилітня ніч упала на Росію“, — писав Герцен. Та, не зважаючи на страхітливі труднощі, Некрасов зумів і в цю лиху пору зберегти передовий напрямок „Современника“, керівником якого він став з 1847 року.

Щоб зберегти журнал і разом з тим додержати його

демократичного напрямку, Некрасову доводилось жертвувати всім — і своїми силами, і часом, і здоров'ям, і навіть припиняти свої заняття поезією. У листах Некрасова зустрічаються скарги на те, що йому ніколи писати вірші. До того ж і добитися надрукування його віршів було майже неможливо.

Не бажаючи змінювати демократичного напрямку своєї поезії, Некрасов волів зовсім не писати віршів (так, в 1849 році він написав тільки один вірш).

Під впливом умов, що утворилися, Некрасов змушений був взятися за белетристику та перетворитися на романіста. В 1848—1851 роках він разом з А. Я. Панаєвою, що підписувалася псевдонімом Н. Станицький, пише великі романи: „Три країни світу“ і „Мертве озеро“. І хоч Некрасов не надавав ваги своїй прозі, проте його белетристичні твори були досить поширені. Так, роман „Три країни світу“ перевидавався три рази — в 1849, 1851 і 1872 роках.

В п'ятдесятих роках Чернишевський і Добролюбов при безпосередньому сприянні Некрасова перетворили „Современник“ на бойовий орган революційної демократії.

Ленін відзначав, що Чернишевський умів і підцензурними статтями виховувати справжніх революціонерів. В цьому певна заслуга належала й Некрасову. „Некрасов, — писав Чернишевський наприкінці 1888 року, — мій благодійник. Тільки завдяки його великому розумові, високому благородству душі та непохитній твердості характеру я мав змогу писати так, як я писав. Я добре служив своїй батьківщині й маю право на подяку їй; але всі мої заслуги перед нею — його заслуги“.

Некрасов не одвернувся від Чернишевського після його арешту та ув'язнення й подавав чималу матеріальну допомогу його сім'ї.

Природно, що Некрасов, який сміливо й мужньо проводив в усій своїй суспільно-літературній діяльності ідеї революційної демократії, мав багато ворогів серед реакціонерів.

В період тимчасового припинення виходу „Современника“ в 1862 році Некрасов переживав важкі дні. Напади численних ворогів з реакційного табору підсилювалися. Почали розпускати безглузду, наклепницьку

чутку, ніби Некрасов відійшов від своїх попередніх переконань. Як завжди, поет не захищався, не публікував спростовань, що їх однаково важко було провести через цензуру. Замість одвертих виступів Некрасов, залишившись без друзів та журналу, виявляв свою гіркоту та досаду в приватних листах. „Почне виходити „Современник“, справа з'ясується для публіки...“ — писав Некрасов.

Дійсно, Некрасов і без Чернишевського видавав „Современник“ (після восьмимісячної заборони), продовжуючи лінію великого революціонера-демократа. Вірність напрямкові Чернишевського підкреслювалася самим фактом співробітництва в журналі петропавловського в'язня: починаючи з березневого номера 1863 року, „Современник“ друкував знаменитий роман Чернишевського „Що робити?“, де розгорнуто програму боротьби, як її розумів великий учитель демократичної інтелігенції шестидесятих років.

Після відновлення „Современника“ Некрасов знову почав двобій з цензурою. В цій тривалій боротьбі поетом керували виключно громадські мотиви, палке бажання відстояти революційно-демократичний напрямок у літературі.

Умови роботи в журналі ставали дедалі важчими. Реакція підсилювалась. Утиски проти журналу ставали страхітливими. В 1865 році „Современнику“ було дано одно за одним два застереження: перше — 10 листопада, друге — 4 грудня. Друге застереження було викликано віршем Некрасова „Залізниця“.

Особливо тяжким становище Некрасова було весною 1866 року. 4 квітня 1866 року студент Каракозов вчинив невдалий замах на Олександра II. Уряд вдавсь до репресивних заходів проти передової частини російського суспільства. 1 червня 1866 року, з царського наказу, „Современник“ був закритий назавжди: „В наслідок доведеного з давнього часу шкідливого його напрямку“.

Некрасов почував себе в пригніченому стані. 19 травня 1866 року поет скаржився братові: „Я так змутився з журналом, що хотів би в селі відпочити в цілковитому спокої“. Але без журналу Некрасов, людина з темпераментом бойового громадського діяча, жити не міг. Навесні 1867 року він клопочеться про

набуття права видавати газету „Неделя“, а потім стає редактором журналу „Отечественные записки“. Подібно до того, як два десятиліття тому Некрасов зовсім перетворив журнал Плетньова „Современник“, він надає нового напрямку й журналові Краєвського „Отечественные записки“. До співробітництва в „Отечественных записках“ Некрасов притягнув старий склад керівних діячів „Современника“ — Єлісеєва та Салтикова-Щедрина.

Загальноновизнаний талант Некрасова як редактора. З першого твору він безпомилково визначив особливі обдаровання Достоевського і Толстого, був глибоким критиком творчості Тургенева та зумів оцінити як слід Тютчева, що раніше числився серед „другорядних поетів“.

Організаторська робота Некрасова в збиранні літературних сил та керівництві передовими журналами в умовах царської цензури мала видатне суспільне значення. Йому вдалося десятиліттями зберігати трибуну демократичної думки. Наполегливість Некрасова у боротьбі з царською цензурою захоплювала багатьох осіб, що близько знали його.

Останні два роки життя Некрасов був прикований до ліжка важкою хворобою. І наче у відповідь на один із передсмертних віршів поета „Скоро стану я здобиччю тліну“, де Некрасов гірко заявив:

Нічийого не хочу жалю я,
Та ж і нікому буде жаліть, —

поет звідусіль почав одержувати привітання з висловленням любові та співчуття. Серед них особливо цікаве привітання від петербурзького студентства, передане особисто Некрасову. Студенти писали: „Ми жаліємо того, хто запаливав у нас цю могутню любов до народу, запаливав ненавистю до його гнобителів“.

Помёр Некрасов 8 січня 1878 року. У похоронах Некрасова брали участь революційні організації, майже „весь штаб російської революції“ (Плеханов): південно-російські бунтарі, землевольці, члени робітничих гуртків фабрик та заводів. Всі вони тісно згуртувались навколо вінка „Від соціалістів“.

Некрасов визначився як демократичний поет з революційними тенденціями ще в сорокових роках.

В ту пору, в сорокові та в першу половину п'ятидесятих років, переважне місце в поезії Некрасова посідають образи городян: з одного боку бідняків, прибитих злиднями трудівників, а з другого — лихварів, бюрократів та інших гнобителів.

Велике значення для розуміння некрасовської поезії першого періоду має вірш „Вітчизна“. В цьому творі виявляються всі характерні риси творчості Некрасова сорокових років. В той час, як дворянські ліберальні письменники засуджували лише ті чи ті потворні явища кріпосницької системи, вимагаючи гуманного ставлення до селян, Некрасов протестує проти всього суспільного ладу, що утворився на кріпосній основі.

Картина руйнування поміщицької садиби не викликає в Некрасова ніякого жалю. Навпаки, поет „радісно“ бачить, що зрубано темний бір, що „набік падає порожній темний дім“. У вірші „Псове полювання“ в сатиричному освітленні показано пана-деспота. Некрасов гостро викриває кріпосницький побут.

Але якщо у „Вітчизні“ та „Псовому полюванні“ на першому плані змальовано дворянство, то у вірші „В селі“ та в „Уривках з дорожніх нотаток графа Гаранського“ вже дано чіткі образи селян.

Вірш „В селі“ (1853) — скорботна пісня про життя селянської бідноти. Цей вірш є ніби початком того селянського епосу, що його з такою майстерністю Некрасов розгорне в 60—70-х роках.

В тому ж 1853 році Некрасов пише „Уривки із дорожніх нотаток графа Гаранського“ — найреволюційніший вірш того періоду, що характером своїм примикає до дальшого етапу творчої діяльності поета — творчості шестидесятих років.

На кінець п'ятидесятих років широкою хвилею в країні прокотилися селянські бунти. Для втихомирення селян посилалося військо, яке чинило люту розправу з тими, що повстали. Один з таких бунтів поет описав у вірші „Бунт“.

В міру наростання селянського руху Некрасов, що був в епоху сорокових років переважно поетом міста,

дедалі більше зосереджує свою увагу на селі, на житті темного, затурканого і безправного селянства.

√ В епоху шестидесятих років поезія Некрасова досягла виняткової популярності. Вона відбивала кровні, насущні потреби та інтереси народу. Висловлюючи думку передової частини суспільства, Добролюбов характеризував Некрасова як „найулюбленішого російського поета, представника добрих засад в нашій поезії, єдиний талант, в якому є тепер життя й сила“.

√ „Суть мистецтва є відтворення дійсності“, — запевняв Чернишевський. Некрасов і „відтворював дійсність“ у своїх чудових віршах, що є пам'ятником цілої смуги російського суспільного життя. В роки безпосереднього єднання з великим революціонером Некрасов написав: „Поет і громадянин“, „Думки біля парадного під'їзду“, „Пісня Ерьомоньці“, „На Волзі“, „Лицар на час“, „Тургеневу“, „Коробейники“, „Селянські діти“, „Зелений шум“. Поезії Некрасова та публіцистичні й критичні статті Чернишевського і Добролюбова мали загальне політичне значення. В різних галузях літературної діяльності вони виявляли одну ідею — ідею боротьби за визволення народу.

Чернишевський розглядав поезію Некрасова як зброю революційної боротьби з самодержавством та кріпосництвом. Вождь революційної демократії шестидесятих років високо цинив ідеї Некрасова. Він писав поетові: „Правда, і людям самостійним критика може бути корисна, коли я спроможний виявити хиби в їх переконаннях (тільки в переконаннях, у поняттях про життя) і примусити їх правильніше дивитися на життя, але щодо цього вам знову таки критика зовсім непотрібна, я не знаю, які помилкові переконання треба було б вам виправляти в собі“.

Некрасов стояв у центрі літературної боротьби бурхливої епохи шестидесятих років. Безмежна відданість народній справі натхнула Некрасова на такі твори, як „Поет і громадянин“, „Белінський“.

Йди на бій за батьківщину,
За переконання й любов...
Йди і гинь... А правда вирне,
Не марні муки, справа вірна,
Коли за неї летиться кров.

Ці вірші стали прапором революційної інтелігенції. Викриваючи лібералів, „багатих на слова, бідних на діла“, засуджуючи буржуазно-дворянське суспільство, де „кожен мріє непомірно про себе в заздрості лихій“, Некрасовський громадянин каже поетові про „достойних громадян“ — революціонерів.

І серед нас судьба стрічала
Людей, що рвалися в бої..
Схилися долу перед ними!

Некрасов у селі бачив справжню силу, здібну відродити і відновити сучасну йому соціальну дійсність. Але в той же час Некрасов не міг не помітити браку революційності в значних масах селянства, пасивності, безмірного смиренства. Він ставив хвилююче запитання: „Що ж означає твій стогін без краю?“ Чи викличе цей стогін селянський бунт і загальне повстання, яке скине експлуататорське ярмо купки людей, що в них усе життя є „вічне свято“, чи, „скоряючись долі закону“, селянство вмиратиме повільною смертю? Глибока віра в революційні сили народу розв'язувала сумніви поета.

Водночас Некрасов створює образи робітників („На Волзі“, „Плач дітей“, „Залізниця“, „Пісні про вільне слово“, „Пісня про працю“), яких люто експлуатують, які виконують тяжку нелюдську працю. Засуджуючи бурлака за покірність долі, Некрасов кличе його до повстання:

Не гірша була б доля та,
Якби на неї ти повстав?

Некрасов чудово зрозумів сенс реформи 1861 року. „Справа рушилась... волею влади“, — писав поет. „Мало виграв народ, і полегшення він ще не має“. Навіть в єдиному „привітальному“ вірші „Воля“ свої думки про „добрі часи“ він називає „фантазіями“, в яких „вад забагато“, і скептично зауважує:

Знаю: взамін лапцюгів кріпосних
Люди придумали безліч пових.

В шестидесятих і семидесятих роках Некрасов всебічно і повно малює життя пореформного села:

З'явилась муза раз, і каже так вона:
Народ хоч звільнено, та щастя він не зна!

Трагізм становища передової інтелігенції цієї пори полягав у тому, що революційні ідеї були поки що здобутком невеликої групи людей. Характеризуючи епоху реформи, Ленін писав: „...були й тоді вже в Росії революціонери, що стояли на боці селянства і розуміли всю вузькість, всю убогість горезвісної „селянської реформи“, весь її кріпосницький характер. На чолі цих, дуже нечисленних тоді, революціонерів стояв М. Г. Чернишевський“¹. „Затурканість“ селянських мас, недостатність їх політичної свідомості бачив Некрасов. З чудовою правдивістю він відбив цю рису у таких віршах:

У селянина кожного
Душа мов хмара чорная, —
В ній гнів та грім — і слід було б
Гриміти їй, неначе грім,
Кривавим йти дощем.

А все закінчується веселощами:

Пішла по жилах чарочка
І засміялась добрая
Душа селянська та!

В останні десять років свого життя Некрасов напружено працював над великими творами „Кому на Русі жити добре“, „Руські жінки“, „Недавній час“, „Сучасники“.

Поема „Кому на Русі жити добре“ подає багатющу характеристику реформи 1861 року, яка зробила крок вперед у розвитку Росії на шляху до перетворення її з кріпосницької країни на буржуазну монархію, але в той же час зберегла „кріпосницькі залишки“, що якнайдужче придушували село.

Некрасов малює картину загибелі старого поміщицького устрою та життя селянства до „визволення“ і в умовах пореформного ладу. Героєм поеми є група селян із „дочасно-зобов'язаних“. Очима самих мужиків оглядає поет знедоленість життя російського селянства, його цілковиту безпорадність у пореформних умовах.

В цій поемі повніше та яскравіше, ніж в інших творах Некрасова, виступає головний герой його поеми — народ. Поет всебічно показує життя народу — і в горі і в „щасті“.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. XV, стор. 143.

„Холоп покірний — Яків вірний“, що догоджав панові, доглядав та оберігав його, нарешті втратив терпець: змучений поміщиком, він вкорочує собі віку на очах у цього бузувіра. А в розділі „Савелій, богатир свято-руський“ селянський протест уже оформлюється в бунт, що закінчується вбивством гнобителя. „Вісімнадцять літ терпіли“ селяни утиски та образи, але терпець урвався, і „вдв'ятьох“, „голодні“, в криницю „всією юрбою“ кинули вони ненависного тирана. Щоправда, їхня розправа з німцем-управителем має стихійний характер, але ж тоді селянські бунти виникали стихійно, як відповідь на люті утиски поміщиків та управителів маєтків.

Некрасов словами Савелія: „недотерпіть — пропасти, перетерпіть — пропасти“ — застерігав народ від зайвої терплячості, закликав селянство до одвертого революційного повстання.

Є в поемі згадка і про повстання селян цілими селями. Ці повстання були відповіддю на „визволення“, що було на ділі визволенням селян від тієї землі, якою вони користувались за кріпосного права. „Громадський“ працівник Єрміл Гирін, який „правдою над всією округою таку силу взяв“, потрапляє до острогу, заступившись за селян „поміщика Обрубкова, Зляканой губернії, повіту Недиханого, селища Правець“, що збунтувалися.

Видатну роль у визвольній боротьбі Некрасов приділяв передовій інтелігенції. Викриваючи ліберальних базік, тавруючи „базік, що брехні ще не кинули“ поет з захопленням говорив про справжніх борців за народну справу. На Русі „жити добре“, на думку Некрасова, тільки революціонерам, бо тільки їхнє життя сповнене великого змісту, краси та правди.

Некрасов закликав різночинну інтелігенцію до боротьби за „народну справу“, закликав її йти на допомогу велетенській силі Савелія-богатиря, що починала прокидатися. Образ такого борця за благо народу подає Некрасов в особі Гриші Добросклонова. Син дячка, що жив бідніше, ніж останній селянин, та наймички, що сльозами солила хліб, Гриша виступив, як „посланець вахлаччини“, як оборонець інтересів селянства. Він

Став запальним, захопленим,
Співав про визволення він

Зневажених, пригноблених
На всій святій Русі.

З палкою ніжністю й любов'ю намальовано образ Гриші — революційного демократа. Поет розуміє, що Гриша не один, що за ним іде „рать незчисленна“, яка має „нездоланну“ силу. Тяжкий шлях Гриші, але й слашний, бо найбільше щастя, на думку Некрасова, полягає в боротьбі за волю пригноблених. В цьому й полягає сенс кінцівки поеми:

Вже б ті подорожники із сім'єю стрілися,
Коли б знали-відали, що із ним творилося.
Він кипів безмежною молодією силою,
Чув він звуки сміливі пісні бистрокрилої,
Звуки благодатні гімну благородного,—
Образом осяяні щастя всенародного!

Ідейний зміст поеми визначив і її художні особливості. Показати село в передреформний та пореформний періоди в усій складності можна було тільки у великому епічному творі. В цьому жанрі написано також „Коробейники“, „Мороз, Червоний ніс“, „Сучасники“.

Своєю структурою некрасовські поеми глибоко відрізняються від романтичних поем двадцятих років ХІХ століття. Якщо там у центрі стоїть герой, людина, що відзначається багатством свого внутрішнього життя, і вся дія концентрується навколо нього, то в центрі поеми Некрасова — не окрема особа, а народ.

Особливо яскраво характеризує поему її близькість до народної творчості. Позбавлене змоги мати свою літературу, селянство виявляло свої погляди, свої інтереси в усній поезії: в казках, приказках, прислів'ях, піснях. Поет селянства Некрасов широко використовував матеріал фольклору, переважно народні пісні. На них і засновано „Голодну“, „Панщинну“, „Веселу“, „Солдатську“ та інші. Мовний склад народних віршів Некрасова — з починами, повторами, паралелізмами, негативними порівняннями — цілком спирається на невичерпні багатства усної народної поезії.

„Кому на Русі жити добре“ — своєрідна енциклопедія народного життя. Поет розповів у цьому монументальному творі про народ, використовуючи засоби народної поезії. Піднісши селянську мову на рівень високої художності, Некрасов практично заперечував зневажливий погляд на селянську мову, як на „мужицьку“,

що нею можна висловлювати лише низькі переживання. Такий погляд запроваджували дворянські літератори. Некрасов показав у всій силі та красі величезні поетичні властивості народної мови: її простоту, реалістичність, влучність. Поет захоплюється багатством селянської мови:

Регочуть, потішаються,
А то до слів Петрушчиних
Свое слівце доточують,
Таке слівце занозисте,
Якого не придумавш,
Хоч проковтни перо!

Селянин і творчості Некрасова посідає центральне місце. Він — герой, суддя, що допитує: „кому живеться весело, привільно на Русі?“ Вперше в російській літературі селянина було піднесено на таке високе місце, вперше з такою силою всі сторони життя були оцінені з погляду селянина.

Капіталістичний розвиток Росії в його найважливіших моментах блискуче змальовано в поемі „Сучасники“ (1875). Некрасов створив галерею сатирично поданих образів експлуататорів:

Різна громада: і ферти, й гусари,
І генерал, і банкір і куркуль.

Використовуючи злободенний фактичний матеріал, сатира Некрасова закликала читачів на боротьбу з кріпосницьким ладом.

Поезія Некрасова семидесятих років сповнена революційного ентузіазму та віри в кінцеву перемогу народу. Поряд з селянством автор велике місце приділяє змальованню революційної інтелігенції. Поет прославляє борців за визволення народу, протиставляючи їх ліберальним реформаторам. На початку семидесятих років друкуються його славетні історико-революційні поеми: „Дідусь“, „Недавній час“, „Руські жінки“ („Декабристки“). Поет встановлює живу спадковість ідей та боротьби від декабристів до Белінського, Петрашевського, Добролюбова — до семидесятників.

Навряд чи можна знайти в російській літературі сильнішу поетизацію та прославляння політичних засланців, ніж поема Некрасова „Руські жінки“. Недарма цензура жодного твору Некрасова на сучасні теми не спотворювала так, як його поему про декабристів.

Некрасов висловлює почуття гордоців за свою вітчизну, що висунула самовідданих борців з темними силами царської реакції:

Можливо ми, — ще ж не кінець цій мові, —
Розкажем коли-небудь і про тих,
Що для вітчизни не жаліли крові,
Йшли помирать в пустелях снігових.
Чудові образи! Чи ще яка країна
Пишатись може славними людьми,
Що праця їх така була б сумлінна.
Їх імена забути не повинні ми!

Поет захоплюється самовідданістю дружин декабристів:

Високий і ясний їх подвиг незабутній.

Некрасов прославляє дружину декабриста Трубецького:

Бо іншим шлях вона уторувала,
На подвиг інших кликала вона!

Зі спопеляючою ненавистю поет ставиться до ворогів революції, до винуватців загибелі кращих людей російської землі. Трубецька дає влучну й гостру характеристику дворянського столичного товариства після розгрому декабристського руху:

Давно гние живим там люд —
Ходячі все гроби.
Мужчини — зборище Іуд,
А жещини — раби.
Що там знайду? Старих святош,
Оганьблену мсту
І знахабнелих злих вельмож,
Або підлотну мсту.

З великим почуттям Некрасов намалював образи великих демократів — Белінського, Добролюбова, Чернишевського.

Для Некрасова Белінський ніколи не переставав бути „справжнім світилом“. В поемі „Белінський“ поет з гарячою любов'ю змалював бешкетний характер діяльності „невгамовного Віссаріона“. В Добролюбові Некрасов бачив геніального юнака, покликаного виконати велике призначення. Оплакуючи передчасну його смерть, Некрасов написав незабутні вірші:

Та надто рано твій ударив час,
І віще з рук перо твоє упало.

Який світильник розуму погас!
Яке-то серце битись перестало!

Великого демократа М. Г. Чернишевського Некрасов розглядав як безстрашного борця, що віддав своє життя за народну справу. Поет увічнив його образ як „пророка“ революції, що бачив „неможливість служити добру, не жертвуючи собою“.

III

Думи про Росію є центральним мотивом усіх творів Некрасова. Поет пишався почуттям волі, що глибоко корінилося в серцях передових російських людей.

Ідеал Некрасова — вільна вітчизна. Поет боровся за вітчизну для народу, за його право бути справжнім хазяїном своєї країни. На думку Некрасова, людина, що палко любить свою вітчизну, готова йти заради свободи вітчизни на будь-які жертви. Дружина декабриста Трубецького в ім'я любові до вітчизни, не ремствує, терпить всі злигодні. Словнена рішучості виконати громадянський обов'язок до кінця вона каже:

Не жалюгідна я раба,
Я жінка, я жона!
Нехай гірка його судьба,
Але й моя вона!
О, коли б жінці він другій
Віддав себе колись,
Знайшла б я сил в душі своїй
Навіки розійтись!
До краю рідного любов —
Суперниця моя.
І як була б потреба, знов
Йому простила б я!..

Патріотичні почуття піднімають народ і проти національного і проти класового пригнічення. В ім'я цієї великої любові до вітчизни люди віддавали своє життя в боротьбі з іноземними ворогами.

Реакційна влада царської Росії пригнічувала справжніх патріотів. Утисків зазнавали Радішев і Рилєєв, Пушкін і Лермонтов, Герцен і Чернишевський та багато інших великих російських людей. Некрасов говорив про себе, що „з боку блюстителів порядку“ він „був вічно під судом“.

В написаній з дивною силою поемі „Нещасні“ Некрасов з особливою сердечністю говорить про російський революційний розмах. Чуттям геніального художника Некрасов угадав велику роль Росії та високе призначення її народу. Відокремлюючи офіціальну, імператорську Росію від отчизни та народу-богатиря, Некрасов писав:

Русь доведе, що є в ній люди
І що майбутнє в неї є.
Вона не знає середини —
Хоч чорна скрізь, куди не глянь,—
Та не проїв до серцевини
Її порок. У грудях — рань,
Струмує плин живий і чистий
Іще німих народних сил:
Так ґрунт Сибіру криє, млистий,
Золотоносних безліч жил.

Здається, не можна уявити собі більш кривого зв'язку поета з вітчизною, ніж той, що був у Некрасова.

Призначення поета, на думку Некрасова, полягає в нагадуванні „людині високого поклонання її“. Поет уболівав за долю Росії та всією силою своєї творчості закликав до роботи над перетворенням її в „могутню“ і „всесильну“ країну. Свою долю поет пов'язував з долею народу. Навіть на смертельному ліжку, мучачись невимовним болем, перебуваючи, за власним визнанням, „біля дверей гробу“, Некрасов думав про народ і, підбиваючи підсумки своєї поетичної діяльності, говорив:

Не плач! Ти сповнена краси,
Не глузуватимуть над нами:
Між мною й чесними серцями
Прорвать навкi ти не даси
Живого кривого союзу!
Не руський — з нехiття в очах
Погляне на блiду, в синцях,
Побиту нагаями музу..

Некрасов високо цiнив у російському народi його активнiсть у боротьбi за своє визволення, за своє щастя:

Всюди пишайся своєю вiтчизною...
Витерпiв досить російський народ.

Витерпить все — i широку та сонячну
Смiливо путь прокладе в боротьбi.

Любов Некрасова до народу тісно пов'язана з любов'ю до природи своєї країни. В російській поезії створено багато чарівних картин російської природи, і одно з перших місць серед них посідає некрасовський опис „пробудження природи весною“. „Зелений шум“ можна назвати хвилюючим гімном російській природі. Поет натхненно описує вплив на людину „весни золотої“, що „радіє й на мить не змовкає“.

Але тяжка соціальна дійсність змінює настрої поета. Коли він пригадує факти нелюдської експлуатації людей праці, „лахміття жалюгідних злиднів, знеможені риси“ бурлака, вмить пейзаж його перетворюється — йому здається „прибережних птахів-знайомий крик“ „зловісним, пронизливим і диким“, бо для нього:

І гомін тих лагідних хвиль.
Вже повен музики дозвіль.

Поет захоплювався добрим впливом природи на стомлену, змучену людину, яка може інколи безсило опустити руки. У вірші „За містом“ він малює, як „село зігнало з душі давнішню тугу“. Природу, зауважує Некрасов, не могли відібрати у бідняків „сильні й ситі землі“.

Некрасов усвідомлював себе російським національним поетом:

В Європі нам зручно, та ласку вітчизни
Ні з чим не зрівняти...
О, матінко Русь, зустрічаєш ти снча
Так ніжно, що радо стає на душі!

Разом з тим Некрасову була чужа національна обмеженість. Він зневажливо говорив про казенний патріотизм, що розвиває шкідливу бундючність. Йому були зовсім невластиві настрої, які підмінюють поняття вітчизни поняттям про владу, любов до вітчизни — любов'ю до царів.

Поет з почуттям неприхованої огиди й зневаги ставився до реакціонерів, що проповідували націоналістичні почуття. Ще на початку сорокових років у своїх рецензіях (наприклад, на книгу „Русский патриот“, 1842) Некрасов засуджує „квасной“ патріотизм, дає негативну оцінку псевдопатріотичним віршам.

Некрасов показав, що любов до вітчизни органічно пов'язана з протестом проти кріпосницького суспільства. Декабрист „Дідусь“ з любові до вітчизни й народу

не міг не боротися проти суспільного ладу, що підтримував рабство.

Некрасов називав себе поетом помсти. У своїх творах він дав яскраві картини народного гніву. Муки людей кличуть, на його думку, до лютої помсти. Як слова нашого сучасника, сприймаються вірші Некрасова:

Та в тобі кипить живлюща кров,
Почуття відплати тріумфуе,—

або:

Довіку не навчиться вже любити
Те серце, що ненавидить стомилось.

Поет з побожністю ставився до вітчизни. Він говорив про неї тепло й сердечно:

Мати-вітчизно! на гонах твоїх
Я почуттів ще не звідав таких

З полум'яної любові до вітчизни, до її великого народу, до дивної російської природи й виросла поезія Некрасова, що стала частиною нашого національного багатства.

Поезія Некрасова була джерелом виховання і захвату ряду поколінь борців. Некрасов був „володарем дум“ молоді шестидесятих-семидесятих років. В реакційну епоху восьмидесятих років його поезія була для кращих людей епохи маяком, що показував шлях боротьби за народну справу:

Дореволюційна „Правда“ в зв'язку з тридцятип'ятиліттям з дня смерті Некрасова писала про нього як „про нашого улюбленого поета-громадянина“. За прямою вказівкою Леніна — цитувати й роз'яснювати творчість письменників старої народницької демократії, — „Правда“ за короткий час листопад 1912 — жовтень 1913 року) вмістила про Некрасова чотири статті, інструктивний лист та звернення до культурно-освітніх організацій.

Некрасов завжди користувався винятковою любов'ю трудявого народу Росії. В епоху боротьби з самодержавством наша партія бачила в Некрасові свого вірного союзника. Редакція „Правди“ знала, як багато говорила серцям передових людей робітничого класу поезія Некрасова. В номері з 25 грудня 1912 року „Правда“ писала: „Якщо хто працює та бореться в надії на краще майбутнє, хоч би яка чорна й невдячна праця стомлювала його під кінець робочого дня, потрібен його душі

і відпочинок, і ясне свято думки, і підтримка дружнього співчуття... Хай покличе він до себе Некрасова, хай перечитає його сторінки, сповнені гарячої любові до людини, — з цих сторінок увіллються в стомлену душу таке тепло і така жадоба іншого, кращого життя, що захочеться знову працювати, знову боротися, знову віддавати свої сили чорному дню теперішнього в ім'я світла завтрашнього дня...“

Як сприймає творчість Некрасова наш сучасний радянський читач? Обізнаючись з поезією Некрасова, радянський читач не тільки зазнає високої естетичної насолоди, але, порівнюючи наші дні з тим похмурим часом, що його описує Некрасов, ще краще й яскравіше бачить наші досягнення та ще міцніше починає любити соціалістичну вітчизну.

У своїй творчості Некрасов втілив образ непереможного російського народу. Поет-трибун, прославляючи тих, у кого „ноги босі“ і „ледве прикрито груди“, передрікав їм „славному путь“:

Там уже широке поле:
Там працюю і не гнись...
Ось за що тебе до болю
Я люблю, о рідна Русь.

Велич Некрасова є в тому, що він крізь похмуру дійсність кріпосницької Росії бачив ясне майбутнє свого народу та оспівав його у хвилюючих віршах. Навіть у часи кріпацтва він ніколи не мав сумніву в тому, що переможе народна справа.

Ми цінимо Некрасова не тільки за реалістичне змалювання минулого. Поет нам безмежно близький своєю спрямованістю вперед. Здивною проникливістю Некрасов кидав допитливий погляд у велике майбутнє своєї вітчизни.

Безмежно вірячи в творчі сили нашого народу, в перемогу свободи, в перемогу справедливої справи, Некрасов передчував, що настануть „інші часи, інші картини“. В ті далекі часи, коли „над великою російською рікою“ стояв „стогін без краю“, поет сміливо малював картини майбутнього ясного дня.

Поет журився тим, що творчі сили російського народу пригноблено, прибито, що кріпосницький лад губить країну, але не мав сумніву в тому, що селянські

„сокири лежать—до порц“, що настане час і повстане народ. Револуційний світогляд натхнув Некрасова на створення геніальної пісні „Русь“, яка залишиться у віках як чудовий твір про невичерпні сили російського народу.

Наші великі вожді Ленін і Сталін зверталися до цих рядків Некрасова, характеризуючи становище країни в різні періоди її історичного розвитку. Ленін у березні 1918 року писав, що треба „добитися хоч би там що того, щоб Русь перестала бути убогою і безсилою, щоб вона стала в повному розумінні цього слова могутньою й багатою... В нас є матеріал і в природних багатствах і в запасі людських сил, і в прекрасному розмахові, що його дала народній творчості велика революція, — щоб створити справді могутню і багату Русь“.¹

Товариш Сталін у своїй промові „Про завдання господарників“ згадав некрасовські рядки із „Русі“, коли говорив про стару Росію та її відсталість².

Радянський Союз за двадцять дев'ять років став могутньою країною соціалізму.

Некрасов палко бажав бути поетом народних мас і створити пісні радості. Тому стільки гіркості та досадні чути в словах поета, що йому доводиться „співати пісні сумні“. Але й у цих піснях живе прагнення поета співати пісні щастя та веселощів народних. В цьому одна із чарівних рис його творчості. Співець молодій демократичній Росії, Некрасов ніяк не міг миритися з застійним життям, коли „кожний день убійником був якої-небудь мрії“, і глибоко вірив у перемогу народної справи.

Тому такий близький Некрасов нашій епосі, такий дорогий людям радянського суспільства.

А. Єголін.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. XXII, стор. 376.

² Й. В. Сталін. „Питання ленінізму“, вид. II-е, стор. 328.

В ДОРОЗІ

Скучно! Скучно!.. Поштарю меткий,
 Ти б розвіяв тяжку мою скуку!
 Заспівай-но мені щось про вік молодий,
 Про рекрутський набір і розлуку;
 Чимсь химерним мене посміши,
 Де що бачив чи чув, розкажи —
 Веселіше, бува, мені стане!

„Ох, і сам невеселий я, пане!
 Лиходійка зсушила, жона!
 В домі папським зростала вона
 І вивчала там, біс його зна,
 Разом з панною різні науки:
 Ну, сказати б то, шити й в'язать,
 На варгані тім грати, читать, —
 Всі дворянські химери і штуки.
 Одягалась не так, як у нас
 На селі сарафанниці наші,
 А, приміром, у шовк та в атлас,
 Їла вдосталь і меду, і каші,
 Виступала маніжливо так,
 Як і панії, тобто, природні,
 І не те вже, що брат наш кріпак,
 Але сватав її й благородний
 (Бач, учитель був ледь не здурів,
 Каж кучер, Іванич Торопка), —
 Ну, та щастя їй бог не судив:
 Не потрібна в дворянстві холопка!

Наша панночка заміж пішла —
Та й до Пітера, вирване зілля!
Ну, а пан, одгулявши весілля,
Повернувся слабий до села
Та й віддав свою богові душу,
Сиротою zostавивши Грушу...
Через місяць приїхав зятьок —
Перебрав по ревізії душі,
Та й усіх посадив на оброк.
Ну, а далі добрався й до Груші.
Чи сказала, буває, йому
Щось навпроти, чи просто затісно
Разом жити в одному дому
Стало вдвох їм, — нам тее незвісно, —
Та вернув він її на село...
Знає місце своє хай мужичка!
Плаче дівка — ой, лихо прийшло!
Білоручка, мовляв, білоличка!

Як на гріх в дев'ятнадцятий рік
Увійшов я... Мене посадили
На тягло — та на ній і женили.
Ох, і лиха ж набравсь чоловік!
Ходить павою, бачиш такою, —
Ні доїть, ні махати косою!
Гріх сказать, щоб ледача була,
Та усе, мовляв, з рук випадало!
Коли дрова чи воду несла,
Чи на панщину йшла — ну, бувало,
Жаль дивитися стане... куди!
І з обнови нема їй утіхи!
То натерли їй ногу коти,
То, мовляв, сарафан не до шмиги.
Ще нічого на людях, в сім'ї,
Ну, а потайки — сльози, як річка...
Загубило те панство її,
А була б хоч куди молодичка!

Все якийсь там патрет розгляда,
Все читання їй, бачиш ти, любе...
Страх бере мене просто: біда!
Приведе і синка до загуби!
Мие, чеше його день при дні,

Вчить читати мужицьку дитину,
Бить не б'є — не дає і мені...
Та не довго їй пестить дитину!
Її тріска зробилась худа,
І ходити вже стало над силу,
Толокна ложок зо дві з'їда...
Доведеться покласти в могилу!..
А від чого?.. Та я ж не томив
На тяжкій, бідолаху, роботі,
Зодягав, годував, без пуття не корив,
Шанував, бачить бог, по охоті...
Ну, а бити — сливе і не бив,
Ну, хі а там під п'яну десь руку...“ —

„Ну доволі, поштарю! Одвів
Ти від мене тяжку мою скуку!“

* * *

Коли із мороку облуди
Гарячим словом без огуди
Загину душу я підняв,
І, сповнена тяжкої муки,
Ти прокляла, ламавши руки,
Порок, що всю тебе поймав;

Коли свою забутню совість
Карала спогадами ти
Й мені передавала повість
Про все, що довелось знести;

І враз, закривши вид руками,
Від жаху й сорому страшна,
Ти розлилася вмить сльозами,
Обурена і чарівна, —

Вір: слухав я, бажавши щастя,
Жадливо кожен звук ловив...
Я все відчув, дитя нещастя!
Я все забув і все простив.

Чому ж таємно щогодини
Ти сумніваєшся, сумна?
Невже й тебе у самотині
Скоряє теж юрби мана?

Не вір юрбі — пустій, брехливій,
Забудь і сумніви і глум,
В душі лякливо-хворобливій
Ти не ховай гнітучих дум!

Ти не сумуй дарма й безплідно,
Не грій змію на грудях ти,
І в дім мій сміливо й свобідно
Ти господинею ввійди!

1846

ГОРОДНИК

Не гуляв я з пожем у густому лісу,
Не лежав я в рову в темну ніч гомінку,
Я свій вік погубив за дівицю-красу,
За дівицю-красу, за дворянську дочку.

Я в німецькім саду працював по весні,
І згрібавши сучки, раз я пісню завів,—
Аж хазяйська дочка вже стоїть в даліні,
І вдивляється в мене, і слухає спів.

По торгових шляхах, по великих містах
Я, городник меткий, скрізь ходив не дарма,
І красунь-чарівниць надививсь по світах,
А не бачив таких, та їх, мабуть, нема.

Чорноброва, п'янка, тіло біле, ставна!..
Стало жаско, я пісню свою припинив.
Та пройшла, не сказала нічого вона,
Обернулась: а я, мов шалений, зорив.

Я чував на селі, що і я, мов, мастак,
Що вродливий і я, і моторний такий, —
Наче сокіл, дивлюсь, білолиций юнак,
І мов чесаний льон, в мене кучер виткий...

І заграла душа на хвилину якусь...
Та як глянув я вмить на палати її —

Посвистав і махнув я рукою чомусь,
Та мерщій за мужицької справи свої!

Та приходить частіше вона почала
Погулять, подивитись на працю мою,
І сміялась зі мною й розмову вела:
Та чому я замовк? не співаю в гаю?

Я лиш чубом трусну, ні слівця не скажу,
Тільки хочеться голову буйну схилить...
„Дай за тебе лиш яблуньку я посаджу,
Ти стомивсь, і пора вже тобі відпочити“.

— Що ж, панянку, будь ласка, візьми, поучись,
Попрацюй, пособи мужикові часок... —
Та як заступ у мене взяла, сміючись,
То узділа на правій руці перстеньок.

Очі стали у неї за хмару темніш,
Кров заграла палка на губах, на щоках.
„Що з тобою, панянку? Чому так гориш?
Хмуриш брови чорняві, неспокій в очах?“

— А від кого такий перстеньок золотий? —
„Скоро старість прийде, коли будеш все знати“.
— Дай бо я подивлюсь, — а упертий який! —
І за палець мене раптом ручкою хвать!

Потемніло в очах, душу спалах проїняв,
Я давав — не давав золотий перстеньок...
Раптом я пригадав, що і я вроду мав,
Та не знаю вже як — в щоку діву я цмок!..

І багато я довгих ночей скоротав
Вдох із нею тоді... В ясні очі дививсь,
Русу косу не раз розплітав-заплітав,
Волзьку пісню співав, і на неї моливсь.

Миттю літо пройшло, мов прудка течія,
І уранці мороз під ногами хрустить.
Якось раз, як скрадався у горницю я,
Хтось схопив за плече: „Злодій!“ люто кричить.

І на допит мене у ганьбі привели,
Я стояв та мовчав, говорить не хотів...
І побрили мене, буйні і кудрі стяли,
І залізний убір на ногах задзвенів.

Потягли нагаєм, і погнали дружка
Від коханки навек на печаль і тоску
У далекі краї!.. Бач, любить не рука
Мужики-вахлаку та дворянську дочку!

ТРІЙКА

Чом ти пильно зориш на дорогу,
Без веселих подружок стоїш?
Мабуть, серце здіймає тривогу —
І лице спалахнуло ясніш.

І чому поспішаєш хапливо,
Хочеш трійку догнати мерщій?..
Щоб на тебе, струнку і вродливу,
Задивився корнет молодий.

Задивитись на тебе не диво,
Покохать тебе кожен не прич:
В'ється стрічка червона грайливо
У косі твоїй, чорній як ніч;

Крізь рум'янець на щічці смуглявій
Пробивається ніжний пушок,
Сміло дивиться погляд лукавий
З-під твоїх напівкруглих брівок.

Дивний погляд чорнявки-дикунки,
Повний чарів, що збуджують кров,
Старика підіб'є на дарунки,
Кине в серце юнацьке любов.

Поживеш у розкошах ти вволю,
І легке твоє буде життя...
Та не те тобі спало на долю:
З мужиком будеш жить без пуття.

Підв'язавши угору поділки,
Перетягнеш ти груди свої,
Буде бить чоловік без горілки,
Дні отруїть свекруха твої.

Одцвітеш від важкої роботи
Ти, не встигши розквітнуть, за мить,
І поринеш ти в сон і турботи,
Будеш няньчити, їсти й робить.

І в лиці твоїм, повнім горіння
І життя, — миттю з'явиться жах,
Вічний вираз тупого терпіння,
І безглуздий, страшний переляк.

І сховають в глибоку могилу,
Коли шляхом ти пройдеш своїм,
Надаремне розтрачену силу
І життя, не зігріте ніким.

Не дивися ж, сумна, на дорогу
І за трійкою ти не спіши,
І тужливу на серці тривогу
Назавжди ти в собі заглуши!

Не догнать тобі трійки прудкої:
Коні сповнені сили міцної,
І підпилий візник, і к другій
Мчить корнет, наче той буревій...

ВІТЧИЗНА

І знов місця знайомі, де пuste життя
Старих батьків моїх — без змісту, без пуття
Текло між бенкетів і між тупого чванства,
Розпусти дикої, мізерного тиранства,
І де тремтячий рій придушених рабів
Дивився з заздрістю на гірших панських псів;
Де божий світ мені судилося уздріти,
Де я ненавидить навчився і терпіти,
Де часом зненависть і я в душі ховав,

І сам, траплялося, поміщиком бував;
Де я відчув в душі, зотлілій передчасно,
Як спокій відліта й надії промінь гасне,
І не дитячих мрій та поривань тепло
У серці жевріло, а полум'я пекло...
І спогади про юність — давню пору славному
І вічнорадісну, як гучно твердять здавна,
Збудивши в серці злість, і чорний сум, і лють,
В усій своїй красі повз мене знов пливають.

Ось темний, темний сад... Хто там в алеї дальній?
Чий образ поміж віт недужий і печальний?
Знов, мамо, плачеш ти... О, страднице моя!
Хто вбивця твій і кат — це знаю, знаю я!
Навіки віддана тирану на знущання,
Не мала в серці ти своєму сподівання,
Супроти долі ти повстати не могла,
І як невільниця мовчазно ти жила!
Та знаю: не була душа твоя байдужа,
Вона була прекрасна, вперта, дужа,
І все, що ти змогла у цім житті знести,
Вмиравши, катові хіба простила ти?!

І ти, що з матір'ю ділила мимоволі
І горе і ганьбу її страшної долі,
Нема й тебе, сестра, подруга юних днів!
Від полюбовниць панських та гидких псарів
Ганьбою вигнана, себе ти доручила
Тому, кого не знала зроду, не любила...
Та долю матері, її шляхи сумні
Знов повторила ти й лежала у труні,
Всміхаючись так холодно й суворо,
Що й кат здригнувся сам, твое збагнувши горе.

Ось сірий дім старий... В нім пуста й глушина:
Ні псів, ні гаєрів, ні женщин, ні вина.
Ну, а колись? Усіх тут щось давило,
В старих і в молодих від туги серце нило.
До няні я тікав... Ах, нянечко! не раз
За нею сльози лив в тяжкий для серця час.
Та просвітляючись від милого імення,
Чи я давно до неї мав чуття священні?!

Я доброти її нічим не заслужив,
І рис її тепер так мало відновив
У пам'яті... Новим я повний гнівом!
Ні! Часом юності — бентежним, нещасливим —
Душа не тішиться і спогад геть жене...
Але все те, що з перших літ мене
Оплутало проклятим сном огидним, —
Всьому початок тут — в краю моєму ріднім!..

Тут, кинувши на все з огидою свій зір,
Я радий, що зрубали темний давній бір, —
Захисником він був од спеки прохолодним, —
І ниву спалено й над річищем безводним
Худоба хилить голови свої дарма,
І в домі древньому і пуста і цітьма,
Набік він падає, немов не в нім луною
На дзвони келехів був крик біди тяжкої,
І тільки той, що всіх собою придушив,
І дихав, і гуляв, і діяв тут, і жив!..

ПЕРЕД ДОЩЕМ

Вітром зірвана хмарина
Застилає небокрай.
Стогне зламана ялина,
Глухо шепче темний гай.

На струмок рябий, мінливий
За листком летить листок,
І колючий і дражливий
Набігає холодок.

Сіра тінь на все лягає;
Летючи з усіх боків,
З тоскним галасом кружляє
Угорі табун граків.

Подорожню таратайку
Запнуто до передка;
І „гайда!“ — підняв нагайку,
Візнику денщик гука!..

1847

* * *

Іду я містом у тьмі непроглядній,
Слухаю вітру квиління сумне, —
Дуже мій хворий, сумний, безпорадний,
Тільки твоя раптом в очах промайне!
Стиснеться серце від муки й тривоги.
Змалку зазнала ти сліз і проклять:
Хмурий і злий був гвій батько убогий,
Мусила з нелюбом шлюб ти узять.
Муж тобі випав недобрий на долю,
Мучена й бита не раз ти була;
Не покорила — пішла ти на волю,
Але й мене не на радість найшла...

Ти пам'ятаєш — слабкий і голодний,
Сили я тратив, з одчаю німів?
В нашій кімнаті, пустій і холодній,
Пару із уст наших вітер носив.
Згадуєш в ринвах, у комині звуки,
Бризки дощу, напівсвітло, цівтьму?
Плакав твій син, і холодні ти руки
Відігрівала диханням йому.
Він не змовкав — і нестерпного болю
Повен був крик той... Ставало темніш;
Вмерло маля, накричавшись вволю...
Бідна! Свій плач нерозумний облиш!
З горя та з голоду поруч з тобою
Завтра так само навек я засну.
Купить хазяїн наш, повен злобою,
Нам дві великі й маленьку труну.

В різних кутках ми сиділи й мовчали.
Смертно бліда ти була і слаба,
Думи в тобі потайні вистигали,
В серці твоєму ішла боротьба.
Я задрімав. Ти пішла мовчазливо,
Причепурившись, немов до вінця —
І принесла за годину квапливо
Сину труну і їду для отця.
Голод нестерпний тоді вдовольнивши,
Ми засвітили — і в стінах німих
Сина поклали в труну, нарядивши...
Зглянулась доля? Чи бог нам поміг?
Ти не спішила з печальним визнанням,
Я ні про що не спитав,
Тільки дивились обое з риданням,
Тільки одчай мені горло стискав...

Де ти тепер? Довелося скопати
З лихом-бідою в нерівній борні?
Чи на дорогу звичайну пішла ти
І невідкличні роковано дні?
Хто ж захистить тебе? Сестри і браття
Словом жакливим тебе назовуть,
Тільки в мені ворухнуться прокляття —
І безнадійно замруть!.

* * *

Учора в шостій на Сінну
Зайшов я наостанку;
Там били дівчину одну,
Ще молоду селянку.

З грудей ні звука, ні зітхань,
Лиш бич по тілу свище...
І Музі я сказав: „Поглянь!
Сестра твоя найближча“.

1850

* * *

Іронії твоєї не люблю.
Вона для тих, що знають муки мало,
А ми з тобою гаряче кохали
І почуття останки зберігали, —
Іронія не варт жалю!

А поки що і ніжно й соромливо
Ти хочеш зберегти любові час,
Тривоги і мрій клекоче бунтівливо
В мені вогонь ревнивий повсякраз, —
Не поспішай, кінець прийде, — не диво!

Кінець прийде, розлука та гірка!
Ми ще клекочем у цвітінні й силі,
Хоч в серці холод і тяжка тоска, —
Так восени бунтує синь-ріка
Але від того — холодніші хвилі...

1851

МАША

Білий день загляда до столиці, —
Добре спитьсья вродливій жоні, —
Тільки муж, трудівник блідолиций,
Не ляга, щоб спочити у сні!

Завтра подруга Маші покаже
Дорогий і прегарний убір...
Певне, Маша нічого не скаже,
Тільки гляне... цей пагубний зір!

Хай же знає, що він їй не ворог,
Їй належать його почуття:
Два такі він їй купить убори.
Дороге ж у столиці життя!

Засіб є, та його не ужити, —
Під рукою казенний сундук;
Він з дитинства навчився цінити
Марноту небезпечних наук.

Він людина нової породи:
Винятково він честь цінував,
І звичайні, безгрішні доходи
Він злодійством, дивак, називав!

Краще б жити спокійно і тихо,
Не франтити, не лізти у світ, —

Та образиться теща, на лихо,
Та огудить багатий сусід!

Все дурниці... та Маші бажання
Над усе — молода ще вона!
Скаже: „Платиш ти так за кохання!“
Гірш докори, ніж праця сумна!

І кипить-поспіває робота,
І натомлені груди болять...
Та, нарешті, настала субота:
Ось і свято—пора погулять!

І він пестить укохану Машу, —
Чашу праці він випив до дна,
І тепер насолоди він чашу
П'є жадібно... щаслива мана!

Якщо дні його сповнені туги,
То хвилини бувають п'янки.
Для душі ж, після праці й наруги,
Не на користь хвилини такі.

Покладе його Маша в могилу,
Проклинатиме злигодні вдів.
Чи ж збагне хоч тоді його мила,
Чом так швидко нещасний згорів?

МУЗА

Ні, Музи лагідної й ніжногомінкої
Ніяк не пригадаю пісні чарівної!
В небесній красоті, нечутно, наче дух,
Злетівши з високостів, мій дитячий слух
Вона гармонії ясної не навчала,
У пелюшках моїх сопілки не сховала,
Серед забав моїх або хлоп'ячих дум
Неясним маренням не хвилювала ум
І не з'явилась теж схвильованому зору
Враз другом люблячим у ту блаженну пору,
Коли томливо так хвилюють нашу кров
Одвіку нерозлучні Муза і Любов...

Та рано наді мною забряжчали узи
Другої, неласкавої грізної Музи,
Супутниці сумної журних бідаків,
Народжених для праці, муки і жалів, —
Тієї Музи кволої, весь час сумної,
Плакучої, приниженої й навісної,
Що золото вважає за кумир святий ..
Щоб втішити прихідця в божий світ ясний,
В хатині вбогій, димом млистим оповита,
Зігнута працею, недолею пририта,
Вона мені співала — й тужно так дзвенів
Її такий простий і жалісливий спів.
Було, не стерпівши тужливої недолі,
Враз плакала вона, і плакав я доволі,
А то бентежила ще сон юнацький мій
П'янкою піснею...Та стогін без надій
Іще пронизливіш дзвенів в розгулі шумнім.
Все чуть було у нім, у гомоні безумнім:
І суєти дрібної помисли брудні,
І літ юнацьких мрії ніжні, чарівні,
Занедбана любов, невиплакані сльози,
Прокляття, скарги, жаль, безсилі вже погрози.
З неправдою людською, в люті запальній
Клялася, навісна, почать упертий бій.
Упившись радістю похмурою своєю,
Шалено бавилась колискою моєю,
Кричала: „Помсти ще!“ і язиком п'янким
Гукала в спільники собі господній грім!

В душі озлобленій, та ніжній і безмежній,
Недовгий був порив жорстокості бентежний.
Слабючи поволі, дикий напад гас,
Знижався і стихав... і заступала враз
Все буйство дике туги й пристрасті певнищо
Краса божественно-прекрасної хвилини,
Як страдниця, схиливши голову, вважай,
Шептала наді мною: „Ворогу прощай!..“

Так чарували слух мій ці суворі співи
Незрозумілої й сумної вічно діви,
Поки, нарешті, з нею раптом я хутчий
Звичайно не вступив в страшний жорстокий бій.
Але з дитинства спілки кривної й міцної

Не поспішала Муза розірвать в двобої:
Крізь прірву темряви Насильства й Зла,
Труда і Голоду вона мене вела —
Відчути муки всі свої мене навчила
І світу провістить про них благословила...

1852

Блажен поет, що зла навкруг
Не бачить, на чуття багатий.
Спокійного мистецтва друг
Його завжди спішить вітати;

Йому бо співчуття в юрбі,
Як рокіт хвиль, приємне слуху;
Немає сумнівів в собі —
Цих творчих мук людського духу;

Безпечності, спокою син,
Зухвалу гудячи сатиру,
Панує над юрбою він,
Узявши миролюбну ліру.

Дивуючись його уму,
Його не гонять, не кепкують, —
І вже сучасники йому
Живому пам'ятник готують...

Та доля не щадить повік
Того, чий геній благородний
Облуду викривати звик,
Весь рід жадібно-одворотний.

Живить поета помсти лють.
Як зброю, взявши злу сатиру,
Проходить він тернисту путь,
Караючи піднявши ліру.

Його огуда всюди жде:
І втіху чує він велику
Не в час, коли хвала гуде,
А серед збуреного крику.

Він вірить і не вірить знов
Високій мрії покликання,
І проповідує любов
Ворожим словом викривання, —

І кожен звук його речей
Лиш плодить ворогів завзятих—
Розумних і пустих людей,
Його готових таврувати.

З усіх боків його клянуть,
А прийде смерть його неси́та, —
О, скільки він зробив, збагнуть,
Як міг, караючи, любити!

1853

БУРЯ

Довго не здавалась Любонька сусідка,
Врешті прошептала: „Є в саду бесідка.

Як темніше стане — розумієш ти?..“
Змучився, чекав я нічки-темноти!

Кров у серці б'ється: закипить — не жарти!
Я дивлюсь у небо — вірить, чи не варто?

Небо вкрили хмари в вируванні злім...
Дощ полив струмками — прокотився грім!

Брови я нахмурих і пішов до саду, —
„Не зустрійтеся нині, Любоньку не згадуй!

Люба білоручка, Любонька ляклива,
В бурю за ворота вибігти їй — диво;

Правда, не була б ця буря їй страшна,
Тільки... та чи любить так мене вона?“

Без надії, сумно йду я у бесідку.
Йду, приходжу й бачу Любоньку сусідку!

Промочила ніжки й хоч викручуй шубку...
Мав же я турботи — обсушить голубку!

Та з тієї ночі брови я не хмурю,
Тільки посміхаюсь, як почую бурю...

1854

НЕЗЖАТА НИВА

Осінь глибока. Граки полетіли,
Ліс оголився, поля опустіли,

Тільки невижата нивка одна...
Думу журливу наводить вона.

Наче шепоче колосся крізь тугу:
„Нудно нам слухать осінню зав'югу,

Нудно хилитись в дощі та в грозі,
Зерно палите купать в пилюзі!

Днями й ночами клює наші зерна
Птиця залітна, завжди непажерна,

Заєць нас топче та буря-біда.
Де ж наш хазяїн? Чого дожида?

Може погано вродило колосся?
Може не рясно цвіло й налилося?

Ні, в нас не гірша других ряснота,
Колос шумить, як стіна золота.

Нащо ж хазяїн у землю нас сів?
Може, для того, щоб вітер розвіяв?*

Вітер шепоче: „Надходить зима,
Сили в хазяїна й краплі нема.

Сіяв, робив він до сьомого поту,
Та не під силу задумав роботу.

Тяжко сіромі, не їсть і не п'є,
Серце хвороба і сушить і б'є.

Руки, що міцно тримались на плузі,
Всохли, як тріска, при тяжкій нодузі,

Очі потьмилися, голос притих,
Той, що виводив пісень жалібних,

Як, на соху приналігши поволі,
Йшов ваш хазяїн задумливо в полі".

1855

* * *

Цвіт життя — той вік, що зветься кращим,
Я згубив під тягарем труда,
І поетом вільним та ледачим
Я не був усі мої літа.

Тільки довго стримувані муки
В серце ляжуть з гіркістю отрут.
Я пишу: закуті в рими звуки
Уривають мій буденний труд.

Все ж вони не гірші нудної прози,
І хвилюють лагідні серця,
Як зиспацька падаючі сльози
З посмутнілого лица.

Та парод мої забуде твори,
І себе не лещу я дарма...
Віршу мій, незграбний і суворий,
У тобі поезії нема!

У тобі мистецтво не панує...
Та в тобі кишить живлюща кров,
Почуття відплати тріумфує,
Тліє, догоряючи, любов, —

Та любов, що добрих прославляє,
Ката й дурня ганьбить до кінця
І вінком терновим наділяє
Безборонного співця...

Незнаний я. Я вами не надбав
Ні грошей, ні хвали, ні вищих прав,
Пісні мої — плід муки й неспокою,
У відпочинку викрадених днів,
Таємних сліз і думи боязкої;
Та вами глупоти я не хвалив,
Та з підлістю не укладав союзу,
Ні! прийняла терновий свій вінець,
Знеславлена, не похитнувшись, Муза
І під бичем без слів знайшла кінець.

РОСІЙСЬКОМУ ПИСЬМЕН- НИКОВІ

Дарма ти хочеш щохвилини
Служить юрбі, годити їй, —
Співець моєї батьківщини,
Без краю вищий жереб твій!

Її ти знаєш: їй потрібний
Не влєсливий. Прийшла пора!
Потрібен робітник їй здібний
На ґрунті Мислі та Добра.

Служи не славі ти пужденій, —
Для блага ближнього живи,
І підкоряй свій чистий геній
Любові лиш, до неї зви.

Коли багатий ти скарбами,
Не квапся виставляти їх:
Самі живими промінцями
Засяють у трудах твоїх.

Поглянь: на скалки б'є каміння
Убогий трудівник, — і вмить
Само з-під молота летить
Кругом полум'яне проміння.

* * *

Вслухаючись у жах війни,
При кожній жертві бою злого, —
Не друга жаль, і не жони,
І не героя жаль самого...
Що ж, заспокоїться жона,
І друга кращий друг забуде,
Та в світі є душа одна,
Що вічно згадувати буде!
Між лицемірних наших справ
І всякої брідоти й прози
Одні у світі я спізнав
Святі та щиросердні сльози —
То сльози бідних матерів!
Їм не забудь своїх синів,
Що впали на кривавій ниві,
Як не піднять вербі журливій
Своїх гілок серед лугів...

НА БАТЬКІВЩИНІ

Розкішні ви, сподівані царини
Коханих нив —
Налитий колос, зерно, до зернини,
А я ледь жив!
Так дивно я живу під небесами
В злім талані,
Що хліб ланів, засіяних рабами,
Важкий мені!

ЗАБУТЕ СЕЛՕ

1

У бурмістра Власа тітонька Ненила
Поладнать хатинку дерева просила.
Той сказав: не буде, не чекай, немає!
„Пан приїде скоро, пан усе владнає.
Гляне, що хатинка стала поганенька,
Дерева дать скаже“, — думає старенька.

Якось злий сусіда, лиходій всевладний,
У селян земельки клаптичок принадний
Одхопив, одрізав хитрістю й обманом.
„Будуть землеміри плакати перед паном,—
Думають селяни, — пан промовить слово,
І земельку нашу віддадуть нам знову“.

3

Полюбив Наталю парубок вродливий,
Та перечить дівці німець жалісливий,
Управитель панський. „Доведеться, Гнате, —
Промовля Наталя, — пана почекаати“.
„Пан приїде скоро!“ — тільки те і знають —
І малі й великі хором промовляють.

4

Вже й Ненила вмерла; а чужа земляця
В злодія-сусіда пишно колоситься;
Хлопчики колишні — з бородами нині,
Парубок в солдатах служить на чужині,
І Наталя більше щастя не чекає...
Пан усе не їде... пана все немає...

5

І нарешті якось посеред дороги
Шестернею, цугом показались дроги
На високих дрогах у труні дубовій
Пан лежить, а слідом чимчикує новий.
Поховавши пана, сльози новий витер,
Сів собі в карету — та й гайда у Пітер.

* * *

Замовкни, Музо смутку і відплати!
Не хочу я тривожить сон чужий,
Доволі нам з тобою проклинати
Самотній я вмираю — й мовчазний.

Нащо сльоза по втраті і квиління?
Чи з того легше стало хоч на мить?
Мені, як од тюремних брам рипіння,
Від зойків серця власного мерзить.

Усьому край. Сльотою і грозою
Недарма шлях затьмивши темний мій,
Не проясніє небо наді мною,
Не кине в душу промінь теплий свій.

Любові та відродження проміння!
Я звав тебе — вві сні та наяву,
В труді, в борні і на межі падіння
Я звав тебе — тепер уже не зву!

Мені б у прірву глянуть не хотілось,
Котрої тьму ти можеш освітлить...
Довіку не навчиться вже любити
Те серце, що ненавидіть стомилось.

Такий важкий їй випав хрест на долю:
Страждай, мовчи, та щоб і він не знав;
Кому жагу, і молодість, і волю —
Все віддала — це ж той їй катом став!

Давно ні з ким вже зустрічей не має;
Пригнічена, ляклива і сумна,
Покірливо докори вислухає
Уїдливі, уразливі вона:

„Не говори, що молодість згубила
Ти, змучена від ревнощів моїх;
Не говори!.. близька моя могила,
А ти свіжіш од квітів весняних!

„Той день, коли мене ти полюбила,
І я сказав: „люблю“ — з усім чуттям,
Не проклинай! близька моя могила:
За все, за все спокутую життям!
„Не говори, що дні взялись журбою,
Не зви мене тюремником дарма:
Любов і щастя — все перед тобою!
Передо мною — лиш могильна тьма.

„Ти іншого, я знаю, полюбила,
Жалить і ждять тобі набридло вкрай...
О, зачекай! близька моя могила —
Почате і скінчити долі дай!..“

Страхотливі, убивчі чути звуки!..
Як статуя прекрасна і сумна,
Вона мовчить, заламуючи руки...
І що сказати могла б йому вона?

ПОЕТ І ГРОМАДЯНИН

Громадянин

(входить)

І знову сам, і знов сумний
Лежить—і ні рядка не пише.

Поет

Додай: нудьгує, ледве дише—
І це портрет вже буде мій:

Громадянин

Який портрет! Ні благородства,
Ані краси в лиці, повір,
А просто дурість та юродство.
Адже лежати може й звір...

Поет

То що ж?

Громадянин

Нехай ще був би хворим!

Поет

То не дивись.

Громадянин

Послухай: сором!

Пора вставать. Відомо всім,
Що діється у нас довкола,
І в кому кров не захолола,
Хто серцем живиться своїм,
У кому сил і дару доста,—
Той нині не повинен спать...

Поет

Скажімо, рідкість я не проста,
Спочатку ж треба діло дати.

Громадянин

От новина! Та діла—злива.
Лиш тимчасово ти заснув.
Прокинься: вади бий сміливо...

Поет

А! Знаю: „бач, куди метнув!“
Я птиця стріляна, на лихо,
Набридло розмовляти лиш.
(Бере книгу)

О, Пушкін любий! Глянь у книгу:
Читай і докори облиш.

Громадянин

(читає)

„Ні, не для клопотів буденних,
Не для користі, не для битв,—
Родились ми для слів натхненних,
Для звуків ніжних і молитв“.

Поет

(радісно)

Та це неповторимі звуки!
Коли б то з Музою, коли
Ми б розумнішими були,
Пера б не взяв я зроду в руки!

Громадянин

Чудові звуки, так... ура!
Така в них дивовижна сила,
Що навіть сонна вже хандра
З душі поета відлетіла,
Я від душі зрадів—пора!
І я твій захват поділяю,
Та вірш твій, повний таємниць,
До серця ближче я приймаю.

Поет

Але ж не говори дурниць!
Меткий читець, та критик дикий,
То я по-твоєму—великий,

Не пара й Пушкін вже мені?
Скажи, будь ласка?

Громадянин

Ну, та ні!

Твої поеми беззмістовні,
Елегії—старі і зовні
Краси в сатирах не знайти—
Образи лиш—читати гидко,
Тягучий вірш. Помітний ти,
Мов зірка, що без сонця видко
У ніч, яку ми з давніх пір
Вже доживаєм боязливо,
Коли блукає вільно звір,
Людина ж точиться лякливо,—
Ти твердо свій огонь тримав.
І тільки небо не схотіло,
Щоб він і в бурю запалав,
Шляхи освітлюючи сміло;
Мов іскра трепетна він був,
Він ледве блимав, коливався.
Благай, щоб сонця він діждався
І в сяйві сонця потону!

Ні, ти не Пушкін! Та поки ще
Не здійнялося сонце вище,
З твоїм умінням сором спать;
Та ще ганебніш в хвилю горя
Про гори, небеса і море
Та ласку милої співать...

Гроза мовчить, а небо й хвилі
В красі змагаються здала,
І вітер, віяти не в силі
Ледь-ледь вітрила нахила,—
Стрункий фрегат біжить надійно,
Серця мандрівників спокійні,
Немовби замість корабля
Під ними лиш тверда земля.
Та грім ударив; буря квилить,
І снасті рве, і щогли хилить—

Не час тепер у шахи грать
Та пісню лагідну співать!
І пес про небезпеку знає,
На бурю вие, не вгаває,—
Ніхто б його не зупинив...
А ти, поете, що б робив?
Невже у затишній каюті
Пісні б, коханою натхнуті,
Співав для нйцих гультаїв,
Негоди стишуючи гнів?

Нехай призначенню ти вірний,—
Чи ж легше бо землі твоїй,
Де кожен мріє непомірно
Про себе в заздрості лихій?
В єдину пригорщ забереш ти
Всіх вірних рідній стороні.

Бог помоч їм!... а як же решта?
Життя й мета у них—дрібні.
Що перші—крадії й хапуги,
А другі—ніжності співці,
А треті... треті—мудреці:
Вони розмов порожніх слуги.
Себе обставши, як стіна,
Вони твердять лише: „здавна
Ми непоправне покоління,—
Не загинати ж задарма!
Ми горді тим, що з нас донині
Хоч шкоди світові нема!“.
Навчився добре ум підступний
Тенета хитроців плести,
Та... брате! хто не був би ти,
Цій думці не звірайся згубній!
Не завертай на хибну путь
Лише розмовами сміливих,
Не йди у табір нешкідливих,
Якщо корисним можеш бути!
На горе матері не сміє
Дивитись, руки склавши, син;
Байдужим бути не зуміє
До рідних піль громадянин.
Гіркий подібний докір, сину...

Иди на бій за батьківщину,
За переконання й любов...
Иди і гинь! А правда вирне,
Не марні муки, справа вірна,
Коли за неї летиться кров.

А ти, поет! обранець неба,
Глашатай істин вікових,
Чи ж той, кому лиш хліба треба,
Не вартий віщих струн твоїх?
Не вір, що стали ниці люди;
Господь не вмер в душі людській,
І зойком виповнені груди
Щось завше мовитимуть їй!
Громадянином будь між нами,
Для блага ближнього живи,
І сповною геній почуттями
Любові, лиш до неї зви.
Коли багатий ти скарбами,
Не квапся виставляти їх:
Самі живими промінцями
Засяють у трудах твоїх.
Поглянь: на скалки б'є каміння
Убогий трудівник,—і вмить
Само з-під молота, летить
Кругом полум'яне проміння.

Поет

Скінчив?.. Я мало не заснув.
Чи ж нам до погляду такого!
Ти задалеко вже сягнув.
Учити мусять геній строго,
Потрібна сильна тут дүша,
А ми з нутром своїм незрячим,
Самозакоханим, ледачим,
Не варті мідного гроша.
Щоб славу упіймать вдалося,
Ми шлях згубити боїмося
І по старих ідем шляхах,
А лиш звернули,—на очах
Погасли раптом! як комета!
Яка ж дрібна ти, роль поета!
Блажен німий громадянин:

Чужий він Музам споконвіку,
Він власним вчинкам лиш один
Суддею буде в мить велику,
І має успіх труд його...

Громадянин

Уб'є цей вирок хоч кого,
Тобою стверджений єдиним!
Та в ньому істини не чуть.
Поетом можеш ти не бути,—
Та мусиш бути громадянином.
А що таке громадянин?
Вітчизни він достойний син.
Ах! досить з нас купців, кадетів,
Міщан, чиновників, дворян,
І досить навіть з нас поетів,—
Бракує тільки громадян!
Та де ж вони? Хто не сенатор
І не твоєць, поете мій,
Не предводитель, не плантатор,
А тільки син землі своїй?
Відповідай! Ти чуєш? Де ти?
Його не в силі і поети,
Як ідеал, в душі нести!
Але, якщо він є між нами,
Якими повен він жалями!
І з ним себе рівняєш ти?!
Човном свободи хвиля грає.
Вже він у прірві— на краю.
Поет кляне, або зітхає,
Громадянин же підсгавляє
Під ярма голову свою.
Коли ж... Та ні! Занадто мало
І серед нас судьба стрічала
Людей, що рвалися в бої...
Схилися долу перед ними,—
Ти ледар! І смішні твої.
Жалі з надіями дурними.
Нема в них змісту ні на гріш.
І я гукаю без омани:
Блажен, хто промовляє лиш,
Біда безгласним громадянам!

Поет

Чи ж домагання в тім твоє,
Щоб вже добитого добити?
Відрада в слові дійсно є
Із ним поету легше жити.
Та що з цим спільного в мені?
Проте, в мої далекі дні,
Сумні, блакитні, непродажні—
Коротше—дуже легковажні,
Метким бував і мій Пегас!
Від кропиви звільняв я ниву,
Її влітав у пишну гриву,
В погорді кинувши Парнас.
Не боячись ганьбу прийняти,
В тюрму я йшов, на місце страти,
В суди, в лікарні я ходив—
Що бачив там, не повторю я!
І тих любив я, хто горює,
І щиро істину любив.
І що ж?.. Мої зачувши звуки,
Назвали наклепами їх,
І довелося скласти руки,
Чи рук позбутися своїх.
Невже я мав за горе кривне
Обвинувачувать судьбу?
Коли б я бачив борогьбу,
Боровся б я також напевне.
Та загинати... і коли!
Лиш двадцять літ моїх пройшли,—
Життя їх вабило лукаво,
Як вод весняні ручаї,
Любові юної ласкаво
Дари готуючи свої.
Чи мав я відступити право?
Та скільки б не було причин,
Гіркої правди не ховаю.
Чоло я боязко схиляю
При слові: ось громадянин!
Даремний той вогонь і нині
Пече, як спрага не пекла,
І я радий, як хто зо зла
З презирством в мене камінь кипе.

Нещасний! Нащо ти топтав
Закон обов'язку святого?
Який з життя податок взяв
Ти—хворий син часу хисткого?
Коли б хто відав скорб мою,
Мої жалі, мої терзаня...
Похмурий, в смутку хвилювання
На дверях смерті я стою...
Ах! і прощальна і пророча.
Та перша пісенька була!
Сумні схилила Муза очі
І геть, ридаючи, пішла.
З тих пір стрічалися ми рідко:
Бліда, надійде крадькома,
Бере слова не знати Звідки,
Співає гордо недарма.
Містами вабить і степами,
В ній зміст таємний і тоска
Гримить неждано ланцюгами
І несподівано зника.
Я з нею іноді стрічався,
Та як боявся! як боявся!
Коли мій ближній потопав
У хвилях істинного горя,—
Про грім небес і лютість моря
Я доброзичливо співав.
З бідою борючись малою,
На радість крадіїв значних
Хлоп'ят втішався похвалою
І тішився зухвальством їх.
Під тиском літ душа зігнулась,
І охолола до мети,
Від мене Муза одвернулась,
Презирства повна й гіркоти.
Її дарма я закликаю —
Вона не пройде й віддалік.
Як світла, я її не знаю
І вже не знатиму повік.
О, Музо, гостем випадково
Являлась ти душі моїй.
Чи незвичайним даром слова
Мене звіряла доля їй?
Гай-гай! та долі знак громовий

В пiтьмi сховав дерзання всi,
I лiчить лиш вiнок терновий
Твоїй потьмареній красі.

ШКОЛЯР

— Ну, вперед-бо, ради бога!
Ліс, пісок і небокрай—
Невесела все дорога...
Друже мій, мерщій сїдай!—

Ноги босі, схудле тіло,
Груди в рваних ганчірках...
Не соромсь! Дивися сміло!
Багатьох це славних шлях.

Бачу книжку я в торбині.
Ти учитись забажав...
Знаю, що своїй дитині
Батько гріш останній дав.

Знаю, що стара дячиха
Десь знайшла четвертачок,
Що дала тобі купчиха
У дорозі на чайок.

Чи, можливо, ти дворовий
Із відпущених?.. Еге ж!
Випадок цей теж не новий—
Не сумуй, не пропадеш!

Скоро сам узнаєш в школі,
Як архангельський мужик
По своїй і божій волі
Став великий чоловік.
Добру душу можеш стріти,
Що тебе зведе в Москву,—
В університет ходити
Будеш, хлопче, на яву!

Там роботи є багато:
Лиш працєю, поки снага...

От за що тебе так свято
Я люблю, Русь дорога!

Не бездарна та природа,
Не загинув ще той край,
Що виводить із народу
Стільки велетнів, вважай.

Стільки добрих, благородних,
Повних світлих почуттів,
Серед злих, тупих, холодних,
Набундючених людців!

ПРОЩАЙ

Прощай, не згадуй днів розради,
Нудьги, сумоти і досади,—
Не згадуй чвар, не згадуй сліз,
Не згадуй заздрісних погірзі!

Але ті дні, коли з кохання
Над нами градо любе сяння
І ми вчували серцем рай,—
Благослови та пам'ятай!

1857

* * *

В столицях шум, гримлять віті,
Словесна скрізь кипить війна,
А там, у глибині Росії—
Там віковічна тишина.
Лише вітрам нема спокою—
Гнуть придорожних верб гілки
І вигинаються дугою,
Цілюють вид землі сирої,
Нив безконечних колоски...

УБОГА ТА НАРЯДНА

I

Неспокійних очей чарування
І підроблена барва лица,
І убогі розкоші убрання—
Не на користь їй змушеність ця.
Чи не краще ж, раніш, ніж охає,
Кинем присуд ми їй без пуття,
Ми покличем її й запитаєм:
„Як дійшла до такого життя?“
Недовга розповідь цей раз:
У неї батько—писар бідний,
Щодня ходив він у Приказ,
І мав порок старий, негідний —
Запоем пив—і бушував,
Коли додому повертав.

Відчувши сутичку, малишку
Дружина виведе хутчіш,
І покладе її у ліжко,
А двері підіпре щільніш.
Та бідній дівчині не спиться!
Здається їй, що батько злиться,
І плаче мати. Й хоче встать,
Звестися Саша,—не лежиться,
І стука серце... де тут спать?
Розсунувши завіс сувої,
На двері гляне в неспокої,
Де від содому все тремтить,
І ворухнутися не сміє.
Так пташка під кущем сидить
І слухає, як буря виє.
Та хоч отець мав буйну кров,
Але й йому кінець прийшов,
І стало гірше їм без нього,
Померла мати без старого,
А дівчинку взяла „Мадам“
І в магазині оселила...
Та не багато шили там
І не в шитті була там сила...

.
.

2

„Що ж ми, справді? нас можуть застати
Поруч з нею?!“. І вбик одійшли...
Ні! тобі співчуття вже не мати,
Дочко злиднів, нещастя і мли!
Світ тебе віддає на знущання,
Але іншій охоче простить,
Що себе продає без вагання,
Без нужди й боротьби, самохіть;
Що, уставши з ганебного ложа,
Прибереться та щоки притре,
І летить, вся манлива та гожа,
В екіпажі, у лігво старе—
В пишну вулицю моди й забави,
Офіцерів, лореток і бар,

Поглина з половини держави
Там прибутки заморський товар.
Кажуть, ніби в цій вулиці милій
Все, що модного вигадав люд,
Поєдналось в привабливій силі,
І немає лиш руського тут—
Тільки Ванька проїде похилий.
Тут і вдень і вночі маскарад,
І пишається нею столиця.
На французький, на англійський лад
Геть неруські спотворивши лиця,
Там гуляють вони у юрбі,
Спадкоємного ледарства діти,
Задоволені, ситі, тупі...
Та кому ж бо розставиш ти сіті?

Ти з коляски своєї зійшла,
І на стрічці ведеш цуценя ти;
Зграя дурників модних прийшла
Впереді тобі тебе проводжати.
Встала злоба і заздрість п'янка
У прекрасної статі негайно.
Глянь, дружино сумна бідняка,
Як вражає цей чар надзвичайно!
Самоцвіти, квітки, кружева,
Що доводять уми до сп'яніння,
І на лобі фатальні слова:
„Продається з торгів це створіння!”
Що, красуне, нахабно зориш?
Чим пишаєшся? Ось твоя повість:
Немовлям ти попала в Париж,
Загубила невинність і совість,
Научилась білितись, брехать
І з'явилась у царство пихате:
Чула ти, ніби легко здирать
Наше нібито панство багате.

Так, не важко! Та треба ввійти
У цей вибраний світ з атестатом.
Нас красою не перемогти,
Не вразити розпутним нарядом.
Слава й мода потрібні у нас,
Ти молодша була і вродлива,

Але бідна й незнана в той час
І, о боже! була соромлива...
Слогад твій про купця розривав
Нам серця: у завязті бурлацькім.
Він то ноги твої цілував,
А то хльостав нагаєм козацьким.
Та, на щастя, цей дикий чудар
Був слабенький на ум і серденько.
І засів за французький буквар,
Щоб слівцем обмінятись ніжненько,
Ти ж тимчасом собі завела
Рисаків, екіпажі, наряди,
І прославилась—в моду ввійшла!
Ми знайомству скандальному раді.
Що за діло, що здавна ти вся
Продаєшся під усміхи вражі,
Що підроблена честь і краса,
Як герби на твоїм екіпажі,
Що дурна ти й пуста, як оса,—
Все ніщо! хто служив вашій нації,
Порішили судом громадським,
Що цинізм твій доходить до граці,
Що геройство в безстидстві твоїм!
Ти у бога дітей не просила,
Але й жінкою також була,
Ти зі скреготом сина носила
І, родивши, його прокляла:
Він підріс — ти його нарядила
І на Невський з собою взяла.
Та нічого! Поява малого
Не збудила нікому душі,
Призвела лиш до жарту пустого,
Давши страви уму без межі.
Дивувалась вся гвардія наша
(Та і справді, чудне почуття),
Що до всякого з словом „папаша“
Удавалось наївно дитя...
І не кинув ніхто у зневазі
Грудку бруду, щоб матір скарать!
Почуттям материнським в образі
Більше стала вона торгувать.
Жалюгідні й бліді, в отупінні,
Вже згубили свій шик юнаки,—

І по Невському бродять, мов тіні,
Всі розорені вщент глупаки!
Але приклад не учить нікого,
Вона інших розорить ще гірш:
З нею лінь, тупоумство, до того
Ще й нудьга... Та замовкни, мій вірш!
Голосніші були ще вітії,
Та корисний не будеш жалем...
Ми не зменшимо дурнів в Росії,
На розумних нудьгу наведем.

ДУМКИ БІЛЯ ПАРАДНОГО ПІД'ЇЗДУ

Ось парадний під'їзд. На великі свята,
 Лицемірній не зрадивши звичці,
 Місто все—хто в кареті, хто в бричці,—
 До розкішних дверей підліта.
 Записавши звання та імення,
 Гості знов роз'їжджаються. Їм
 Так приємно і радісно всім,
 Мов у цьому їх щастя й натхнення!
 А в буденну годину просителі місць,
 Удовиці та сироти вбогі
 Облягають парадний під'їзд,
 Оббивають високі пороги.
 А навколо — туди і назад, тут і там
 Все кур'єри з паперами скачуть.
 Повертаючись, інший співає „трам-там“,
 А просителі бідні аж плачуть.
 Раз я бачив, прибились сюди мужики,
 Руські, чесні, сільські наші люди,
 Помолились на церкву, чекають дядьки,
 Русі бороди впали на груди...
 От з'явився швейцар.— „Допусти,—кажуть,—брат“,—
 А в очах і надія і мука.
 Той лиш скоса зирнув: що за вид для палат?
 В них же й лица засмаглі і руки!
 Сірячина, та ще й у латках,
 По торбині на спинах горбатих,
 Хрест на шиї і кров на ногах
 Від старих личаків кострубатих.
 (Знати, довго чвалали вони
 Хто й зна відки, з далеких губерній)...
 Хтось гукнув до швейцара: „Жени!
 Від голоти, бач, нашого верне...“

І замкнулись двері. Дід розв'язав
Драну торбу руками старими,
Та швейцар не пустив, подарунка не взяв,
І пішли собі геть пілігрими.
„Бог суддя йому!“—чулось між них,
Безнадійно махали руками
Й далі йшли, доки бачить я міг,
З непокритими йшли головами.

А хазяїн хоромів отих
Іще спав на перинах м'яких...
Ти, покірною челяддю пещений
І життям безтурботним розбещений,
Чий кумір лиш розпуста і гра,
Прокидайсь—ти ж надія остання їх!
Поверни їх—в тобі сподівання їх!
Та щасливі глухі до добра...

Не страшна тобі кара господня,
А земная у тебе в руках,
І несуть бідолахи голоднії
Безнадійність і горе в серцях.
Що для тебе ці люди знедолені,
Їхня мука тебе не пече,
Наче свято в чаду задоволення
Все життя твоє змалку тече.
Не прокинешся. Нащо? Забавою
Поривання найкращі ти звеш,
Проживеш і без них ти зі славою,
І у славі помреш!
Без турбот, мов аркадська ідилія,
Закінчатся життя твого дні:
Десь під сонячним небом Сіцилії,
Під заморського птаства лісні,
В гарнім затишку, спостерігаючи,
Як у морі блакитнім втопаючи,
Промінь сонця його золотить.
Та ще й хвилию там середземною
Заколисаний—тихо заснеш,
Для роднин дбайливої, чемної
Залишивши, крім туги даремної,
Довгождану спадщину теж.
Щоб останки прощальною трізною
Вшанувать—привезуть їх сюди,—

Хоч і проклятий потай вітчизною,
Все ж лишишся прославленим ти!...

А втім, нащо такого вельможу
Для людців ми турбуєм дрібних?
Злість на них свою вилити можем,—
Це безпечніш...Хіба в тому гріх,
Що не всім це життя—насолада?
Не біда, що потерпить мужик!
Так йому присудила вже зроду
Вища воля...та він уже й звик!
Є корчма за заставою вбога,
Там проп'є він усе й загуля,
А тоді—у далеку дорогу
Та й застогне там... Рідна земля!
Покажи мені край неймовірний,
Я такого кутка не стрічав,
Де б сіяч і захисник наш вірний,
Де б російський мужик не стогнав?
Стогне він на полях, по дорогах,
Стогне він по в'язницях-острогах,
В темній рудні на ржавім цепу,
Під стогами, в повітках убогих,
На ночівлі під возом в степу.
Стогне в хаті нетопленій вдома,
Світлу божого сонця не рад,
І в селі, і в містечку глухому,
У під'їздах судів і палат.
Чуєш, брате, чий стогін несеться
Над просторами Волги-ріки?
Стогін той у нас піснею зветься,—
То у лямці бредуть бурлаки!..
Волго, Волго, ріка многоводна,
Ти не так заливаєш поля,
Як сльозами і горем народним
Переповнена наша земля!—
Де народ, там і плач... Ех, сердечний!
Що він значить, твій плач безконечний?
Чи повстанеш ти, сповнений сил,
Чи, підкорений долі зловісній,
Все, що міг, ти давно вже створив,—
Наче стогін, створив свою пісню
І духовно навіки спочив?..

ПІСНЯ ЄРЬОМОНЬЦІ

„Стій-бо, хурмане! спекотою
Далі нам не слід рушати!“
Бач, село все за роботою—
Вийшло в луг на сіножать.

При заїзді сиротиною
Няня згорблена сидить
Над заснулою дитиною,
І сама вже, мабуть, спить;

Тільки ще мугиче пісеньку,
Хрестить рот, як позіха.
Сів і я до них близісінько,
Пісня ж няні не стиха:

„Низько, наче тій билиноньці,
Треба голову хилить,
Щоб на світі сиротиноньці
Вик безжурно пережить.

Сила ламле і соломоньку—
Уклонись низенько їй,
Щоб старші тебе, Єрьомонько,
В люди вивели хутчій.

В люди вийдеш, то й з вельможами.
Будеш в дружбі з усіма,
З молодіцями пригожими
Жартувати жартома.

Ти людиною гуляюю
Проживеш своє життя..“
Досить нісні пенуцящої!
— Няню! дай мені дитя!

„Нате! а відкіль забилися?“
—Я проїздом, з міста сам.—
„Колишіть, бо я стомилася...
Та співайте над дитям!“

—Добре! Пісня в нас не куплена,
Розпочну, та не твою.

В мене є своя улюблена...

—Люлі-люлі, ой, лю-лю!

В нищих лінощах без просвіту
Ти мудриголов нудних
Усипляєш, ниций досвіде,
Клятий розуме дурних!

— В нас під батьківською стріхою
Не зростало ні одно
Для життя людського втіхою
Плодотворнее зерно.

— Будь щасливіший! Здоровою
Пору юності лелій,
Нерозважно сили нової
В форму давню ти не лий.

— У житті лиш вільним враженням
Душу вільну віддавай
І людським поривам бажаним
В ній зростає не заважай.

— З ними створений природою,
Ти плекай їх, борони!
Братством, Рівністю, Свободою
Звуться, друже мій, воши.

— Возлюби їх! в тому їй значення,
Щоб служить їм до кінця!
Бо нема миліш призначення,
Осяйніш нема вінця.

— Будеш чудом — не потворюю —
Батьківщині ти своїй;
Не холопською покорою,
Станеш ти в пригоді їй:

—Неприборканістю дикою,
Що гнобителів скида,

І дозірюю великою
До почесного труда.

— І з пенавистю правдивою
Спалахнеш чуттям свитим,
На неправду ринеш зливою,
Мов із неба божий грім.

— Отоді-то...—Та прокинулось
Враз дитятко, плачучи,
Няня вмить до нього кинулась
І забрала, хрестячи.

„Попоїж, ластовеняточко!
Сите?.. Люлі, ой, лю-лю!“
И заспівала немовляточку
Знову пісеньку свою...

* * *

Ніч. Розкошів ми всіх скуштували.
Що ж робити? Не хочеться спать.
Ми б темер і молитися стали,
Та не знаєм, чого нам бажать.

Побажаєм тим доброї почі,
Хто все терпить во ім'я Христа,
В кого сльози не зрошують очі,
І не стогнуть німії уста;

Чиї руки все в праці та в муці,
Полишаючи нам привілей
Віддаватися штуці й науці,
Поринать серед мрій та ідей;

В кого вся життєвая дорога
Йде в глибокій безпросвітній тьмі,
Без знання про права і про бога,
Мов без свічки в підземній тюрмі...

ЛИЦАР НА ЧАС

Якщо хмуриться день, якщо ніч не ясна,
 Якщо вітер осінній бушує,
 На душі буде мла навісна
 І в байдужості ум засумує.
 Тільки сном допоможеш собі,
 Та не в кожного змога є спати...

Ніч морозна і слава судьбі!—
 Я не буду тепер сумувати.
 Я у полі ходжу серед нив,
 І дзвенять, розлягаючись, кроки,
 На ставку я гусей сполошив,
 Далі кібця сполохав з толоки...
 Як здригнувся він! Помахом крил
 Як підвівся він сильно і плавно!
 Доки зник він аж за небосхил,
 Слідкував я й сказав йому: славно!
 Ген гримить, проїжджаючи, віз,
 Потягло ніби дьогтем з дороги...
 Свіжі запахи чуються скрізь,
 Мозок свіжий, не стомлені ноги.
 І бадьорій природі оцій
 Віддаєшся в полон мимоволі;
 Сила мужності в крові твоїй
 Відчуття величезної волі
 У відроджені груди влива,
 І жагою труда закипає,
 І про шлях твій шумлять дерева,
 І пісень своїх совість співає...

Раджу щиро — гоніть її пріч,
Певне, буде ще час рахуватись!
В цю безмовну та місячну ніч
Спогляданню потрібно віддатись.
Даль прозора цієї пори,
Повний місяць над нивами нині
І панують кольори вгорі
Фіалкові, блакитні та сині.
Води — ніби в огнях золотих,
А долина примхливо розквітла,
Вся у хвилях молочного світла
І в узорчатих тінях рясних.
Від небес голубого склепіння,
До найтопших ниток павутиння,
Що припало як сніг до землі,
Все ясніє як день: недалечко
Постелилася смугами гречка,
Як стрічки червонясті в імлі;
Замикаючи сонні ниви,
Ліс чорніє стіною, як тінь,
Майорять його барв переливи
Попід місячним сяйвом промінь;
І дуби там похмурі та сині,
І виблискують клени з пільми,
І дрімає на темній клинці
Чорний ворон, на північ грудьми!
Все, чим може потішити сина
Батьківщина сумна восени:
Зеленаві озимі клішні
І під льоном злогова долина;
Серед щедро освітлених піль
Скирт пахучих ряди звідусіль —
Все твій зір вдовольняє і вабить...
Не стискалися б груди в журбі,
Коли б в пору цю глянути навіть
На село довелось тобі:
Гола бідність не кинеться в око!
Стіни скирт обступили високо,
Оточили село, мов стіна,
І стоїть рідна хата, мов чаша,
Побажай їй спокійного сна —
Бо красуня стомилася наша!..
Спи, хто може, а я не засну,

Я тихенько стою тут у тузі,
Тільки думу плекаю ясну
На скиртами укритому лузі.
Я з тяжкими думками й на мить
У цім світі прожити не в силі...
В ніч таку я хотів би тужить
На далекій могилі,
Де сумна моя мати лежить...

Вдалині від осяяних міст,
Серед верб, невеличких на зріст,
За селом, на горі невисокій,
Вся у променях, ніби вві сні,
Церква видиться древня мені,
І на білій церковній стіні
Відбивається хрест одинокий.
Так, я бачу тебе, божий дім,
Бачу напис вгорі на карнизі
І апостола Павла над ним
У ясній роззолоченій ризі.
Освилазить дідок біля ґрат
На дзвіницю, немов на руїну, —
Його тінь більш за нього стократ.
Перерізав він навпіл рівнину.
Підведися! — і зводиться він,
І удари я чую пророчі:
Розлягається владно той дзвін
Серед тиші селянської почі:
Якщо хворий в околиці є, —
Хай дзвінкш йому серце заб'є
І, уважно рахуючи звуки,
Він забуде на мить свої муки;
Чи далекий мандрівник встає, —
Він, почувши, бадьоріш крокує;
І старий плугатар їх рахує, —
І, хрестом осінивши чоло,
Молить бога, щоб тепло було.

Звук за звуком навкруг розітнувся,
Я дванадцять годин зраховав.
Он з дзвіниці старий повернувся,
Чути шерх його під серед трав,
Бачу тінь його; ось він сідає,

І, чоло нахиливши, дримає,
На нім темне, потерте сукно,
Він у шапці простій, волохатій...
Все, чого я не бачив давно
І від чого простором відтятий,
Оживає і знов височить,
І в очах постає так яскраво,
Що не віриться навіть, їй-право,
Щоб не міг я зустріти в цю мить
Ту, хто потай довкола витає,
Хто під давнім хрестом починає...

Підійди, як в минулому, зримою
І з'явися в тумані села!
Все життя ти була нелюбимою,
Все життя ти для інших жила.
З головою від бур непокритою,
Все життя під грозою сердитою
Ти стояла завжди серед тьми
І дітей захищала грудьми.
Над тобою гроза прокотилася!
Не здригнувшись, ти грім прийняла,—
Ти за ворога жарко молилася
І захисниця дітям була.
І певже в хвилі, сповненій значення,
За страждання в житті грозівім
Не пошле господь радість побачення
З погибаючим сином твоїм?..

Я печаль від невдячності ранньої
Проливаю на душу твою,
Я мелодію пісні останньої
З гіркою тобі віддаю.
О, пробач! Певне, пісню ту чуючи,
Ти жорстоко страждатимеш знов,
Але, гинучи й серце рятуючи,
Я твою закликаю любов!
З каяттями я кличу глибокими,
Щоб вселюблячі очі твої
Змили сліз материнських потоками
Найганебніші плями мої!
Щоб ту силу, що в мене вложила ти,
І якої мені не забуть,

Скарбом волі твердої зміцнила ти
І на вірну наставила путь!

Не спокушена світськими плітками,
З тихим жалем в думках неземних,
Русокоса, з очима-лелітками
Та безрадіним виразом в них,
Під грозою велично-безгласною
Молодою ти вмерла, прекрасною,
І такою ж зустріла мене,
У проміння убравшись нічне.
Так! я бачу тебе блідолицюю,
І на суд твій себе віддаю.
Перед правдою сяяти крицею
Научила ти музу мою.
Не страшне співчуття мені зражене,
Не гірке ворогів торжество, —
Лиш промов мені слово пробачення,
Ти, небесних чуттів божество!
Вороги? Я їх наклепи стишую,
Милосердя у них не прошу, —
Їм не винайти муки лютішої
Ніж ота, що в душі я ношу.
Ну, а друзі? Не рівні ми в мужності, —
Я середини зроду не знав!
Що минає серця їх в байдужості, —
Я на все те нестримно дерзав.
Я не думав, що юності шумної
Неприборкана сила мине,
І у сразі тривоги безумної
Лиш життя закликало мене!
І захоплений дивною битвою,
Я над прірвою часто стояв,
Та здіймався твоєю молитвою.
Знову падав — і врешті упав!
То виводь же тропою тернистою!
Розучивсь я ходити по них!
Я в болоті хисткому не вистою
Сподівань і бажаннів дрібних.
Від базік, що брехні ще не кинули,
Що їх руки в крові серед зла,
Поведи в стан, де гинуть і гинули,
За любові великі діла!

Той, чиє животіння розбилося,
Може смертю таки доведе,
Що не боязко серце те билося,
Що любити він міг...

.

Мрії, мрії! О, власть чарівна
Благодатної сили природи!
Гомін юності, пристрасть ясна,
Пломінке почування свободи —
Все в похмурій душі без пуття
Підвелось ... та де ж це ти, сило?
Я прокинувся, мов кволе дитя.
Знаю: день цей скінчиться безсило,
Я мікстуру вночі буду пити,
І лякатиме знову могила,
Де сумна моя мати лежить.

Все, що в серці кипіло й боролось,
Промінь ранку сполохав блідий,
Насміхаючись, внутрішній голос
Пісню злу затягнув навісний:
„Підкорися, — о, плем'я нікчемне! —
Немипучим ударам судьби,
Вас застали часи недаремне
Непридатними до боротьби.
Не пробіла ще хвиля остання,
Та для діла ви мертві давно.
Вам судились благі поривання,
Та нічого вчинить не дано...“

9
1861

НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА

Ні, не сумуйте, скажу я по щирості!
Випадок трапився трохи не бажаний.
Гине дочасно від божої милості
Краю російського сиң його вражений.
З часу дораннього молодість трудная,
Пристрастів повна, надії і захоплення...
Смілі промови, борня безрозсудная,
Довгі по тому часи поневолення...

Все йому знане: тюрма петербурзькая,
Допит, заслання, жандармів люб'язності,
Сині, безкраї степи оренбурзької,
Грати залізні... У скруті, в незнаності,
Вічно образи холодні приймаючи,
Жив він солдатом — з солдатами пужденними,
Міг і загинуть від лиха щоденного,
Певне, що й жив, лиш того дожидаючи.

Та, не зменшаючи гніту знедолення,
Оберегло у часи поневолення
Руських людей провидіння грайливеє, —
Зникла пора його зла, нещасливая,
Все, що від юності ранньої марилося,
Серцю жадане, немов засміялося...
Бог же позаздрив йому.

І життя обірвалося.

* * *

Рік минає—і меншають сили,
Я холодним і млявим стаю...
Краю мій! Я дійду до могили,
Не побачивши волю твою!

Та, вмираючи, хтів би я знати,
Що стоїш ти на вірних шляхах,
Що орач, ідучи засівати,
Дні погожі зустріне в полях:

Щоб з оселі вітрець незабутий
Звук єдиний до вуха доніс,
Звук, в якому кипіння не чути
Ані людської крові, ні сліз.

СЕЛЯНСЬКІ ДІТИ

Ізнов на селі я. Ходжу полювати,
Віршую потроху — і легко так жить.
Учора, по вловах, не йшовши її до хати,
На сні в сараї я ліг відпочить.
Заснув та й прокинувся: у шпари широкі
Проміння веселого ллються струмки,
Воркує голубка; в блакиті глибокій
Кричать молоденькі граки,
Ще й інша майнула над стріхою птиця —
По тіні ворону я зразу пізнав;
О! Хтось там шепоче! У шпарах очиці
Мов хто на разок нанизав!
І карі, і сині блищать там і сірі, —
Неначебто цвіт польовий.
В них спокій і воля, і радощі щирі,
І добрості відсвіт ясний.
Люблю я цей погляд дитячого ока,
Де фальшу немає й сліда!
Завмер я: душа схвилювалась глибоко...
О! Шепчуться знов!

Перший голос

Борода!

Другий
А пан, говорили!..

Третій
Та тихше, чорти ви!

Другий
Панам лише вуса годиться носити!

Перший
А ноги, бач, довгі, і сам уже сивий...

Четвертий
Дивися, на шапці годинник лежить!

П'ятий
От штука, дак штука!

Шостий
Ланцюг золочений...

Сьомий
О, річ недешева!

Восьмий
Як сонце горить!

Дев'ятий
А онде собака — який здоровенний!
Вода з язика, бач, біжить.

П'ятий
Рушниця! поглянь-но: стволи які, нене!
Замочки різні!..

Третій (*перелякано*)
Він не спить!

Четвертий
Нічого, мовчи! Ще постоїм хвилину!

Третій
Поб'є...

Налякались маленькі шпиги
І кинулись геть: так, зачувши людину
Злітають меткі горобці над стоги!
Затих я, примружився — знову з'явилися.
У шпарах очиці ясні.
На все біля мене вони роздивились
І винесли присуд мені:
— Куди вже такому бідасі охота!
Лежав би собі на печі
І видно — не пан він: як їхав з болота,
Так поруч з Гаврилом... — „Почує, мовчи!“

О, милі плутяги! Хто з ними зазнався
Той, вірю я, любить селянських дітей,
Та навіть, коли б ти їх гордо цурався,
Читачу, як „роду низького людей“, —
Я все-таки мушу одверто сказати,
Що заздрю малятам отим:
В житті їх поезії так пребагато,
Що й пещеним дітям не знати твоїм.
Щасливий народ! Ні розкошів, ні книги
Не відають змалку вони.
Із ними ходив у грибні я набіги,
Розкопував листя, обшукував пні,
Грибну намагався затимить місцину,
А вранці нізащо не міг відшукать.
„Поглянь-но, Савосько, під ту деревину —
Обручка там, бачиш!“ — Нагнулись ми, хвать —
Змію ухопили! Кусається, клята!
Савоська регоче: „Попався спроста!“
Та досить нам їх довелось повбивати
І класти на дошки моста.
Мабуть, ми за подвиги слави чекали, —
А в нас же дорога велика була,
Щоденно трудящі усякі снували
По ній без числа.
Канавокопач вологжанин,
Лудильник, кравець і кушнір,
А часом, бува, городянин
Молитися мчить в монастир.
Під наше зелене гілля берестове
Натомлений люд відпочити спішив.
Тут діти обступлять: почнуться розмови

Про Київ, про турка, про дивних звірів.
Як інший хильне, тоді тільки держися —
Почне з Волочка, до Казані дійде!
Чухну передражнить, мордву, череміса,
І казкою втішить, і притчу складе:
„Процайте, маленькі! Старайтесь найпаче
На господа бога у всьому вважать:
У нас був Вавило, за всіх найбагатший,
Та здумав на бога якось нарікати, —
Відтоді і скуд, і збіднів наш Вавило,
Ні меду від бджіл, ні врожаю з ланів,
І тільки в одному, бідасі, щастило,
Що волос у носі довжезний чорнів...“
А то ремісник розкладе все знаряддя —
Рубанки, підпилки, долота, ножі:
„Дивіться, чортята!“ А діти і раді,
Як лудиш, пиляєш — усе покажи!
Під приказки власні засне перехожий,
Малята до діла — пиляти й стругати!
То пилку затуплять, що й глянуть негоже,
Чи свердла зламають — та й ну утікати!
Було так цілісінькі дні пролітали,
Що інша людина, то й повість нова...

Ух, жарко! Гриби до опівдня збирали,
А вийшли із лісу — ріка лугова
Синіє, мов стьожка, і в'ється у травах.
Всі скинули одіж на берег свою —
І стільки у річці голівок русявих,
І сеначе грибів на поляні в гаю!
І сміху, і крику, і гомону повно,
Гут бійка — не бійка і гра тут — не гра...
А сонце їх літне пече невимовно.
Додому, малята! Обідать пора.
Вернулись. У кожного козуб чималий,
А скільки пригод! Той он зайця злякав,
Ніймав їжака той... Були заблукали
І бачили вовка... Ото настрахав!
І мушок дають, і комах їжакові,
Частує Корній молочком — не бере!
Той ловить п'явки у водиці ставковій
На лаві, де мати білизну пере,
Той бавить маленьку сестру на горбочку,

Той тягне женцеві відерце кваску,
А той, підв'язавши під горло сорочку,
Рисує узорі якісь на піску,
Хлюпочеться та у густім баговинні,

А в тої новенький вінок:

Там білі і жовті, червоні і сині,
Усяких багато квіток.

Ті сплять, ті танцюють собі без ушину.
Он дівчинка ловить плоху конячину,
Піймала і їде на ній у село.

Чи їй, що вродилась під сонцем, на волі,
Що мати її принесла у приполі,
Пристойно б конячки боятись було?..

Пора грибобрання лише відлетіла,—
Дивися-но, губи вже чорні у всіх.
Набили оскому: чорниця поспіла!
А там і малина, брусниця, горіх!
Розкотистий гомін дитячої зграї
Від ранку до ночі гримить у гаю.
Тетеря, злякавшись, із трав вилітає
І виводку кличе пухнату свою,
Зайчатко сполохають—крику, содому!
Глухар полинялий з безсилим крилом
В кунці стрепенувся—пу, лихо старому:
Несуть на село його діти гургом..

—Доволі, Ванюшо! Гуляв ти, дитятко,

Тепер до роботи ходім!—

Та навіть і праця до цього спочатку
Обернеться красним обличчям своїм:
Він бачить, як батько угноє поле,
Як кидає зерно у землю пухку,
Як потім ланок зелене поволі,
Як повніться зерно в тяжкім колоску;
От збіжжя достигле підріжуть серпами,
В снопи перев'яжуть, до клуні звезуть,
Просушать, молотять-молотять ціпами,
А далі помелють і хліба спечуть.
От свіжим хлібцем поласує хлоп'ятко
І в поле за батьком охоче біжить.
Сінця наберуть: „вилізай, бісенятко!“
Ванюша на сні мов цар той сидить.

Та заздрість, одначе, в дворянській дитині
Посять було б мені жаль.
Отож ми тепер показати повинні
Із другого боку медаль.
Звичайно, що хлопець селянський на волі,
Нічого не вчившись, росте,
Та виросте він, як билина у полі,
Чи може й загине—нічого, пуста!
Звичайно, він знає всі стежечки в гаї,
Літа на коні, не боїться води,—
Та люта його мошкара заїдає,
Та рано хлопчині знайомі труди.

Якось у зимову холодную пору
Із лісу я вийшов; мороз так і гриз.
Дивлюсь—підіймається тихо під гору
Конячка, на санях вивозячи хмиз.
Статечно простуючи з нею додому,
Конячку за повід веде мужичок
В чоботях великих, в кожусі тяжкому,
В старих рукавицях... а сам як грибок.
—Здоров, парубчище!— „Ану, не чіпай-но!“
—Який же ти грізний, по правді скажу!
А відки дрівця б то?— „Із лісу, звичайно.
Там батько рубає, а я от вожу“.
(Здалека у лісі сокира дзвеніла).
—А що, в твого батька велика сім'я?—
„Сім'я-то велика, та що в ній за сила,
Як два мужики лиш: мій батько та я“.
—А, он воно що! А як звать тебе?—

— „Власом!“ —

—Котрий тобі рік?— „Та вже сьомий пішов!
Ну, мертва!“—хлоп'ятко промовило басом
І далі з конячкою рушило знов.
Такий він малий був, хлопчак отой милий,
Так сонячний промінь його осявав,
Неначе те все із картону зліпили,
Неначе в дитячий театр я попав!
Та хлопчик був хлопчик живий, не ляльковий,
І хмиз, і grindжולי, і коник рябий,
І сьєво сонця холодне, зимове,
І злеглого снігу вздовж вікон горби—
Все справжнє, російське було перед мене

З тавром смертодайним лихої зими,
Що серце російське так любить, шалене,
Що думи російські вселяє в уми—
Ті чесні думки, що немає їм волі,
Що жоден гнобитель їх ще не зборов,
Що в них так багато і гніву, і болю,
Що в них—безконечна любов!

Гуляйтеся ж, діти! Ростіть без тривоги!
На те і дитинство у вас розцвіло,
Щоб вічно любити це поле убоге,
Щоб вічно воно дороге вам було.
У правду народну ви вірте велику,
Шануйте свій хліб трудовий, —
І хай чарування дитячого віку
Осяє вам сонцем туман гробовий!..

Пора до початку вернутись настала.
Смілішає, бачу, гостей моїх рій.
— Злодії прийшли! — я гукнув до Фінгала, —
— Вкрадуть нам усе! Та ховай бо мерщій! —
Фінгалко мій, скорчивши міну важливу,
Під сіно пожитки мої закопав,
Ретельно сховав дичину особливо,
В ногах мені ліг і сердито гарчав.
Собачої тої премудрість науки
Йому досконало відома була;
Узявся такі витворяти він штуки,
Що публіка з місця зійти не могла.
От сміху та дива! Вже тут не до страху!
Самі до команди: „Фінгалко, умри!“
— Не застуй, Сергію! Пустя бо, Кузяхо! —
„Дивись — умирає!“ — З їх любої гри
Я сам милувався, розлігшись на сні,
Та темно в сараї зробилось як стій;
На сцені так раптом згущаються тіні,
Як треба ударить грозі дощовій.
І справді: над стріхою грім розкотився,
Ріка дощова у сарай потекла,
Актор мій розумний загавкав-залився,
А публіка драла дала!
Широкі ворота з рипінням розкрились,
Ударили в стінку, закрилися знов.

Я виглянув: хмара вгорі клубочилась
І дощ на театр наш ішов.
Під зливою босі малята втікали
Швиденько до рідних дворів...
Ми з вірним Фінгалом грозу переждали
І вийшли шукать дупелів.

ТУРГЕНЄВУ

Ми вийшли разом... Я ішов
Наосліп в п'їтьмі ночі,
А ти... вже світлом ніч боров,
Дивились пильно очі.

Ти знав, що глупа чорна ніч
Не зможе просвітлитись,
Коли ми з поля підем пріч,
І став ти чесно битись.

Ти ворогів і проклинав
І таврував завзято,
І маску сміливо зривав
З негідника і ката.

І що ж? Лиш промінь освітлив
Нам обрії туманні,
Говорять всі, що ти згасив
Свій факел... ждеш світання.

Ти спокій неука почав
Оборонять наївно, —
І вірить раптом в те ти став,
На що звірятись дивно!

Бурчиш на смілих юнаків
І, мов глухий ізроду,
Не чуєш свисту батоїв
І стогону народа?

Нікчем шкодуєш з вищих кіл,
Звикаєш дурнів славить.
На тих же, що не склали крил,
Задумав похід навіть!

Хто мусив бути не солов'єм —
Орлом із серцем щирим,
Для руських юнаків вождем,
Для руських дів кумиром,

Хто ладен був віддати життя
За правди перемогу, —
Тому немає вороття
З тернистої дороги.

Хто ворог кайданів — святий
Свій келех для народа
До дна, до дна, до краплі пий —
На дні його — свобода!

ВОЛЯ

Мати-вітчизно! на гонах твоїх
Я почуттів ще не звідав таких!

Ось на руках у матері дитина,
В серці хвилюється дума єдина:

В добрі часи народилось дитя,
Бог милосердний! ще буде життя!

Змалку піким не заляканий, вільний,
Вибереш діло, до котрого схильний.

Хочеш — лишишся навек мужиком,
Зможеш — під небо полинеш орлом!

Вад у фантазіях цих забагато:
Розум людщини гнучкий і завзятий.

Знаю: взамін ланцюгів кріпосних
Люди придумали безліч нових.

Так!.. та розплута народ свою долю.
Музо! Вітай із надією волю!

1862

ЗЕЛЕНИЙ ШУМ

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Гуляючи розходиться
Враз вітер горовий:
Хитне густими вільхами,
Квітчаний пил підійме він,
Як оболук: зелене все —
Повітря і вода!

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Тихенька в мене жіночка,
Наталя Патрикіївна,
Води не замутишь,
Та якось гріх спіткав її,
Як літо жив я в Пітері...
Сама, дурненька, визналась,
Утяти б їй язик!

У хаті вдвох з лукавою
Зима заперла нас,
Мені увічі дивиться,
Мовчить жона моя...
Мовчу... А дума лютая
Спокою не дає:
Убить... Так жаль сердечної!
Стерпіль — так сил нема!

А тут зима розкошлана
Реве і день і ніч:
„Убий, убий зрадливицю!
Спокусника згуби!
А то весь вік промучишся,
Ні вдень, ні ночі довгої
Спокою не знайдеш.
У вічі злі сусідоньки
Плюватимуть тобі!..“
Під голос бурі-віхоли
Зміцніла дума лютая —
Припас я гострий ніж...
Та враз весна підкралася...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

Як молоком облиті,
Стоять сади вишневі,
Тихесенько шумлять;
Пригріті теплим сонечком,
Шумлять по-молодечому
Сосновії ліси;
А поруч юним листячком
Щебечуть пісні юної
І липа білолистая,
І чистая березонька
В зеленім убранні!
Шумить дрібна ялиночка,
Шумить високий клен...
Шумлять вони по-юному,
По-юному, весняному...

Іде-гуде Зелений Шум,
Зелений Шум, весняний шум!

І слабне дума лютая,
Ніж падає із рук,
І всюди пісня чується
Одна — в лісах, в лугах:
„Люби, допоки любишся,
Терпи, допоки терпиться,
Прощай, коли прощається,
І — бог тобі суддя!“

Надривається серце від муки
І не віриться в спокій та мир,
Коли в світі панують лиш звуки
Ланцюгів, барабанів, сокир.

Але, весно весела, люблю я
Твій суцільний схвильований шум,
Невгамовно з тобою святкую,
Як дитя — без турбот і без дум.
У захопленні щастя і слави
Віддалась ти життю, — й звідусіль
Щось шепочуть зелені трави
І струмить всюди музика хвиль.
Он лоша в табуні заіржало,
Рве бугай із землею траву,
Світлорусе маля загукало
На узліссі: — „Парасю! Ау!“
По горбах, по лісах, у долині
Птиці півночі в'ються, кричать,
Разом чути й пісні солов'їні
І гаркаве пищення галчат.
Гуркіт трійки, скрипіння підводи,
Зереск жаб і гудіння джмелів —
На просторі життя і свободи
В гармонійний зливається спів.

Я наслухався іншого шуму...
І до тебе, оглушений ним,
Лину, мати-природо, без суму
Із незмінним бажанням своїм:
Заглуши цю зловісну музику,
Світлий спокій душі принеси
І очам, щоб, прозрівши навіки
Милувались з твоєї краси!

1863

* * *

Саме в розпалі година робочая...
Доле ти, доленько руська жіночя!
Важче повік не знайти.

Що ж дивувати, що в'янеш засмучена,
Руського племені матінко змучена,
Сохнеш дочасно так ти!

Спека страшенна: рівнина зажурена,
Спалена нива, дорога закурена —
Сонце нестерпно пече.

Жінка-бідарка із сил вибивається,
Хмара над нею мошки коливається,
Їсть їй і вид і плече!

Пить потяглася до кухля, та — лишенько!
Якось серпом перекраялась ніженька,
Часу нема зав'язать.

Ніби хтось крикнув, — їй видяться слізоньки.
Жінка — туди... розтріпалися кісоньки —
Треба дитя вгамувать.

Що ж ти схилилась над ним, вболіваючи?
Пісню йому про терпіння, зітхаючи,
Неньці лишилось співать!

Сльози чи піт понад віями в матінки —
Лється струмок без кінця.
В кухоль оцей, що в ганчір'ї у затінку,
Котяться краплі з лица!

Ось вона кухоль взяла у долоньки,
Губи її — над вінцем...
Що? Чи смачні ці горьовані сльозоньки
Навпіл з гірким сирівцем?..

КАЛІСТРАТ

Колихала мене матінка,
Над коліскою співаючи:
„Будеш в щасті, Калістратонько,
Жити, горенька не знаючи!“

І збулось по слову матінки,
Так і сталось, як хотілося.
Став багатим Калістратонько,
Щастя поруч оселилося!

В крижаній воді купаюся
І ходжу собі поволеньки, —
Урожаю дожидаюся
З незасіяного поленька!

А хазяйка потішається
На свої голодні діточки,
Дуже красно одягається —
В лапті, стоптані до ниточки.

ОРИНА, МАТИ СОЛДАТСЬКА

Цілий день моя жалібниця,
Ніч — нічная богомільниця,
Вікова моя сухотниця...

З народної пісні

Восени вночі потомлені
З полювання ми вертаємось,
До нічліга тоголітнього,
Слава богу, добираємось.

— От і ми прийшли, старесенька!
Що ж насупилася, кумонько?
Не про смерть, бува, подумала?
Кинь! облиш химерну думоньку!

Чи журба яка крушить тебе?
Розкажи — ачей розвіється!
І Орина повіла мені,
Що на серці в неї діється.

„Вісім літ сінка не бачила,
Чи живий — не відкликається,
Вже побачити й не снилося,
Аж синочок повертається.

Безстрокова вийшла хлопцеві...“
Натопила баню зраненьку,
Напекла млинців Ориночка,
Не надивиться на Йванонька!

Та були короткі радощі.
Звівся син, немов билиночка.
Цілу ніч солдатик кашляє,
Кров'ю харкає в хустиночку!

Каже: „Я поправлюсь, мамонько!“
Помилився — не поправився:
Дев'ять днів хворів Іванонько,
На десятий він преставився...“

І замовкла безталанная,
І сльозами бідна вмилася...

— А від чого хворість клятая
Та до парубка вчепилася?

Може хворий був ізмалечку?.. —

«Стрепенулася Ориночка:

„Був він складу богатирського,
Здоровезний був хлопчиночка!

Дивувався сам із Пітера
Генерал, як роздягли його,
Й під аршин в прийомі ставили
Мого сина нещасливого...

На оцю хатину дерево
Він же сам тягав сосновеє..
І впилися у Іваночка
Русі кучері шовковії...“

Потім знов нещасна змовкнула...
— Не мовчи — розвій журбиноньку!
Що згубило сина любого —
Запитала ти дитиноньку? —

„Не любив синок розказувать
Про оту свою вояччину,
Гріх мирянам-бо показувать
Душу — богові призначену!

Нащо нам гнівить всевишнього
Й тишить демона суворого?..
Щоб не мовить слова лишнього,
Щоб не ремствувать на ворога,

Помовчать християнинові
Перед смертю личить, паночку...
Знає бог, які там злигодні
Підкосили мого Іваночка!

Я й узнать не домагалася.
На людей не нарікаючи,
Сам він речі тихі, лагідні
Говорив мені, вмираючи.

По двору ходив тихесенько
Та сокиркою поцюкував,
Хатку лагодив гарнесенько,
Та рукава все підсукував;

Перекриць збиравсь повіточку,
Та робочою годиною
Зліг — і звівсь на рівні ніженьки
Перед самою кончиною!

Захотів на сонце яснее
Глянути, — пішли ми з Ванею:
Попрощався із скотинкою,
Зі стодолою, із банею.

Сіножаттю йшов — задумався:
— Ти прости мені, галявинко!
Замолоду я косив тебе! —
І заплакав мій Іванонько!

З шляху пісня обізвалася,
Підхопив не своїм голосом:
— „Ой не білий сніг“, — закашлявся,
Та й упав підтятим колосом.

Не стояли більше ніженьки,
І голівка не трималася.
А було ж, як соловейкова, —
Його пісня розливалася!

Тяжко було цілу ніченьку.
Пам'ять зовсім одібралася.
Перед смертю служба проклята
Все Іванові ввижалася.

Ходить, чистить амуніцію,
Ремні вибілів солдатській,
Язиком давав сигналики
Та пісні виводив хватській!

Артикул робив рушницею,
Аж здрігалася хатинька:

Журавлем стояв на ніженьці
І клонився, як билинонька.

Враз метнувся... Глянув жалібно...
Повалився — плаче, кається,
Крикнув: „Ваше благородіє!
Ваше!..“ Бачу — задихається.

Я до нього. Стих, послухався —
Ліг на лаву. Я молилася:
Чи не дасть господь рятунку нам?..
Вранці пам'ять прояснилася.

Прошептав: — Прощай, ріднесенька!
Знову ти сама зосталася! —
Я над бідним нахилилася,
Похрестила, попрощалася.

І погас він, ніби свічечка
Воскова, передіконная...“

Мало слів, а горя річенька,
Горя річенька бездонная!..

МОРОЗ, ЧЕРВОНІЙ НІС

ПРИСВЯЧУЮ МОЇЙ СЕСТРІ АННІ ОЛЕКСІВНІ

Ти закинула, сестро моя,
Що я з музою знов роздружився,
Що турботам кипучого дня
І забавам його підкорився.
Між буденних докучливих чвар
Тільки муза мене чарувала.
Та бог зна, чи не згаснув той дар,
Що дружив мене з нею, бувало?
Лиш не брат іще людям поет,
І хистка його стечка тернова.
Я життя не боявся тенет,
Не пекло мене наклепу слово;

Та я знав, чиє серце тужне
Надривалося в мороці ночі,
Де оплакали гірко ночами мене
Тайним болем роз'ятрені очі.
І тому вони мимо пройшли,
Ті, на мене нахмарені грози,—
Бо таємні молитви і сльози
Цю смертельну стрілу відвели.
Час минув—я втомився, знеміг...
Хай не був я бійцем, але щиро
І багато зробити я міг,
Непогасну. плекаючи віру.
А тепер—вже й кінець мій прийшов...
Не за тим же рушати в дорогу,
Щоб у серці любимому знов
Невмирущу збудити тривогу...

Не всміхається муза мені.
Я і сам неохоче співаю...
Лиш тобі ці останні пісні,
Я для тебе одної складаю.
Та не буде цей спів веселіш,
Жаром слова й на мить не зогріє,
Бо на серці у мене темніш,
І в майбутнім моя безнадія.

Буря вие в саду, буря ломиться в дім...
Я боюсь, щоб вона не зломила
Дуб, посаджений батьком моїм,
І вербу ту, що матір садила,
Ту вербу, пам'ятаєш, що ти
З нами, сестро, у думці зв'язала,
На якій пожовтіли листи
В ніч, як мати моя умирала...

І тремтить, і рябіє вікно.
Чуєш! град за ним падає й скаче!
Милий друже, ти знаєш давно—
Тут саме лиш каміння не плаче.

Частина перша

СМЕРТЬ СЕЛЯНИНА

I

Савраско в заметі загруз по коліна—
Чотири ноги в личаках
Та краєм соснова нова домовина
Стирчать на убогих санках.

Бабуця в цупких рукавицях
Савраска зійшла підганять.
На віях бурулька іскриться,—
З морозу, так треба гадать.

II

Поетова звична уява
Попереду хутко летить.
У білий закутана саван,
Хатина під снігом стоїть.

В хатині—теля біля печі,
Покійник лежить край вікна,
Шумить нерозумна малеча,
Тихенько ридає жона.

Зшиваючи хутко дружині
На саван шматки полотна,
Мов дощ той у ночі осінні,
Неголосно плаче вона.

III

Три долі нелюдські плекала судьба.
Що перша та доля — з рабом одружитись,
І друга — стать матір'ю сина раба,
А третя — до гроба рабові коритись.
І всі оці долі нелюдські лягли
На жінку моєї землі.

Минали віки — людям щастя ввижалось,
Не раз і не два все у світі змінялось:

Одне, лиш одне бог забув — не змінив
Суворої долі селянки.
Ми згодні, що тип той прадавній здрібнів
Стрункої міцної слов'янки.

Ти, жертва тяжкої судьби,
Незримо і глухо страждала,
Та світові ні боротьби,
Ні болів гірких не звіряла.

Ти скажеш їх, друже, мені!
Зі мною ти здавна знайома.
Ти вся — мов той біль в давнині,
Ти — мука одвічна і втома!
Той серце живе загубив,
Хто сліз над тобою не лив!

IV

Проте, ми про нашу селянку
Цю мову зняли, щоб сказати,
Що гарну і дужу слов'янку
Ще можна у нас відшукати.

Жінки є в російським народі,
З поважною строгістю лиць,
Із рухами гордої вроди,
З ходою і зором цариць.

Їх тільки сліпий не примітить,
А зрячий — промовить з вогнем:
„Пройде — ніби сонцем освітить!
Погляне — дарує рублем!“

Одна їм та сама дорога,
Якою народ наш іде,
Та ця обстановка убога
Немов не бруднить їх. Цвіте

Красуня, всім людям на диво,
Рум'яна, висока, струнка,
В усякій одежі красива,
В усякій роботі метка.

І голод, і холод — все зносить,
На сльози і скаргу скупа.
Я бачив, як луг вона косить:
Що помах — готова копа!

Осунулась біла хустина,
От коси розсипляться їй;
Якийсь приловчився хлопчина
І коси підкинув, спритний!

Важкі ті русявії коси
По грудях смуглявих повзуть,
До ніг доторкаються босих,
Поглянуть на світ не дають.

Вона відвела їх руками,
Уся зашарілась на мить.
Лице, мов із пишної рами;
Од сорому й гніву горить...

У будень не їй спочивати.
Зате вам її не впізнать,
Як усмішка зітре на свято
З обличчя роботи печать.

Такого веселого сміху
І співів таких і танків
За гроші не купиш. — „Утіха!“
Лиш чути поміж мужиків.

У грі її кінний не спинить,
Найтяжчу біду одведе:
Коня на скаку вона спинить,
У полум'я мовчки зайде!

Блискучії рівніі зуби,
Мов перла, блищать на виду,
Суворо затиснуті губи
Красу бережуть молоду.

Вона посміхається рідко,
Не їй баляндраси плести,
Боїться до неї сусідка
Горнятко позичить зайти.

Бридка їй жебрачка убога —
Дарма без роботи гулять!
І є у ній впевненість строга,
Великої сили печать.

Вона собі втямила свято,
Що весь порятунок в труді,
І труд їй надійна заплата:
Родина не б'ється в нужді.

Завжди у них затишна хата,
Хліб спечений, добрий квасок,
Здорові і ситі малята,
Про свято є зайвий шматок.

До церкви іде молодиця
Поперед всієї сім'ї:
Дворічна сидить, як годиться,
Дитина на грудях її;

Рядком шестирічного сина
Усміхнена мати веде...
Хто любить народ, той картину
Оцю не забуде ніде!

V

І ти здивувала красою,
І гарна була і міцна,
Та впала гроза над тобою,
Померлого Прокла жона!

Ти горда — і плакати не хочеш,
Та мовчки той холст гробовий
Сльозьми мимоволі ти мочиш,
Ладнаючи саван міцний.

Сльоза за сльозою спливає
На руки умілі твої.
Так колос важкий осипає
Достиглій зерна свої...

VI

В селі за чотири версти
Край церкви, де хуга хитає
Похилені вітром хрести,
Місцину старий обирає;

Втомився він, праця важка,
Тут вмiлість потрібна метка, —

Щоб хрест було видно з дороги,
Щоб сонечко грало кругом.
В снігу до колін його ноги,
В руках його заступ і лом!

Вся в інеї шапка на ньому,
Морозом взялась борода.
На пагорбі ставши крутому,
У роздумі дід погляда.

Наважився. Навхрест позначив,
Де буде могилу копати,
І став, похрестившись, терпляче
Лопатою сніг розгрібати.

Інакше до праці він брався,
Бо ж цвинтар не те, що поля!
Хрестами тут сніг відкидався,
Хрестами лягала земля.

Зігнувши натружену спину,
Він довго і пильно копав,
І жовтую мерзлу глину
Відразу сніжок присипав.

Ворона до нього злетіла,
Подзьобала носом, пройшлась:
Земля, мов залізо, дзвеніла —
Ворона голодна знялась...

Могила на славу готова, —
„Не батькові б яму копати!“
(В старого зірвалося слово):
„Не Проклові в ній би лежать.

Не Проклові!...» Дід оступився,
І лом йому з пальців порснув,
В засніжену яму скотився,
Старий його ледве добув.

Пішов... по дорозі ступає...
Ще темно, зоря не зійшла...
Неначе весь світ умирає:
Безвітря, сніжок та імла...

VII

В яру, біля річки Жовтухи,
Старий свою бабу догнав
І тихо спитав у старухи:
„Гробок нам годящий попав?“

Уста її ледь відказали
У відповідь діду: „Авжеж“.
А потім обое мовчали.
І тихо санки їх рушали,
Мов звуків боялися теж...

Село ще в пітьмі не з'явилося,
Вогонь поруч блиснув і зник.
Старенька беззвучно хрестилась...
Савраско шарпнувся убік —

Босоніж, в снігу по коліна,
Із гострим дубовим кілком,
З'явився в пітьмі на хвилину
Їх давній знайомий Пахом.

Внизу під сорочкою звільна
Дзвеніли вериги на нім;
У землю тверду божевільний
Кілком тоді стукнув своїм,

З жалем помугикав поволі
І мовив: „Усьому є час!
Для вас працював він доволі,
Прийшла тепер черга на вас!

Бо мати труну купувала,
Отець йому яму копав,
А саван дружина ладнала —
Всім разом роботу він дав!..“

Ще мукнув — і раптом щосили
Кудись навіжений помчав.
Вериги тужливо дзвеніли,
Оголені ноги білили,
І посох об землю черкав.

VIII

Усе поробили надвечір,
Тоді одвели ночувать
В сусіди замерзлу малечу
І стали синка споряджать.

Все тихо, поважно і строго,
Без зайвих робилось речей:
Не мовили слова тужного,
Сльози не зронили з очей.

Заснув, наробившись до поту,
Віддавши всі сили землі!
Лежить він, забувши турботу,
На білім сосновім столі;

Останній побачивши спокій,
З вогнями свічок в головах,
Лежить він в сорочці широкій,
І в жовтих нових личаках.

Великі, натомлені руки,
Що стільки зазнали труда,
Спокійне, далеке від муки
Лице — і до рук борода...

IX

Ще поки мерця одягали,
Не зрадили горе страшне,
Поглянуть в лице уникали,
Промовити слово одне.

Тужливе закінчено діло, —
І мука зборола тяжка,
Усе, що в душі накіпіло,
Із уст полилось, мов ріка.

Не похід весільний гукає,
Не вітер у тирсі гуля, —
Над Проклом рідня примовляє,
Над Проклом голосить сім'я.

„Голубчику наш сизокрилий!
В якій же ти зник стороні?
До вроди твоєї і сили
В селі не бувало рівні,

Робітничок був ти у полі,
Порадником був у батьків,
Гостям не жалів хліба-солі;
Дружину й дітей ти любив...

Чи ж горя зазнав ти і суму?
Навіщо покинув ти нас?
Землиці повідати думу
В недобрий намислив ти час.

Намислив — а нам залишатись
У світі звелів сиротам;
Тепер не водою вмиватись, —
Сльозами горючими нам!

Матуся загине без сина,
Не житиме й батько старий,
Береза в гаю без вершини —
Хазяйка у хаті своїй.

Її не жалієш ти, бідну,
Дітей не жалієш... Вставай!
На смужку свою заповітну
Збирати іди урожай!

Сплесни, наш коханий, руками,
Ясними очима поглянь,
До нас озовися словами,
З соснового гроба устань!

Ми б бражки тобі наварили,
І мед би зварили хмільний,
За стіл би тебе посадили:
— Поїж, наш коханий, попей!

Самі б ми насупроти стали,
Наш рідний, надія сім'ї!
Із ока тебе б не пускали,
Ловили б словечка твої...“

Х

На стогін, на плач потаємний
Заходили люди невлad:
На образ хрестилися темний,
Мерцеві вклонялися земно
І йшли мовчазливо назад.

Заходили інші на зміну...
Та вже й відпочинути час.
Вечеряти сіла родина —
Хлібець та з капустою квас.

Даремному смутку збороти
Старий себе теж не давав:
До світла підсівши напроти,
Личак перепрілий ладнав.

Зітхаючи довго, без краю,
Старенька на пічку лягла,
А Дар'я, вдова молодая,
Одвідать малечу пішла.

Всю ніч нахилившись до свічки,
Дячок над померлим читав,
Цвіркун йому пильний з-за пічки
Цвірчанням сумним вторував.

ХІ

Суворо метіль завивала
І снігом жбурляла в вікно,
Невесело сонце вставало:

В той ранок сумний осявало
Тужливу картину воно.

Савраско з санками востаннє
Понуро чекав до кінця;
Без зайвих речей, без ридання
Виносили люди мерця.

— Рушай-но, Савраско, помалу!
Міцніше влягай у гужі!
Служив на віку ти чимало,
В останній разок послужи!

В торговім селі Чистопіллі
Хазяїн лошатком дістав,
Зростив він тебе на привідлі,
І добрим ти коником став.

З хазяїном дружно старався,
На зиму ти хліб запасав,
У стаді дитині давався,
Травою здебільш харчувався,
А з тіла усе не спадав.

Коли вже морозець надходив
Опісля лихої сльоти,
З домашнього харчу в підводи
Рушав із хазяїном ти.

Чимало і тут діставалось.
Бувало, в завію глуху
Із кладдю важкою траплялось
Збиватися навіть з шляху.

На ребрах худих і запалих
У тебе ще знать батоги,
Зате на дворах постійних
Ти їв, скільки стане снаги.

Чував ти в засніжені ночі
Метелиці тужної спів.
І вовчі пронизливі очі
Між темних ти бачив куців.

Замерзнеш, натерпишся страху
А потім—і гадки нема!
Та, видно, хазяїн дав маху—
Його доконала зима!..

XII

В заметі він раз на дорозі
Простояв дванадцять годин,
А потім три дні на морозі
Ішов за підводою він.

Покійний притьмом заповзявся
До строку привезти товар.
Привіз, і додому добрався,—
Морозить, у тілі пожар!

З кількох веретен обливала
Старенька водою синка,
У лазні паркій розминала,—
Та гіршала хворість тяжка!

Ворожок усіх поскикали,
Які тільки трапились тут:—
— Хай шепчуть!..—Його протягли
Аж тричі крізь пітний хомут,

Спускали рідненького в проруб,
Під сідало клали на час...
Усьому корився, як голуб,
Та тільки, мов свічечка, гас.

Покласти його під ведмедя,
Щоб кості йому розім'яв,—
Мисливець сергачівський Федя
Пораду свою подавав.

Та жінка порадника з хати
Прогнала, розгнівавшись, пріч.
Не стала вже далі й питати,
Надумала інше: і в ніч

Пішла в монастир той преславний.
(За десять верстов од села),
Де, кажуть, в іконі прадавній
Сцілющая сила була.

Коли повернулась додому,—
Без голосу хворий лежав,
Прибрався на смерть, нерухомий...
Побачив її, простогнав,
І вмер...

ХІІІ

...Ну, Савраско, в дорогу!
Міцніше влягай у гужі.
Служив ти немало до того,
Хазяїну ще послужи!

Погребних два впало удари.
Попи вже чекають їх.—В путь!
Засмучена, згорблена пара—
Батьки попереду ідуть.

Не сміючи плакати, нишком
Сиділа дітвора мала
Край гробу... І, стиснувши віжки,
За гробом їх мати ішла.

Запали їй очі глибоко.
Змарніла, поблідла вона.
Була не біліша за щоки
Хустина її жалібна.

А далі — сусідів, сусідок
Ішла невеличка юрба,
Казали, що Проклових діток
Тепер незавидна судьба,

Що Дар'ї роботи прибуде,
Як водиться те з давнини.
— „Жаліть її нікому буде,“ —
У згоді судили вони.

XIV

В могилу труну опустили,
Горбок, як належить, звели;
Поплакали вголос, повили,
На втіху сім'ї приділили
Покійному слово хвали.

Сам староста Сидір Іванич
З бабами неголосно вив
І— Мир тобі, Прокл Севастьянич, —
Сказав, — благодушно ти жив

І чесно, а надто, що в строки, —
Вже як тобі бог помагав, —
Приносив ти панські оброки
І подать цареві давав!—

Запас красномовства таємний
Потративши, він посопів:
— Так ось ти, життя наше земне!..—
Промовив і шапку надів. —

Звалився... а був же при силі!
І нам не минути колись!..—
І ще похрестились могили
І з богом усі розійшлись.

Високий, худий і похилий,
Мов ношу він ніс нележку,
Мов пам'ятник, дід посівілий
Стояв на могильнім горбку!

Постоявши мовчки хвилину,
Понуро і тихо старий
Став мерзлу зарівнювать глину
Під матері йлач голосний.

А потім, залишивши сина,
Він з бабою селищем брів: —
„Хитає гірка їх година, —
Мов п'яних...“ — народ гомонів.

XV

А Дар'я, вернувшись до хати,
В холодній домівці своїй
Вже поралась... Швидше прибрати,
В печі б запалити мерщій!

Дивися — дровець ні поліна...
Замислилась мати сумна:
Дочку приголубити й сина
Хоч трохи хотіла б вона;

Немає часу їй на ласку.
Вдова одвела дівчору
Й поїхала знову Савраском
Дровець нарубати в бору.

Частина друга

МОРОЗ, ЧЕРВОНИЙ НІС

XVI

Морозяно. Поле біліє під снігом,
Діброва чорніє німа;
Савраско чвалає ні кроком, ні бігом,
Навколо нікого нема.

Як тихо! В селі десь обізветься голос.
Неначе край самого вуха луна.
За корінь дубовий зачепиться полоз —
Вищить, мов би серце тобі розтина.

Де глянеш — навкруг діаманти мигочуть,
Рівнина уся мерехтить.
У Дар'ї сльозами наповнились очі —
Напевне, їх сонце сліпить.

XVII

В полях було тихо, та в лісі —
Тихіш і світліш далечинь.
Високо дерева звелися,
І довга стелилася тинь.

Дерева, і сонце, і тіні,
Суворий, німий супокій...
Та що це? Здала голосіння
У тиші озвалось хисткій.

Це Дар'ю подужало горе,
І слухав, застигнувши, ліс,
Як стогони тоскні в просторі
Лилися з потоками сліз,

І сонце спокійно й бездушно,
Мов жовтеє око сови,
З небес поглядало байдужно
На муки і плач удови.

І скільки тих струн обірвалось,
Що знає лиш серце про них, —
Навік тайною зосталось
У нетрях старих лісових.

Велику скорботу вдовиці
І матері бідних сиріт
Лиш вільні підслухали птиці,
Та нести не сміли у світ...

XVIII

Не псар у бору виграває,
Гогоче, урвіголова, —
Наплакавшись, дрова рубає
В бору молода удова.

Зрубавши, притьмом їх збирає,
Обіруч кладе у санках.
Навряд чи сама примічає,
Як сльози біжать по щоках.

Сльоза добиває сльозину.
Одна обірветься з очей,
На сніг упаде, — за хвилину
Його до землі пропече;

А другу на дерево зронить,
На плашку, — і глянеш, вона
Перлиною там захолоне —
Округла, блискуча, ясна.

А та на щоді запалає,
Аж сонечко блисне у ній,
Й покотиться... Дар'я рубає —
Упоратись треба мерщій.

Мороз дошкуля — їй байдуже,
Не стане спочити й на мить,
І, сповнена гадки про мужа,
Потиху із ним гомонить...

XIX

.
Голубчику! Дівчинку нашу,
Як зйдуть сніги по весні,
Підхоплять подруженьки Машу,
Співаючи в колі пісні.*

Стануть гойдять
Та підкидять.
Пісню співать,
Маком звивать!¹

Вся зашаріється наша,
Ніби та маківка Маша, —
Бач, як очиці горять голубі!

Ніжками бити й сміятись
Буде... З тобою в юрбі
Будем ми вдвох милуватись.
Добре, коханий тобі?..²

¹ Відомо народна гра, яка зветься „Сіяти мак“. Маківкою сідає в середині кола гарненька дівчинка, вдаючи тим, як обтрушують мак; або ще маком буває дурнуватої хлопчини, якому тоді перепадає немало стусанів.

XX

„Вмер ти, закопаний нині,
Спиш у глибоких снігах!

Любо весною людині!
Сонце горить в небесах.
Сонечко все зчарувало,
Божої повне краси,
Поле сохи зажадало,
Трави чекають коси.

Рано, сірома, я встала,
Праця на мене чека немала!
Ниву до ночі орала,
Поночі косу клепала,
Вранці косити пішла...

Міцно ви, ніженьки, стійте;
Рученьки білі, не млійте!
Треба самій устигати!

В полі самотній не сила,
Втома зборола, зморила,
Стану дружину гукати!

Добре я, милий, зорала?
Словом озвися мені!
Сіно сухе я зібрала?
Добре копиці метала?
Я на граблях спочивала,
День працювала при дні!

Нікому бабської праці поправить!
Нікому баби на розум наставить...

XXI

„Стала скотина у лісі ховатись,
У колоски стало жито вбиватись,
Бог нам послав урожай!
Як його ниву цю впорать велику?
Бог нам послав урожай!
Та не додав тобі віку, —
Хочеш не хочеш, одна устигай!..

Гедзь і дзижчить, і кусає,
Спрага у серці горить,
Сонечко серп розпікає,
Сонечко очі ятрить,
Палить і голову й плечі,
Руки та ноги пече;
З жита, неначебто з печі,
Спека струмками тече;
Крутить натруджену спину,
Руки і ноги болять,
Кола хисткі без упину
Перед очима тремтять...
Жни — дожинай, поки сила,
Бачиш — стікає зерно...

Вкупі і діло б кипіло,
Швидше б робилось воно...

XXII

„Сон я побачила, рідні!
Сон той і справдився мій!
В полі я спала опівдні,
Прямо на ниві своїй.
Бачу, підводиться німо
Сила — незлічена рать, —
Грізно встає за плечима,
Грізними блиска очима...
Ніяк мені утікать:
Кволі не слухають ноги.
Стала просить я помоги.
Стала я в голос гукать.

Чую, земля коливає —
Мати вперед поспішає.
Трави високі шумлять —
Діти до мене біжать.
В полі без вітру й години
Крильми вітряк не гуде:
Братік іде та й спочине,
Свекор поволі бреде.
Всі прибрели, прилетіли —

Тільки дружину мого
Очі між них не зустріли.
Стала я кликати його:
„Бачиш, підводиться німо
Сила — незлічена рать, —
Грізно встає за плечима:
Чом ти не йдеш визволять?..“
Тут я кругом роздивилась.
Господи! Що де поділось?
Що то ввижалося? Гляди!
Я не добрала біди.
Це ж мені тільки здалося:
Не бусурменська рать,
Життя достигле колосся
Зерном важким налилося,
В полі пішло воювати!

Бачу, мене оступає,
Руки, лице лоскотить,
Стиглу соломі під серп нахилає, —
Швидше зігнути велить!

Жать почала я щосили, —
Жну, а на шию мою
Сиплеться зерно доспіле —
Наче під градом стою!

Жито стікає, мов кличе.
Ніяк подовжити дні!
Чом ти не йдеш, чоловіче?
Чом не допоможеш мені?

Справдився сон мій до року!

Довгу ту ниву широку
Буду без милого жать,
Снопика міцно в'язать,
Сльозами снопи обливають!

Сльози мої ж бо не срібні,
Сльози гіркої вдови,
Нащо ви богу потрібні?
Чим дорогі йому ви?..

XXIII

„Довгі зимовії ніченьки, —
Як без дружини засну?
Тільки б не плакали віченьки,
Поночі ткати почну.

Скільки натчу полотна я
Довгих зимових годин!
Гарний у нас підростає,
Славний і лагідний син.

Силою, вродою буде
Він зміж усіх парубків;
Висватать дівку між люди
Кращих пошлемо сватів...

Бачиш, сама розчесала я сина,
Кров з молоком наш первісток з лица,
Кров з молоком наречена... } Іди-но!
Благослови молодих до вінця!..

Дня ми цього, ніби свята, чекали:
Тільки-но дибать почав молодець, —
Мріяли ми, того дня виглядали,
Як поведем під вінець.
Вже й на весілля складались потроху...
Виріс він, дякувать богу!

Дзвоники грають улад!
Поїзд вертає назад,
Вийди їх, милий, зустріти:
Дівчина-пава, соколик-жених!
Сип на них зернами жито,
Хмелем осип молодих!..¹

XXIV

„Стадо край лісу, край темного бродить,
Лико дере пастушок у гаю,
З лісу вовчище понурий виходить,
Вхопить вівцю він чию?

¹ Хмелем і зерном осипають молодих на ознаку майбутнього багатства.

Хмара вгорі над селом клубочиться,
Чорна, густа і страшна,
Вдарить із хмари от-от громовиця,
Влучить у кого вона?

Вісті недобрії чути в народі:
Хлопцям недовго гулять на свободі.
Скоро — рекрутський набір!

Як-то забрати єдиного сина?
Всіх і діток в нас — дочка та хлопчина,
Та голова у нас звір,
Скаже: так вирішив мир!

Згине, в рекрути піде безталанний.
Встань, заступися за сина, коханий!
Встань і сім'ю захисти!..

Ні! вже навек твої очі закрились,
Білії руки твої опустились...
Ні, не заступишся ти!..

XXV

Чи не благала царицю небесну?
Чи я лінива була?
В темінь сама по ікону чудесну
Я не злякалась — пішла.

Хуга гуде, замітає долини.
Місяць не світить, пітьма навкруги!
Глянеш у небо — немов домовини
З хмари виходять хрести, ланцюги...

Чи я тоді не старалась?
Чи шкодувала чого?
Мовити навіть боялась,
Як я любила його.

Зорі зійдуть серед ночі,
Та чи нам буде світліш?..
Заєць під кущиком скочив.

Зайчику! Нащо біжиш?
Не перестрибуй-дорогу!

В хашу майнув, слава богу...
Поночі стало страшніш, —

Чую, нечистая сила
Заметушилась, завила
В темряві дикій отій...

Цур мене, сило нечиста!
Діва заступить пречиста! —
Буду я вдячна святій.

Чую я тупіт, іржання,
Чую вовків завивання,
Поклики чую живі!

Звірю лихий, зупинися!
Злодію, стань, схаменися, —
Гроші у нас трудові!

Літо збував він, працюючи,
Взимку не бачив дітей,
Ночі, про нього міркуючи,
Я не skleпляла очей.

Іде він, мерзне... а я, мов дорогу
У чужедальнім краю,
Мовчки із білого льону тонкого
Довгую нитку сную.

Глянь, веретено підстрибує, крутиться,
Нитка мотається,
Пішки іде він, в вибої засмутиться,
Егору до воза він сам припрягається.

Літо за літом, зима за зимою,
Он як казну ми складали з тобою!

Милостив будь ти до ратая бідного,
Господи! Все віддали,
Що із копійки, із шеляга мідного
В праці зібрати змогли!..

XXVI

„От і дорога скінчилась!
Рідшає ліс.
Вдосвіта зірка скотилась
З неба униз, —
Подихом божим здмухнуло.
Сили іти не стає!
Серце здригнулось мое:
Ледве тоді спом'янула, —
Що ж то подумала я
В мить, як скотилась зоря?
Згадую!.. морить утома.
Хочу іти, а не йду!..
Думала я, що удома
Прокла живим не знайду...

Ні! Не попустить цариця небесная!
Дасть порятунок ікона чудесная!

Я осінилась хрестом,
В темінь побігла бігом.

Сила у нім богатирська,
Бог не покривдить сиріт!
От вже й стіна монастирська!
Тінь моя впала на світ
До монастирських воріт.

Земно я храму вклонилась святому.
Бачу — зоря устає,
Ворон сидить на хресті золотому...
Стислося серце мое.

XXVII

„Довго мене протримали, —
Схимницю сестри опівдні ховали.

Утренья йшла,
Тихо по церкві ходили сестриці,
В чорному всі до одної черниці,
Тільки покійниця в білім була:
Спить собі, гарна на диво,
Знає, що буде в раю.

Поцілувала і я, нещаслива,
Рученьку білу твою!
В личеєчко глянуть посміла я!
Ти наймолодша, найкраща зміж них,
Начебто горлиця та білокрилая,
Між голубів сизокрилих, простих.
Спокій, здається, чудесний
Взнала ти в смертному сні.
Чорний покров на труні,
Вся ти — мов ангел небесний!

В небі, сестрице моя,
Ти оступися за мною,
Щоб не залишилась я
З дітьми гіркою вдовою!

Потім труну на рукаж віднесли,
Співом, сльозами її провели.

XXVIII

„Рушила з миром цариця пречиста.
Вслід молитви завели урочисто
Сестри іконі святий.

Шану владичиці всі віддавали:
Кинувши працю, із сіл вибігали
Люди вклонитися їй.

Скільки до неї убогих припало;
Знаю, владичице! знаю: немало
Сліз ти втирала гірких.

Тільки ти милості нам не явила!

Господи! скільки я дров нагатила!
Возом не вивезти їх...“

XXIX

Скінчивши призначене діло
Від горя немов нежива,
В санки склала дрова й хотіла
Рушати назад удова.

Та, видно, подужало лихо.
Поволі сокиру взяла,
І, знову голосячи стиха,
Вона до сосни підійшла.

Ні звуку не чути навколо,
Все в хащі мовчить лісовій.
Важке її горе збороло
І смертний страшний супокій!

Стоїть під сосною безсило,
Життя в ній урвалася нить.
Дерева виблискують біло,
У хащі мороз тріскотить.

XXX

Не вітер бушує над бором,
Не з гір потекли ручаї,—
Мороз-воевода дозором
Обходить маєтки свої.

Пильнує, чи добре завія
Стежки замітає малі,
Чи десь там щілина чорніє,
Чи клаптик нагої землі?

Чи в сосон пухнаті вершини,
Чи гарний узор на дубах?
Чи сковані добре крижини
В малих і великих річках?

Іде—по деревах ступає,
Тріщить по замерзлій воді,
І сонце ясне виграває
В кошлатій його бороді.

Стежки йому всюди землею.
Все ближче бреде в долині,
І от опинився над нею,
В зеленій стоїть гушині!

Б'є посохом темнії віти,
Могутню колише сосну,
Про себе він сам, чваньковитий,
Цю пісню веде голосну:

XXXI

„Дивись, молодице, смілише,
Який воевода Мороз!
Навряд тобі хлопця сильніше
І краще стрівать довелось?

Метілі, сніги і тумани
Навіки скорились мені:
Піду на моря-окіяни—
Палади звезду крижані.

Надумаю—ріки зумію
В одіння убрати тверде,
Збудую мости крижані я,
Яких не збудують ніде.

Де води шумливі, холодні,
Недавно ще вільно текли, —
Пройшли пішоходи сьогодні,
Обози з товаром пройшли.

Люблю я в глибоких могилах
Мерців убирати, як слід,
Щоб кров їм аж вимерзла в жилах,
І мозок застигнув, мов лід.

На горе недобрій людині,
Коню й верхівцеві на страх,
Люблю о вечірній годині
Тріщати в бору по гілках.

Баби од нечистої сили
Додому тікають скоріш...
А п'яних, що ніч там зустріли,
Дурити іще веселіш!

Всю вибілю пику пригожу,
А ніс запалає мов мак.

І бороду так приморожу
До віжок — не здерти ніяк!

Багач я, казни не складаю,
А все прибуває добро;
Я царство моє прибираю
В алмази ясні, в сrebro.

Ввійди в моє царство зі мною, —
Ти станеш царицею в'нім.
Удвох подарюймо зимою,
І солодко влітку заснім.

Ходім! Приголублю на волі,
Оселя віддам льодову...*
І звів воевода поволі
Свою крижану булаву.

XXXII

„Чи тепло тобі, молодець?“ —
З вершини він їй гомонить.
— Ой, тепло! — шепоче вдовиця, —
Сама ж бо холоне, тремтить.

Морозко спустився на віти,
Махнув, посміхаючись, їй.
І лагідно став шепотіти:
„Чи тепло?..“ — Ой, так, золотий!

Все тепло, — сама ж леденіє...
Морозко її обійма:
В обличчя їй подихом віє.
І сіє голки крижані
На неї, немов жартома.

І знову промовивши слово:
„Чи тепло?“ — на землю він став,
І скинувся Проклом раптово,
І палко її обійняв.

В уста її, в очі і плечі
Цілує старий лиходій,

Звабливі, оманливі речі
На вухо нашіптує їй.

Він слово солодке шепоче,
Що милий лиш відати/міг.
Вдовиця заплющила очі,
Сокиру впустила до ніг.

І усміх'ясної надії
На білих з'явився устах,
Морозцем виблискують вії,
Пухнаті голки у бровах...

XXXIII

В осяяний іней сповита,
Стоїть, целеніє вдова,
І сниться гаряче їй літо:
Іще не скінчились жнива,

Та все-таки легше їм стало!
Возили снопи мужики,
А Дар'я картоплю копала
На смужці своїй край ріки.

Тут поруч робила свекруха
Роботу якусь неважку.
З морквинкою Маша-пустуха
Сиділа на повнім мішку.

Із рипом гарба завертає —
Савраско глядить на своїх,
І Прокл по дорозі ступає
За возом снопів золотих.

— Бог поміч! А де ж це хлопчина? —
Отець мимохідь запитав.
„В горосі“. Шукаючи сина,
— Гришухо! — отець загукав.

На небо зирнув... — Вже нерано?
Попити б... — Хазяйка встає
І Проклові з білого жбану
Напитись кваску подає.

А там і Грицько обізався:
Повитий горохом витким,
Моторний хлопчина здався
Кущем, дивовижно-швидким.

Біжить, босоногий!.. Йй-право,
Горить під ногами трава!
Засмаглий, весь чорний, як гава,
Біліє лише голова.

Підстрибом підбіг невеличкий
(На шиї горох хомутом)
І матір частує, сестричку,
Бабуню, — аж в'ється в'юном:

Від матері синові ласка,
А батько хлопчину вщипнув;
Між тим не дрімав і Савраско,
Він шию до нього тягнув,

Добрався — оскіривши зуби,
Горох смаковито жує,
І, добрі наставивши губи,
За вухо його дістає...

XXXIV

Тут Маша мала закричала:
— Візьми мене жито возить! —
Стрибнула на землю — і впала,
Отець підхопив її — „Цить!

Забилась — мене за хвилину!..
Плаксухи не треба мені.
Іще отакого хлопчину,
Хазяйко, роди по весні.

Дивись бо! Вона зашарілась;
— Одного вже досить, гляди!
(А знала — під серденьком билось
Дитя)... „Ну, Машухо, іди!“

І Прокл її, ставши на возі,
З собою дочку посадив,
Стрибнув і Грицько по дорозі,
І з гуркотом віз покотив.

Горобчиків зграя злетіла,
Із жовтих здійнявшись снопів...
І Дар'я, немов зацімила,
Дивилася довго без слів,

Як віз в димній куряві їхав,
Не зникнувши зовсім з очей,
І їй посміхались на віху
Рум'яні обличчя дітей...

О, пісня! Знайомі звуки!
Іздалеку чути співця!
Ознаки останньої муки
У Дар'ї зникають з лица, —

Немов її пісня колише,
В щасливій несе далині...
Немає пісень чарівніше,
Ніж та, що ми чуем вві сні!

Про що вона — бог її знає!
Я слів зрозуміти не вмів.
Та серце вона зогріває,
В ній щастя останнього спів.

В ній ласки глибокої слово,
Любові безмірної шлях...
І усмішка щастя чудова
У Дар'ї тремтить на устах.

XXXV

Хоч разом із смертю дісталось
Селянці моїй забуття,
Нічого! — вона посміхалась.
Не згадуймо згасле життя.

Солодку оману спокою
Несе тобі ліс-чарівник,

Під гранню небес голубою
Полонячи серце навік.

І де так зітхнеш ти на волі,
Пройшовши важку свою путь?
Якщо ж тобі жити доволі,
Солодше ніде не заснуть.

XXXVI

Ні звуку! Душа умирає:
Чуття в ній і горя нема.
Ти чуєш, як владно скор'яє
Йї оця тиша німа.

Ні звуку! Лиш бачиш ти синій,
Осяяний обрій небес,
Та ліс, в срібно-матовий іней
Одягнений, повний чудес,

Таємний, завжди загадковий,
Глибоко байдужний... На мить
Ти шерех почув випадковий —
По віттю вевірка спішить.

На Дар'ю сніжинки зронила,
Стрибнувши по темній сосні.
А Дар'я стояла й німіла
В своїм зачарованім сні...

1864

ПАМ'ЯТІ ДОБРОЛЮБОВА

Ти був суворий, повен юні-вроди,
Вмів пристрасті розсудку підкорять.
Учив ти жить для слави, для свободи,
Але найбільш учив ти умирать.

Свідомо світські втіхи, як рукою,
Ти відкидав, беріг ти чистоту,
Палкому серцю ти не дав спокою;
Любив свій край, як жінку, як мету,
Свій труд, надії з мрією ясною

Йому віддав; і чесні ти серця
Йому скоряв. В майбутні звав простори,
І світлий рай, і перли для вінця
Своїй коханці готував суворий, —

Та надто рано твій ударив час
І віще з рук перо твоє упало.
Який світильник розуму погас!
Яке то серце битись перестало!

Роки минули, пристрасті вляглись,
І високо піднісся ти над нами...
Російська земле, плач! але й гордись —
З тих пір, як ти стоїш під небесами,

Такий ще не народжувався син
І в надра ти такого ще не брала:

В нім скарби всі душевної краси
Поєднані були ще небувало...

Природо! та коли б таких людей.
Не посилала ти ніколи світу,
Життя заглухла б нива...

ЗАЛІЗНИЦЯ

(ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДІТЯМ)

Ваня (у кучерській свиті). Татуню!
Хто будував цю залізницю?

Батько (в пальті на червоній
підкладці). Граф Петро Андрійович
Клейнміхель, серденько!

(Розмова у вагоні)

I

Осінь чудова! Повітря духмяне
Втомлені сили твої бадьорить.
Крига, мов цукор, що скоро розтане,
Ще незміцніла на річці лежить.

Там, біля лісу, і втішно, і мило,
Виспатись можна — такий супокій!
Листя не зблякло іще, не змокрило,
Жовте і свіже, мов килим легкий.

Осінь чудова! Вночі — прохолода,
Ясні, погожі дні...
Марень потворних не знає природа!
Мохи, купини, болота і пні —

В місячнім сяйві усе оживає,
Всюду улюблену Русь пізнаю...
Мчу я по рейках крізь поле безкрає,
Думаю думу свою...

II

Татоньку добрий! Навіщо в незнанні
Юного Ваню тримать?
Краще при місяця дивнім с'янні
Правду йому показать.

Труд оцей, Ваню, тяжкий був на диво,
Він не для сил одного!
В світі є цар: він нещадно-жахливий,
Голод — імення його.

Водить він армії; він кораблями
Завжди керує посеред морів,
Ходить за плугом, стоїть за плечами
Каменярів і ткачів.

Він позганяв сюди маси народні.
Люди в страшній боротьбі
Тут оживили ці нетри безплідні,
Смерть ізнайшли тут собі.

Прямо доріженька: насипи вузькій,
Стовбики, рейки, мости.
А по боках усе кісточки руської...
Скільки їх! Ваню, чи знаєш це ти?

Чуєш бо, оклики грізні полинули,
Тупіт і скрегіт зубів;
Тіні на вікна морозні налинули...
Що там? То натови мерців!

То вздовж дороги спішать покалічені,
Там пробігають і тут.
Чуєш, співають... „У ніч оцю місячну
Любо нам бачить свій труд!

Ми знемагали від спеки, під холодом,
Спину зігнувши в дугу,
Спали в землянках, боролися з голодом,
Мерзли і мокли, терпіли цингу.

Нас грабували письменні десятники,
Било начальство, давила нужда...
Все це стерпіли ми, божії ратники,
Діти покірні труда!

Браття! Ви наші плоди пожинаєте!
Нам же в землі догнивати дано...
Все ще нас бідних добром споминаєте,
Чи вже забули давно?..“

Та не жахайся ти пісні їх дикої!
З Волхова, з матінки Волги, з Оки,
З різних віддалень держави великої —
Це усе браття твої — мужики!

Сором лице закривать рукавицею,
Ти ж не маленький... Не будь боягуз!
Бачиш, знесилений вщент пропасницею,
Хворий високий стоїть білорус:

Губи безкровні і очі зажурені,
Язви на схудлих руках,
Ноги опухли, бо завжди занурені
В мерзлій воді, і увесь в ковтунах;

Ямою груди — на заступ годинами
Кожного дня налягали весь вік.
Ваню, приглянься до нього, невинного:
Важко свій хліб добував чоловік!

Не розігнув іще спини горбатої
Він і тепер: тупо, мовчки довба,
Він механічно брудною лопатою
Землю замерзлу руба.

Звичку до праці оцю благородною
Нам не погано було б перейнять...
Благослови ж бо роботу народною
І научись мужика поважати.

Всюди пишайся своєю вітчизною...
Витерпів досить російський народ.
Витерпів цю він дорогу залізною —
Витерпить все серед чорних негод!

Витерпить все — і широку та ясну
Сміливо путь прокладе в боротьбі...
Жаль тільки — жити в ту пору прекрасну
Не доведеться — мені і тобі.

III

Раптом свисток. І у полі безкрайньому
Зникла відразу юрба мертв'яків.
„Бачив я, батеньку, в сні незвичайному, —
Ваня сказав, — тисяч п'ять мужиків.

Руських племен трударі, безземельники...
Він мені, батеньку, тихо сказав,
Що залізниці — вони будівельники!“
А генерал реготав!

— Був я у стінах колись Ватікана,
По Колізею дві ночі ходив,
Бачив у Відні святого Стефана,
Що ж бо... народ ваш усе це створив?

Як же інакше мені розуміти?
Ви вже даруйте за сміх мій їдкий...
Чи й Аполон Бельведерський, скажіте,
Гірший за горщик нічний?

Ось ваш народ — оці терми та бані,
Чудо мистецтва — він все сплюндрував!
„Я говорю не для вас, а для Вані...“ —
Та генерал заперечить не дав.

— Всі англо-сакси, германці й слов'яни
Не будувати майстри — руйнувать!
Варвари! Зборище дике і п'яне...
Втім, треба Вані увагу віддати;

Смерті картиною гріх, щоб ви знали,
Серце дитяче бентежить, лякать.
Краще б дитині тепер показали
Сторону світлу... —

IV

Радий показати!
Працю закінчено в злиднях, у горі;
Німець вже рейки чавунні кладе.
Мертві у землю закопані; хворі—
Всі у землянках; а ось там іде

Люд трудовий. До контори з'юрмився...
Думи у нього тяжкі, навісні...
Кожен підрядчику винен лишився,
Стали в копійку прогуляні дні!

Все записали десятники в книжку—
Хто брав на баню, був хворий, чи як...
„Може і є там ще грошечки лишку,
Хай уже буде... Хай буде вже так...“

В синім каптані—лабазник пихатий,
Круглий опецьок, червоний, як мідь.
Іде підрядчик по лінії в свято,
Іде роботи свої поглядіть.

Люд перед ним розступився уклінно...
Піт витирає купчина з лица.
Каже, під боки узявшись картинно:
„Добре... чого ж... молодця... молодця!..“

З богом, по хатах...—я поздоровляю!
(Шапки скидайте—коли говорю!)—
Бочку робочим вина виставляю
І—недоплату дарю!“

Хтось там „ура“ закричав. Підхопили
Ще голосніше із краю у край.
Вже і десятники бочку котили...
Тут би і ледарю тільки подай!

Випрягли коней, і люди купчину
Враз повезли... Довго шум не змовкав.
Що, генерале, утшну картину
Я вам тепер змалював?..

ПОВЕРНЕННЯ

І тут душа журбою оповита.
Вітчизни стрів немилий я привіт:
Такий і друг, що нас умів любити,
Та загубив десь віру давніх літ.

Був вересень, земля моя безкрая
Вся під дощем ридала без кінця,
За мною піиць летіла чорна згряя,
Немовбиго вчуваючи мерця!

Схвильований і страхом і журбою,
Дарма я мрії грізні відганяв;
Тим часом ліс з неприязнію гіркою
Мене холодним листом обкидав,

І вітер теж гудів мені в незгоді:
Поете ніжний, чом прийшов сюди?
Чого від нас ти хочеш? Годі! годі!
Ти нам чужий, тут зовсім зайвий ти!

І пісню я здаля почув осінню:
Хоч і знайома, але все ж гірка,
Звучало в ній безсилля і томління,
Якось зажура в'яла і терпка.

В душі зринало з піснею тією,
Усе, про що я мріяти був рад,
Прокляв я й серце, що перед борнею
Здригнулося — і відійшло назад!..

1867

НЕВІДОМОМУ ДРУГОВІ

Умру я швидко, Спадок геть ледачий,
О, рідний краю, я лишу тобі!
Під диким тиском вік минув дитячий,
А молодість в завзятій боротьбі,
Недовга буря зміцнює нам сили,
Хоча на мент бентежить нам спокій,
Та довга нас униз навіки хилигь,
Лишаючи в душі лиш боязкій
Бажання тихі. Вражень тих огидних
Роки на мні лишили вічний знак.
Як мало знав натхнення хвиль свободних,
О, краю рідний, твій сумний співак!
Яких завад не зустрічав він згодом,
Верстаючи свій шлях мов уночі!
За краплю крові, спільную з народом,
Дрібний мій труд в заслугу полічи!

Не торгував я лірою, та руки,
Коли грозила доля, зла змія,
Фальшиві з ліри добували звуки...
І ось сьогодні одинокий я!
А зразу йшов з-рромадкою гучною, —
Та де тепер мені шукати їх?
Одні давно розсталися зо мною,
Других я й сам не пущу на поріг.
Одні живі ще, горем недобиті,
А інші вільні вже з земних оков...
За те, що я лишився сам на світі,
Що я ні в кім опори не знайшов,

Що, друзів тратячи, я з кожним годом
Врагів стрічав щораз густіший рій,
За краплю крові, спільною з народом,
Пробач мені, о рідний краю мій!

Я мав мету твої співати болі,
Народе, що терпцем ливуєш всіх,
І кинуть хоч промінчик світла-волі
На шлях, яким тебе провадить біг.
Та люблячи життя з принадами мілкими,
І звичкою прив'язаний до них,
Я до мети йшов кроками хиткими,
Себе для неї посвятигь не міг.
Тому й мій спів безслідно перелинув
І до сердець народу не дійшов,
Одце лише я в ньому ясно кинув:
До тебе, рідний краю мій, любові!
За те, що, нидіючи з кожним годом,
І в душі зумів я зберегти,
За краплю крові, спільною з народом,
О, краю мій, гріхи мої прости!

ДЯДЕЧКО ЯКІВ

Дім — а не возик у дядечка Якова.
Господи боже! чого тут нема?
Сивий він сам, а конячка каракова;
Сто літ обом не дарма.
Їздить старий, продає він потроху,
Раді йому, та і радий він їм:
Випивши вічно і ситий, нівроку.
Пусто в селі, він не журиться тим.
Знає, де люди: і куплю, і міну
Він на обніжку уже почина;
Дай буряків, чи картоплі та хрину,
Він тобі все, що вподобаєш — на! —
Бог йому, мабуть, предобру дав душу.
Їздить — гукає все, знай:

„По грушу! по грушу!
Куци, змінйай!“

„У дядечка у Якова
Збоїна макова,
Що на смак — овва!
Всім однакова.
Дівкам утіхи —
Ріжки, горіхи!
Ну-бо малята!
Пряники-м'ята,
Всякі є штуки:
Окуні, щуки,
Кити, карасі!
Поглянеш — люби,
Розкусиш — ласі,
Оближеш губи!..“

— „Стій-бо, старий!“ І його обступили,
Хлопців, дівчат і дітей тіснога.
Ласощів всі наміняли, купили —
Скрізь був гармидер, сама суєта!
Сміх на якогось там Кузію турботного:
Взяв перед носа коня сухозлотного;
Кінь так і манить, і ласий, однак...
Де тобі стерпіти? Їж, парубчак!
Жаль це дівчатко, сирітку Феклушу:
Всі, бач, жують, а ти слинку ковтай!..

„По грушу! по грушу!
Купи, змінй!“

„У дядечка у Якова
Про баб товару всякого.
Ситцю хорошого —
Ціною схожого!
Гей! молодиці!
Красні дівці,
Сестри, тітусі!
Хустинки в смузї,
Серги Марусі,
Голки, торочки,
Шнурки, шнурочки!
Духи, помада,
Все — чому рада!..“

Зуби в дівчат та у баб розгорілись.
Льон і полотна, і пряжу несуть.
„Сійте! не разом! невже ви сказились?
Тихше! устигнете!..“ Так ось і рвуть!
Пильний старий, а то просто несила!
Баби дідусика затормошили,
Кляччять, маніжаться, тільки держись:
„Цвіте наш маків,
Дядечку Яків,
Не дорожись!“
— Менше не можна, врази мою душу!
Хочеш бери, а не хочеш — прощай!

„По грушу! по грушу!
Купи, змінй!“

„У дядечка у Якова
Хватить про всякого.
Нові коврижки —
Дивись-бо: книжки!
Хлопчик-дударик,
Купи букварик!
У мене нині
Книжки поцінні:
По гривні штука —
Діткам наука!
Для любих діток
Тимох; Улиток,
Андрюшок, Ваньок...
Буквар не пряник,
А почитати —
Язик прикусиш...
Не сайка, знати,
А як розкусиш,
Смачніш горіха!
П'ять штук — полтина,
Глянь — і картина!
Єй-ей утіха!
Розумний будеш,
Грошей добудеш...“

По букварі!
По букварі!

Хапай — бери!
Читай — зори!

І букварів тих багато купили—
„Годі вам пряників, нате лиш вам!“
Пряники, правда б, їх більш вдовольнили,
Та захотілось вже так старикам.
Книжки з картинками, писані чітко —
От би дійти, що написано тут!
Мовчки кріпилась Феклуша-сирітка,
Бачила — пряники діти жують,
А як побачила в книзі картинки,
Враз навернулись на очі сльозинки.
Зжаливсь дідусик і дав їй буквар:
„Будь розумніша, коли ти бідар!“
Бач, який дід! має добру він душу!
Будь же щасливий! Торгуй, заробляй!
„По грушу! по грушу!
Купи, змінй!“

ГЕНЕРАЛ ТОНТИГІН

Раз над вечір зимовий,
У мороз чималий,
По дорозі стовповій
Іде хлопець молодий,
Візничок бувалий.
Не жене. Булані йдуть
Тихою ходою:
Не гладка зимова путь —
Ями та вибої,
Тут з ведмедяком водій
В місто диба пішки.
Каже хлопцеві: — „Постій!
Підвези нас трішки“.
— Що ти? Звіра у санки?..
„Це, дружок, нічого!
Зайву чарку залюбки
Піднесу за нього“.
— Ну, сідайте! — Посадив
Бородач ведмедя,
Сів і сам, і покотив

Помаленьку Федя.
Як на те — стоїть шинок.
Трифон кличе Федю.
— Почекай ти нас, дружок, —
Каже він ведмедю.
І пішли. А той ведмідь,
Вже старий роками,
Лапу лижучи, сидить,
Брязка ланцюгами.

Час іде. Нема хлоп'ят.
От де вип'ють з лиха!
Та за звичкою стоять
Коненята тихо.
Ходить холод по кістках,
Зовсім звечоріло;
Ворухнувся у санках,
Засопів бурмило.
Тільки дзвін кругом пішов.
Коні — смик щосили!
Рявкнув бурий. Стрімголов
Коні полетіли.
Лунко дзвоник забряжчав,
Федя вибігає.
Та куди там — не догнав!
Сліду вже немає!

По дорозі трійка мчить,
Мов несамовита.
На вибоях кожну мить
Звір гарчить сердито,
Що аж стогін знявся там:
„Гей давай дорогу!
Генерал Толтигін сам
Іде до барлогу!“
Мужика обійме страх,
Скрикне перехожий,
Як ревне їздець в санках,
На потвору схожий!
Ну, а коням — бита путь,
І не спочивали,
Верст п'ятнадцять, як змигнуть,
Бідні одмахали.

Вже до станції летить
Трійка по вибоях.
Проїжджаючий сидить
Крутить головою —
Хоче видерти кільце.
Коні стали впору,
Сам хазяїн манівцем
Вибігає з двору.
Бачить — пан сидить — моцак!
Ще й ведмежа шуба.
Не примітив аж ніяк,
Що з залізом губа.
Не подумав дідуган, —
Де ж візник мандрує?
На всю губу, видно, пан —
„Генерал“ — міркує.
Поспішає шапку знять:
„Здравія бажаю!
Вам горілочку подать,
А чи може чаю?..“
Бачить — той усе сидить,
Хоче підступити.
Як не схопиться ведмідь!
Як ревне, сердитий!
Дідуган аж сполотнів.
„Господи, помилуй!
Сорок років я робив,
Скільки стало сили.
Не одного між панів
Бачив генерала;
Ребра зламані, зубів
Вибито чимало,
А такого між людей
І зустріли годі!
Генерал, мабуть, оцей
По новітній моді!“

Позбігались візники,
Здивувався кожен.
—Що за пан чудний такий?
Щось воно негоже! —
Надійшло народу — страх!
Все село в тривозі.

Генерал реве в санках,
Як ведмідь в барлозі.
Хто злякався і побіг,
Хто стоїть для сміху,
А хазяїн з-поміж них
Виглядає стиха,
Генералові кричить:
„Просимо до хати!“
Звір ізнов як загарчить...
Дідуган тікати,
З переляку дремену—
І не зупинити...

Дві години так пробув
Генерал сердитий.
Тут ямщик у двір прибіг,
З ним—і повожатий.
Врозумив людей усіх
Трифон бородатий.
І Топтигіна прогнав,
Ухопивши дрюка...
А хазяїн обізвав
Візника:—„Тварюка.“

З РОБОТИ

—Добривечір, жінко! Добривечір, діти!
Напився б... Ну, й холод пройма!—
„Не тямиш, горілку всю встигли допити
З десятником вчора?..“—Ну, ну вже, дарма!

Зогріюся чей і без неї я, грішний...
Ти тільки гнідого на тік...
Намлівся він з голоду в весну, сердешний,
Як сіна не стало й на лік.

—Ой, як я втомився!.. Ну, що, примістила?
Ну, борщику теплого з'їм!..
„Та я нині, любий, в печі й не топила,—
Дровець нам не стало зовсім“.

—Та що ж, без борщу повечеряю, грішний,—
Гнідому б ти вівсика трохи дала...

Та ж він обробив за це літо, сердешний,
Чотири півмірки тягла.

От хоч би й сьогодні з дровами... Там кара
Дорога погана... Що, й хлібця нема?
„Ввесь вийшов, небоже... В сусіди прохала,—
Аж завтра дасть рано...“—Дарма!

Просплюся, мабуть, і без хліба я, грішний...
А ти б під гнідого соломки ще тиць!..
Адже ж за зиму цю він вивіз, сердешний,
Аж триста й чотири ялиць!

1868

* * *

Не ридай так безумно над ним,—
Добре вмерти, бува, молодим!

Безпощадна буденність ні тині
Не поклала над ясним чолом,—
Стань навколішки, у безгомінні,
Його кучері вкривши вінком!
Перед ним ти схилися відразу,
Безліч їх полягло в боротьбі,
Ти не раз відчувала в собі
За велике імення образу!
Гомінка його слава тепер:
У холодних обіймах могили
Не боїться, хто чистим помер,
Ні помилок, ні злоби, ні сили...

Не скажу я, що брат твій не знав
Волі гордої мрійних заграв,
Та, ти знаєш, хто ближнього любить
Попад славу, що лине з грудей,
Той і славу свідомо погубить,
Якщо жертва рятує людей.
Та в житті осоружні є сили—
В кого кроки не слабли па мить
На порозі тюрми та могили?
Довгі роки в нас славі не жить.

Руський геній віддавна віпчає
Тих, які небагато живуть,
Про яких наш народ зазначає:
„Вороги у щасливого мруть,
У нещасного друг помирає...“

1870

ДІД МАЗАЙ ТА ЗАЙЦІ

(Уривок)

Якось Мазай розповів у сараї:
„В нашім низиннім, болотянім краї
Стало б уп'ятеро більш дичини,
Якби сітками її не ловили,
Якби сільцями її не давили;
Хоч би й зайці — постраждали й вони!
Тільки напровесні води наринуть,
Сотні зайців і без того загинуть.
Ні! ще замало! — наскочуть дядьки,
І ловлять, і топлять, і б'ють їх кілками.
Де в них сумління?.. Якось за дровами
В човні я їхав. Чимало з ріки
Дров тих у повінь до нас наганяє.
Іду, ловлю їх. Вода прибуває.
Раптом дивлюсь — на малім острівці
Цілою купкою збились зайці.
Кожну хвилину вода підкрадалась
Ближче і ближче... Під ними лишалось
Зо три аршини землі в довжину,
Тільки аршин в ширину...
Я підпливаю. Зайчата — ні з місць...
Вухами плещуть... Узяв я одного,
Решті наказ дав: — стрибайте самі!
В човен плигнули зайчата, — нічого!
Сіли в човні. А вода прибуває —
Вже й острівець під водою ізник...
„Бачте! — кажу, — я до жартів не звик:

Слухайте, зайчики, діда Мазая!^а
Так з балачками помалу пливем.
Он ще зайча — ніби стовпчик над пнем —
Лапки схрестивши, зіщуливсь від жаху...
Скільки ж ваги там? — узяв бідолаху!
Тільки почав працювати веслом —
Зирк, під кущем причаїлась зайчиха —
Ледве жива, а гладка, як купчиха!
Я її взяв та й накрив кожухом —
Дуже бо змерзла... Вже вечір надходив.
От пропливала повз мене колода.
Сидячи й стоячи, й лежачи вряд,
Тут рятувалось з десятків зайчат.
„Взяв би я вас, та човника шкода!“
Шкода проте і зайців, і колоди...
Я за колоду гаком зачепив,
Взяв на причал їх і далі поплив.

Що було сміху бабам та малятам,
Як пропливли між хатами зайчата:
— „Глянь-бо, що робить старий наш Мазай!“
Добре, дивись, тільки нас не займай!...
В річці за хутором ми опинились.
Тут мої зайчики ніби сказались:
Глянуть навколо — на ланки встають,
Човен хитають, гребти не дають.
Вгледіли берег мої довговухі,
Озимину і ліщину, і луки...
Впрост я під берег колоду пригнав,
Човна причалив — „бувайте!“ — сказав...

І на весь дух
Пішли зайчата!
А я їм — у-ух!
Мерщій, звірята!
Глядіть мені —
Тепер тікайте,
Та цур, — взимі
Не потрапляйте.
Націлюсь: бух!
І ляжеш... У-у-у-х!

Вмить мої сірі побігли щосили,
В човнику тільки дві пари лишились.

Змерзли та змокли... Так я їх в чувал
Взяв та додому собі почвалав.
Хворі зайчата на ранок зігрілись,
Висохли, виспались, добре наїлись.
Я у мішку їх на луки приніс,
Витрусив — ух! — і чкурнули у ліс!
Я навздогін їм все ту ж приповідку:
„Взимку мені не стрічайсь!“
Я їх не б'ю навесні чи улітку:
Хутро погане, — облазять зайча...“

1871

РУСЬКІ ЖІНКИ

(Декабристки)

КНЯГИНЯ ТРУБЕЦЬКА

ПОЕМА

(1826 рік)

Частина перша

Міцний, затишний і легкий
Візок обладнаний місткий.

Сам батько-граф в прощальний час
Оглянув був його не раз.

Шість коней в нього запрягли,
Ліхтар засвічений взяли.

Сам граф подушки поправляв,
Ведмеже хутро в ноги слав,

І, помолившись, образок
У правий поченив куток.

І — зарідав... Його дочка...
Її дорога жде тяжка...

I

„Так, серце ми рвемо собі...

Але, скажи, в цю мить
Яка нам поміч у журбі?

Що нам тепер робить?

„Один, хто допоміг би нам
Тепер... Прости, прости!
Благослови дочку, і сам
У путь мене пусти.

II

„Чи ми побачимося знов?
Немає більш надій!
Прости і знай: твою любов,
Завіт останній твій
Я пам'ятатиму щодня
В далекій стороні...
Не легко, — хоч не плачу я, —
Розстатися мені!

III

„О, бачить бог!.. Але в ці дні
Обов'язок другий
Мене зове... Прости мені!
Даремних сліз не лий!
Важкий мій шлях, безкрая даль,
Страшна судьба моя
Та груди одягла я в сталь...
Тверда дочка твоя!

IV

„Прости і ти, о краю мій!
Нещасний рідний край.
І ти... о місто без надій,
Кубло царів... прощай!
Хто бачив Лондон і Париж,
Венецію і Рим,
Його ти блиском не вразиш,
Та я люблю свій дім,—

V

„Щасливо молодість моя
Пройшла між стін твоїх,
Твої бали любила я,
І пустощі, і сміх,

Любила я Неву ясну
В вечірній тишині,
І площу бачила гучну
З героєм на коні...

VI

„Ні, не забудь... Та згодом всім
Про наш розкажуть біль...
Будь проклятий, похмурий дім,
Де в перший раз кадриль
Я танцювала... Та рука
Пече і досі ще...
Ликуй...“

.
.

Міцний, затишний і легкий
Летить по місту віз прудкий.

Вся в чорному, бліда й сумна,
Княгиня їде в нім одна.

А батьків секретар (в хрестах,
Щоб наганяє в дорозі страх)

З прислугою вперед летить...
Лякає всіх, бичем свистить.

Візник столицю вже минув...
Далекий шлях княгині був.

Була сувора вже зима...
На кожній станції сама

Княгиня сходить... і за мить
Коней наказує змінить.

І щедро роздає, чудна,
Червінці челяді вона.

Важка ця путь! Двадцятий день, —
Та лиш приїхали в Тюмень.

Ще десять днів, тяжких ночей.
„Побачим скоро Єнісей, —

Сказав княгині секретар:—
Не їздить так і государ!..“

* * *

Вперед! Душа її смутна, —
Що жде в дорозі цій?
Та тишить мрія чарівна, —
Приснилась юність їй.
Багатство, блиск! Високий дім
На невських берегах,
І сходи в килимах у нім,
І леви по боках;
Блискуче вбранний, пишний зал
Огнями весь горить.
О радість! Це дитячий бал, —
Там музика гримить!
Стрічки рожеві заплели
У русу їй косу,
Квітки, наряди принесли —
Небачену красу.
Прийшов татуньо, — в сивині, —
І кличе до гостей.
„Ну й Катя! У такім вбранні
Лиш чарувать людей!“
Веселий блиск її очей,
Кружляє між утїх,
Квітник з дитячих юних лиць,
Голівок чарівних.
Нарядні діти, мов квітки,
І старші сяють теж:
Хрести, плюмажі і стрічки...
Так любо їй, без меж.
Танцює, бавиться дитя, —
Все радістю взялось.
І так мина без вороття
Дитячий вік... Та ось

Вже інший бал, вже інша мить
 Йї сниться: повен мрій,
Красунь до неї гомонить,
 Шепоче тихо йї...
А потім знов бали, бали...
 Вона — хазяйка їх,
У них сановники, послы,
 Весь модний світ у них...

„Яких ти, любий, повен дум?
 Що в серцеві твоїм?“
— Дитя! нудний цей світський шум,
 Ходім звідділь, ходім! —
І от поїхала вона
 З обранцем молодим, —
Де снить країна чарівна,
 Де сяє вічний Рим...

Ах! чим життя згадали б ми —
 Як не було б тих днів,
Коли, забувши гніт п'їтьми
 Нам рідних берегів,
І північ кинувши нудну,
 На південь ми примчим.
Ніхто души блакить ясну
 Не зрушить... Тільки з тим,
Хто найдорожчий в світі нам,
 Як хочем живемо:
Сьогодні ми оглянем храм,
 А завтра ми йдемо
В палац, музей серед руїн...
 Як весело тоді
У цю найкращу із хвилин
 Помріять в забутті!

У дивних чарах краси,
 У владі дум сумних,
По Ватікану ходиш ти,
 Між привидів старих;
Пірнувши у віджилі дні,
 Забув ти світ живий.
Та вражений ти, мов у сні,
 Спочатку в хвилі тій,

Коли ти кинеш Ватікан,
Повернеш до живих,
Де рже осел, шумить фонтан,
Де чути майстра сміх;
Кипить торгівля, — вперегін
Кричать на всі лади:
—Коралів! раковин! перлин!
Холодної води!—
Танцює, їсть юрба незла,
А то вступає в бій;
І косу чорну, мов смола,
Красуні молодій
Бабуся чеше... День жаркий,
Нестерпний гомін там.
Де тінь знайти у час такий?
Заходим ми у храм.

Тут життєвий стихає шум,
Тут тиша, напівмла
І прохолода... В хвилях дум
Душа знов ожила.
У храмі ангели й святі
Сіяють неземні,
Порфир і барви золоті,
І мармур на стіні...

Як добре слухать шум морський!
Немов німий сидиш,
Бадьорий розум твій меткий
Працює все ясніш...

До сонця по гірській тропі
Угору зійдеш ти —
Як легко дихати тобі!
Все видно з висоти!

Та день палає все палкіш.
На зелені долин
Ані росинки... Йдім скоріш
Під тінь лапятих пінн...

Княгиня пам'ятає дні
Прогулянок-утіх.

В її душі сліди міцні
Колишніх бесід їх.
Та не вернути днів ясних,
Днів марень і надій,
Як не вернути сліз по них,
Пролитих серед мрій!..

Минуло сяйво давніх снів,
Встають серед примар
Картини рідних їм країв:
Суворий володар
І кволий селянин-мужик
З похиленим чолом...
Як перший панувати звик,
А другий будь рабом!
Їй сняться групи бідняків
На нивах, на лугах,
Їй сняться стогін бурлаків
На волзьких берегах...
Від жаху злякана, сумна,
Вона не їсть, не спить:
І до супутника вона
З запитанням спішить:
„Невже весь край закам'янів?
Кругом безкрая мла?..“
— Ти в царстві бідних і рабів!—
Їй відповідь була...

Вона проснулась—віщі сни.
Її бере одчай,—
Тужливо дзвонять кайдани!
— Гей, кучер, зачекай!—
Некучий біль у скроні б'є...
То засланці ідуть.
Княгиня гроші їм дає.
„Спасибі, добра путь!“
довго, довго лица їх
Встають у млі нічній
І не прогнать їй дум своїх,
Сном не забутись їй.
„І та тут партія була...
Вони вже далі йдуть...
Та слід їх хуга замела.
Мерщій, візник, у путь!..“

Мороз міцніший, гірший шлях,
 Що далі йдеш на схід;
 На триста верст там у снігах
 Сумного міста слід.
 Зате як радісно зустрійть
 Убогий ряд домів!
 Та де ж там люди? Все мовчить.
 Не чути навіть псів.
 Мороз під дах усіх загнав,
 Чайок з нудоти п'ють.
 Пройшов солдат, візок промчав,
 Куранти глухо б'ють.
 Замерзли вікна... в одному
 Вогонь ледь-ледь мигнув...
 Собор... проїхали тюрму...
 Візник пужком махнув:
 „Гей, ви!“—й нема вже городка,
 Останній дім між гір.
 Направо—гори і ріка,
 Наліво—темний бір.

Натомлений, безсонний ум
 До ранку все кипить.
 Сумна княгиня. Хвилі дум
 Вирують кожну мить.
 Ввижаються то друзі їй,
 А то тюрма страшна,
 Або в уяві запальній,—
 Чому?—ніхто не зна,—
 Їй здається: небеса—піском
 Посипаний листок,
 А місяць—наче сургучом
 Відтиснутий кружок...
 Пропали гори, лиш сама
 Рівнина без кінця.
 Так мертво скрізь. Ніде нема
 Живого деревця.
 „А ось і тундра!“—їй візник
 Промовив з передка.
 Княгиня дивиться убік,
 Схвильована така:

Сюди за золотом спішить
Зажерливий народ!
Воно на дні річок лежить,
Воно на дні болот.
Важка робота у річках,
Болота теж страшні.
Але ще гірше в рудниках,
В підземній глибині!..
Там підмогильна тишина,
Там страшно, темно так...
Нащо, проклята сторона,
Знайшов тебе Єрмак?..

* * *

Спустилась тихо мла нічна,
І місяць знов горить.
Княгиня журиться сумна,
І довго ще не спить...
Заснула... Вежа сниться їй...
Вона стоїть вгорі.
Знайоме місто в млі густій
Хвилює в цій порі.
І на міській спінить майдан
Безмежний плив юрби:
Чиновний люд, купецький стан,
Рознощики, попи;
Рябіє оксамит і шовк,
І свита, й кожушки...
Якийсь уже стояв там полк,
Прийшли іще полки,
Більш тисячі солдат зійшлось.
Кругом лунке „ура“ неслось,
Чогось чекає люд...
Народ штовхавсь і гав ловив,
Навряд чи сотий розумів,
Що відбулося тут...
Зате мотав собі на вус,
Лукаво руки тер
Знайомий з бурями француз,
Столичний куафер...

Нові з'явилися полки:
„Здавайтеся!“ — кричать.
Назустріч — кулі і штики,
Здаватися не хтять.
Тут генерал був прискакав,
Влетів в каре, лякати став —
З коня знесли його.
Другий наблизився до них:
„Спиніться, цар простить усіх!“
Убили і того.
Вже сам митрополит з'явивсь,
З хоругвами, з хрестом:
„Покайтесь, братія! — моливсь, —
Схиліться ниць чолом!“
Солдати слухали весь час,
Хрестились, та дарма:
„Иди, старий! молись за нас!
Тут діла вам нема...“
Тоді гармати навели,
Сам цар скомандував: „Пали!..“

.....
Княгиня вражена зі сна,
Із вежі падає вона.
Прослався довгий і вогкий
Підземний коридор,
Стоїть на дверях вартовий,
Не збить міцний запор.
Ій чути ніби хвиль приплив
Кругом цих кам'яниць;
Внизу ж — при світлі ліхтарів
Лиш брязкання рушниць;
Та десь далекі кроки чуть
І відгомін від них,
Та дзигарі десь глухо б'ють,
Та крики вартових...

Усатий інвалід старий
З ключами йде здаля:—
„Йди, жалібнице, та мерщій!“ —
Ій стиха промовля:—
„Живий він у льоху цьому,
Я проведу в цей дім...“

Вона довірилась йому,
Вона пішла за ним...

Йшли довго, довго... На кінець
Відкрились двері, — вмить
Він перед нею... справжній мрець...
Нещасний друг стоїть!
На груди впавши, тут вона
Спіщить його спитать:
„Що діять? Ненависть страшна...
Я мушу покарати!
Помщусь... На все готова я.
У грудях біль і гнів!
Чи варт просить?..“ — „Красо моя,
Не вразиш ти катів!“
„О любий! що сказав ти? слів
Не чую я твоїх.
То бій цих клятих дзигарів,
То кроки вартових!
Нащо тут третій поміж нас?..“
„Дитя ти в світі цім“.

— Пора! Уже вертатись час! —
Той третій мовив їм...

* * *

Княгиня кинулась, — з візка
Вдивляється кругом, —
Їй серце жах страшний стиска:
Не все було тут сном!.

А місяць плив у небесах,
Сховавшись від людей.
Наливо — обрій у лісах,
Направо — Єнісей.
Пітьма! Назустріч ні душі,
Візник на козлах спав,
Голодний вовк в нічній глуші
Пронизливо стогнав.
Та вітер бився і ревів,
І річку хвилював,

Та ще тубільця лився спів,
Що дивно хвилював.
Суворим пафосом слова
Лунали в далині.
Ця пісня серце надрива,
Мов чайка в тишині.

Княгині холодно: ту ніч
Мороз був, сніговій.
Немає сил; уже не в міч
Боротись більше їй.
І жах тепер її поймав,
Що жде її загин.
Візник давно вже не співав,
Не сіпав коней він.
Передніх коней не чувать.
„Чи ти живий, візник?
Чому замовк? не здумай спати!“
—Не бійтеся, я звик...—

Летять... Із мерзлого вікна
Нічого не видать.
І відганяє сон вона,
Та сну їй не прогнать!
І волю жінки він скував,
Розвіяв геть одчай.
Мов чарівник її помчав
Кудись у інший край.
Той край уже знайомий їй,—
Серед ясних дозвіль,
Весь повний сонця і надій,
Він співом ніжних хвиль
Її вітав, мов друг старий...
Куди не глянеш ти:
„Це південь, південь чарівний!“
Все манить зір туди.
Ні хмарки в небі голубім,
Долина вся в квітках,
Скрізь повно сонця,—і на всім,
На горах і в полях,
Печать могутньої краси,
І чути навкруги:
„Це південь!“—гомонять ліси,
Співають береги.

В ясній долині, в колі гір,
Над морем голубим,
Вона летить серед узгір'
З обранцем дорогим.
Дорога їх—розкішний сад,
В повітрі—чистий аромат,
На кожному дереві горить
Огонь плодів земних;
Між віт просвічує блакить
Небес і вод ясних;
Пливуть по морю кораблі,
Вітрила-чудеса,
А гори, на краю землі,
Знялися в небеса.
Там дивні барви! Де топаз
Сіяв серед долин,
Там червоніє через час
Тепер уже рубін...
Ось мул проходить по піску,
В дзвіночках, у квітках,
За мулом—жінка у вінку
І з кошиком в руках.
Вона кричить їм: добра путя!
І засміявшись вмить,
Їй раптом кидає на груди
Квітки... це південь снить!
Це край античних, ніжних дів,
Це край троянд п'янкних...
Знов чути мелодійний спів,
І музику, і сміх!..

„Це південь знов! це південь знов!
(Їй сон у перегін)
З тобою знов твоя любов,
І вільний знову він!..“

Частина друга

Уже два місяці летить,
Не зупиняється й на мить
Надиво зладнаний візок.
Та до кінця—далекий строк!

Її супутник не діждав,
І під Іркутськом захворав.

Там два чекала дні вона,
Помчала далі лиш одна...

Приїхали в Іркутськ, і там
Начальник стрів міський:
Мов моці ті, сухий був сам,
Високий і прямий.
Доха сповзала до землі,
Під нею — хрест, мундир,
І пір'я з півня — на брилі.
Шановний командир
За щось полаяв візника,
Назустріч поспішив
І двері дивного візка
Княгині відчинив...

Княгиня
(входить до станційного будинку)
В Нерчинськ! Та швидше подавать!

Губернатор
Прийшов я — стріти вас.

Княгиня
Велить же коней запрягать!

Губернатор
Ще зачекайте час.
Погані дуже тут шляхи,
Вам треба відпочить...

Княгиня
Я вдячна вам! Ще є снаги...
Його б мерщій зустріть!

Губернатор
Ще буде верст до восьмисот,
Та головна біда:

Ще більш тут буде вам турбот, —
Жахлива тут ізда...
Два слова треба вам сказати
Тепер, — передусім
За щастя мав я графа знати,
Сім літ служив при нім.
Ваш батько — славний чоловік,
По серцю, по уму, —
Я вдячний у душі повік
Багато в чім йому;
До послуг я дочки його
Готовий... весь я ваш...

Княгиня

У мене досить є всього!

(Відчиняє двері в сіни)

Готовий екіпаж?

Губернатор

Та поки я не накажу,
Його не подадуть...

Княгиня

Так накажіть-бо! Я прошу...

Губернатор

Та є тут інша-суть:
Дістав по поchtі, — сам не рад, —
Наказ...

Княгиня

А що ж у нім:
Щоб повернулась я назад?

Губернатор

Так краще в ділі цім.

Княгиня

Та хто ж прислав вам папірець?
Про що він? Може, там
Жартують ще... Та ж мій отець —
Все влаштував він сам.

Губернатор

Ні... не наважусь я сказати...
Але в дорозі цій...

Княгиня

Нащо даремно розмовлять!
Візок готовий мій?

Губернатор

Та ні! Я ще не наказав...
Княгине! Я тут — цар!
Сідайте. Я уже сказав,
Що графа знав... владар
Він сам... Та хоч він вас пустив
По доброті своїй,
Там ваш від'їзд його убив...
Вертайтеся мерщій!

Княгиня

Ні! Що я вирішила раз —
Я до кінця зроблю.
Розповідать тепер не час,
Як батька я люблю,
Як любить він. Та ще одній
Людині вірна я.
Святий обов'язок... Хутчій!
Близька вже путь моя!

Губернатор

Дозвольте-бо! Я згоден сам,
Що дорогий ваш час,
Та чи відомо добре вам,
Що там чекає вас?
Нужденна наша сторона,
А там іще бідніш,
Коротка зовсім там весна,
Зима там холодніш.
Там вісім місяців зима,
Там завірюха зла.
Зустріть людину там дарма,
Щоб без тавра була.
На волі ходять навкруги
Там тільки варнаки;

Жахні тюремні там льохи,
Глибокi рудники.
Ваш муж не зможе ні на мить
Віч-на-віч бачить вас:
В казармі спільній треба жить,
А їжа: хліб та квас.
П'ять тисяч каторжників там
Живуть усі в злобі,
Немає впину злидарям,
Їх бійці і клятьбі;
Короткий і страшний їм суд,
Грізніш суда нема!
І ви, княгине, вічно тут,
Єсе бачите... Дарма!
Не пожаліє ні один,
Не зжалиться й на мить!
Хай чоловік ваш — винен він...
А вам... за що терпіть?..

Княгиня

Жахлива доля, знаю я,
Коханого мого.
Нехай же буде і моя
Не краща, ніж його!

Губернатор

Та ви ж не будете там жить:
Морози вас уб'ють!
Туди вам нічого спішить,
Страшна бо жде вас путь!
Як жити вам в краю таким,
Де з ніздрів у людей
Повітря пилом крижаним
Виходить в млі ночей?
Де тьма і холод цілі дні,
А влітку від спекот
Пари шкідливі та страшні
Отруйливих болот?
Так... дикий край! І звідси пріч
І лютий звір б жить,
Коли там стодобова ніч
Затьмарена висить...

Княгиня

Живуть же люди в тім краю,
Я звикну жартома...

Губернатор

Живуть? Та молодість свою
Згадайте... Тут тюрма!
Тут матінка своє дитя
Снігами обмива,
І у пургу, під бур виття
Колише й сповива,
А будить диких звірів крик,
Що ходять там давно,
Та заметіль, мов домовик,
Що стукає в вікно.
З глухих лісів, з пустельних рік
Збирає дань свою,
Зміцнів тубільний чоловік
З природою в бою,
А ви?..

Княгиня

Нехай там смерть моя —
Не буду шкодувать...
Я їду! їду! Мушу я
Із мужем помирать.

Губернатор

Так, помрете... Та спершу ви
Замучите його.
Не врятувать вам голови
Коханого свого.
Не їдьте в той далекий світ!
Та ж легше одному
Натомленим після робіт
Прийти в свою тюрму,
І на долівку там лягти
Й заснути з сухарем...
Та досить сну лиш досягти, —
І в'язень став царем!
Він полетить в думках своїх
У край далекий свій,

Проснеться після снів ясних
Бадьорий і міцний, —
А з вами?.. з вами не пізнають
Йому щасливих мрій,
За сльози буде дорікать
Собі у млі нічній.

Княгиня :

Ах!. Ваші речі збережіть
Для інших ви людей.
Тортурам вашим не зросить
Сльозами моїх очей!
Вітчизну, друзів кину я,
І родичів своїх,
Та до кінця душа моя
Обов'язків святих
Не кине... сліз не принесу
В прокляту я тюрму, —
Я гордість у ньому спасу,
Я сили дам йому!
Презирство до лихих катів,
Свідомість прав своїх —
Опора вірна наших днів.

Губернатор

Що краще мрій таких?
Та на п'ять днів їх стане вам:
Не вік же вам тужить?
Повірте бо моїм словам,
Захочеться вам жить.
Тут хліб черствий і вічний гніт,
Ганьба, нужда, тюрма,
А там бали, блискучий світ,
Пошана лиш сама.
Як знати? Може, бог судив
Вам інше, молодій...
Закон вас права не лишив.

Княгиня

Замовкніть!.. Боже мій!..

Губернатор

Так, я вам ширу раду дам —
Вертайтеся назад.

Княгиня

Я вдячна вам, я вдячна вам
За щирість ваших рад!
Там і раніш був рай земний,
Але тепер цей рай
Розчистив володар лихий,
Могутній Миколай.
Давно гние живим там люд —
Ходячі все гроби,
Мужчини — зборище Іуд,
А жінщини — раби.
Що там знайду? старих святош,
Оганьблену мету
І знахабнілих злих вельмож,
Або підлотну мсту.
Та ні, в цей вирубаний ліс
Мене не заманить,
Де дуб аж до небес там ріс,
А нині пень стирчить!
Вернутись? жить серед брехні,
Пустих і темних справ?..
Немає місця там мені,
Тому, хто зрячим став!
Ні, я не хочу бачить там
Продажних і тупих,
Не буду другом я катам
Свободних і святих.
Забуть того, хто вас любив,
Забуть на все життя?

Губернатор

Та він же вас не пощадив?
Подумайте, дитя:
По кому жаль? кому любов?

Княгиня

О генерал, мовчіть!

Губернатор

Коли б у вас не батька кров,
Замовк би я цю ж мить.

Та якщо ви рветесь весь час,
Не вірите мені,
Врятує, може, гордість вас...
Колись у давні дні
Дістались ви йому з умом,
З багатством і з ім'ям,
А він, довірившись цілком,
Не знав, що шкодить вам,
Пішов за привидом пустим,
І от — його судьба...
І що ж?.. ви біжите за ним,
Немов якась раба!

Княгиня

Не жалюгідна я раба,
Я жінка, я жона!
Нехай гірка його судьба,
Але й моя вона!
О, коли б жінці він другій
Відав себе колись,
Знайшла б я сил в душі своїй
Навіки розійтись!
До краю рідного любів —
Суперниця моя,
Як була б потреба, знов
Йому простила б я!..

* * *

Вона скінчила... Та мовчить
Натомлений дідок.
„Що ж, генерал? Тепер веліть
Впрягати мій візок!“
Але він не відповідав,
Слів більше не знайшов,
І лиш задумливо сказав:
„До завтра“, — і пішов...

* * *

А завтра в них розмова та ж.
Просив і умовляв,
Та генерал шановний наш
Знов відсіч лиш дістав.

Хоч мав він досвід життєвий,
Та вмовити не вмів,
І довго хмурий, мовчазний,
По хаті він ходив.
І врешті він сказав: „Однак!
Не врятувати вас...
Та знайте: зробите ви так,
Все втрагате в той час!..“
— Та що ж іще мені втрачать? —
„Щоб мужа вам зустрить,
Від прав відмову підписать
Повинні ви в цю мить!“ —

Він більш ні слова не сказав.
Від цих ефектних слів
Він, певне, користі чекав.
Та вмить прорвався гнів:
„У вас вже сива голова,
Та справжнє ви дитя!
Здаються наші вам права
Правами все життя.
Ні! Ними я не дорожу,
Собі їх заберить!
Відмова де? Я підпишу!
Вмить коней запряжить!..“.

Губернатор

Цей папірець вам підписать!
Та що ви?.. Боже мій!
Це значить жебраком вам стать
І втратить образ свій!
Всьому ви скажете прости,
Що батьком вам дано,
Що вам у спадок перейти
Повинно все давно!
Права маєтності, права
Дворянства втратить вам?
Ви спершу зважте ці слова, —
Пізніш зайду я сам!..

Минула ціла вже доба.
Коли спустилась тьма,
Княгиня, наче тинь, слаба
До нього йде сама.
Та генерал її не стрів, —
Бо тяжко хворий він...
Поки нездужає, п'ять днів
Уже пройшло без змін.
На шостий день прийшов він сам
І круто їй сказав:
„Я коней відпустити вам
Не маю жодних прав.
Вас по етапу поведуть
З конвоем...“

Княгиня

Так не дні, —
О, боже! — місяці пройдуть
В дорозі...

Губернатор

На весні
Лиш прийдете в Нерчинськ, як вас
Дорога не зведе.
Закутий за годину в нас
Версти чотири йде;
Привал буває серед дня,
На захід дня — нічліг,
Коли ж завія все спиня —
Закопуйся у сніг!
І гаятись не можна там, —
Цей впав, а той ослаб...

Княгиня

Чи йняти віри цим словам!
Що значить ваш етап?

Губернатор

Під караулом козаків
Зі зброєю в руках

І каторжних і крадіїв
Ми водим в ланцюгах,
Вони дорогою не сплять,
Щоб якось утекти,—
Тож їх канатами велять
Зв'язати і вести.
Важенька путь! Серед снігів
Як вирушить сот п'ять,
То до нерчинських рудників
Третини не догнать!
Вони, як мухи, гинуть там,
Найбільше в снігопад...
І так іти, княгине, й вам?!
Вертайтеся назад!

Княгиня

О ні! чекала я цього...
Та ви... карать митець...
Вже тиждень... я знайшла б його...
Нема в людей серцець!
Чому б одразу не сказать...
Я йшла б уже давно...
Велить же партію збирать.—
Іду я!.. все одно!..

* * *

„Ні, ви поїдете!..“—їй рік
Неждано генерал-старик,
Спустивши очі вниз:
„Як я вас мучив... Боже мій!..“
(На сивий ус у хвилі цій
Скотились краплі сліз).
„Простіть бо! так, я мучив вас,
Та мучився і сам,
Але суворий мав наказ
Робити опір вам!
Упевнить вас мав намір я,
Робив я все, що міг,
Перед судом душа моя
Ясна,—я вас беріг!
Черствим острожним сухарем
В тюремному льоху,

Ганьбою, жахом, тягарем
Етапного шляху
Я вас старався налякати,
Та не злякались ви!
І хай мені вже не тримать
На плечах голови,
Не можу більше вас я, ні!
Не хочу зупинять...
Я вас туди домчу в три дні...

(Відчиняє двері й кричить):

Гей, миттю запрягать!..

1874

РАНОК

Ти смутна, ти страждаєш душею:
Вірю—тяжко позбутись ярма.
Із гіркою нуждою цією
Тут у згоді природа сама.

Тут безмежно сумні й жалюгідні
Пасовиська, поля і луги,
Сонні галки змокрілі, безрідні,
Що вкривають ці чорні стоги;

Конячина з господарем п'яним
Тут біжить через силу навскач
В долину, що за синім туманом;
Тут похмурее небо... Хоч плач!

Та не краще і місто багате:
Ті ж хмарини по небу пливуть;
Жаско нервам—залізні лопати
Там по бруку невпинно скребуть.

Починається всюди робота;
Вдарив дзвін з каланчі на пожар;
І когось уже до ешафота
Невблаганний провозить жандар.

На світанку повія, як завше,
Поспішає, лишивши готель;
Офіцери, карету найнявши,
Ідуть з міста: знать, буде дуель.

Крамарі, ледь сіріє край неба,
Вже біжать за прилавки мерщій.
Цілий день їм обмірювать треба,
Аби шлунок наповнити свій.

От з фортеці ревнули гармати!
Повінь може столицю залить...
Хтось помер: на подушці пухнатій
Ступня першого Анна лежить.

Двірник злодія лупить — попався!
Гонять гуси комусь для харчів;
В домі галас тривожний здійснюється,
Постріл — хтось із життям покінчив...

ПРОРОК

Не дорікай: „Забув він осторогу!
Сам згубу кличе... хто пак винен тут?“
Не згірше нас він бачить неспромогу
Добру служити, а лякатись пуг.

Бо любить він безмежніше та вище,
В душі ні крихти світових заман.
„Заради брата йдуть на кладовище;
Заради себе топчуть людський лан!“

Так він гада — і смерть для нього мила;
Не скаже він: життя є потрібніш;
Не скаже він, що марно згине сила:
Свою недоло він зазнав давніш.

Враги його поки що не розп'яли;
Та прийде час, — він не мине хреста...
Його послав бог гніву та печалі
Царям землі згадати про Христа.

ЕЛЕГІЯ

Мінлива мода нам говорить в час останній,
Що в віршах з темою „народного страждання“
Давно кінчати час, бо це — старовина...
Не вірте, юнаки! Не старіє вона.
О, якби постаріть вона могла з літами —
Розцвів би божий світ! Та поки ланцюгами
Оплутано його, й покірні батогам
Народи-страдники прислужують катам,
Співать про муки їх, служить їм буде муза,
І цілий світ не зна прекрасніше союза!
Про долю бідаків нагадують юрбі,
Коли від насолод вона не при собі
Танцює та співа, торочити вельможам
Про милосердя ми також, звичайно, можем, —
Я ж музу присвятив народові своєму!..

Можливо я помру незнаний ще йому,
Та я йому служив — і серця сум не мучить.
Нехай у ворога не кожен воїн влучить,
Та йдїть до бою всі — всіх кличе боротьба!
Я красний бачив день — Росія без раба!
Солодкими сльозами я тоді залився...
„Чи не наївно ти зрадів і захопився? —
Шепнула муза тут. — „Вперед, народу син!
Народ наш звільнено, та чи щасливий він?“
Почую пісню жниць порою золотою,
Чи звільна дід старий ступає за сохою,
Чи хлопчик весело співає та свистить —
Віднести батькові снідання в степ спішить;
Чи сєє серп, чи коси дзвонять зрання, —
Я відповіді жду на потайні питання,
Що в мозкові киплять: прогрес останніх літ
Чи зменшив на полях гіркий селянський піт,
І рабство вікове змінивши, ждана й мила
Свобода, зрештою, у нас хіба змінила
Народну долю злу? Або дівчат пісні?
Чи не такі ж вони, як і колись, смутні?

Вже вечір надійшов. Схвильований думками,
По нивах, по лугах, між пишними стогами
Задумливо брожу в студеній тихій тьмі,

І сам собою спів складається в умі.
Недавніх тайних дум хвилююче натхнення:
На трудовий народ я зву благословення,
На ворогів його — небесну кличу лють,
Для друзів же його — могутності молю!
Той спів мій голосний підносять доли, ниви,
Несе гірська луна, повторюють шумливо
Ліси й природа вся відповіда мені!
І тільки той, кому співаю в тишині,
Про кого мрію я, ким сню і дні і ночі —
Не чує він мене й відповідать не хоче.

1863—1876

КОМУ НА РУСІ ЖИТИ ДОБРЕ

(УРИВКИ)

Пролог

Якого року — сам прикинь,
В яким краю — догадуйся,
На стовбовій доріженьці
Зійшлося сім мужиків:
Дочасно-зобов'язаних,
Захлялої губернії,
Повіту Терпигорського,
Спустошеної волості,
Семи суміжних сіл —
Дірчаного, Латчаного,
Роззутого, Холодного,
Горілого, Неїлого,
Неурожаївки теж.
Зійшлися — і заспорились:
Кому живеться весело,
Привільно на Русі?

Роман сказав: поміщику,
Дем'ян сказав: чиновнику,
Лука сказав: попу.
Купчині товстопузому! —
Сказали браття Губини,
Іван і Митродор.
Старий Пахом натужився,
Сказав, у землю глядячи:
Бояринові можному,

Міністрові царевому.
А Пров сказав: царю...

Мужик, що бик: втовкмачиться
У головище дур, —
Колом його, проклятого,
Не виб'еш. Упираються,
Всяк на своїм стоїть!
Вже так пересварилися,
Що перехожі думають:
Знайшли скарби закопані,
Та й ділять молодці...
А кожен з них за справою
Пішов іще до полудня:
Той був до кузні мірився,
А той в село Іванькове —
До панотця Прокопія
Дитину похрестить.
Пахом щільник у вузлику
Ніс у Велике спродувать, —
А два братани Губини
Ті просто із вуздечкою
Ловить коня упертого
У свій табун ішли.
Давно б годилось кожному
Піти своєю стежкою —
Так ні ж, ідуть рядком!
Ідуть, неначе гоняться
Вовки за ними сірії,
Що далі, — то скоріш.
Ідуть — перекоряються!
Кричать — не втихомиряться!
А час не дожида.

За сваркою не зчулися,
Як сіло сонце-золото,
Як вечір надійшов.
Напевно ніч цілісіньку
Ішли б — куди, не знаючи,
Коли б їм баба зустрічна,
Корявая Дурандиха,
Не крикнула: „Поштивії!
Куди це ви опівночі
Надумались іти?..“

Спитала, засміялася,
Стьобнула, відьма, коника
І вскоки подалась...

Куди?.. Перезирнулися
Тут наші мужики;
Стоять, мовчать, похнюпились...
Вже ніч давно зайшла,
Рясні зірки засіялись
У темних небесах;
Став місяць, тіні чорнії
Дорогу перерізали
Ретельним ходакам.
Ой, тіні! Тіні чорнії!
Кого не наздогнати вам?
Кого не перегнати вам?
Вас тільки, тіні чорнії,
Ні взять — ні обійняти!

На ліс, на шлях-доріженьку
Дививсь, мовчав Пахом,
Дивився — розмірковував
І мовив під кінець:

— „Ну, лісовик! Ну, капосний!
Оце пожартував!
Вважай, отак потрішечки,
Верст тридцять ми зайшли.
Додому вже вертатися
Зморились — не дійдем,
Присядьмо — думать нічого,
До сонця відпочнем!..“

Лісовика ославивши,
Під лісом, при доріженьці,
Сідали мужики.
Вогонь розклали, скинулись,
Два по горілку збігало,
А інші, не гуляючи,
Чарчину добру справили
З надертої кори.
Наспіла і горілочка,
Наспіла і закусточка —
Гуляють мужики!

По три чарчини випили,
Поли й знов заспорились:
Кому живеться весело,
Привільно на Русі?
Роман кричить: поміщику,
Дем'ян кричить: чиновнику,
Лука кричить: попу;
Купчині товстопузому!
Кричать братани Губини,
Іван і Митродор;
Пахом кричить: преясному
Бояринові можному,
Міністрові царевому,
А Пров кричить: царю!..

Ще гірше розпалилися
Завзяті мужики.
Кричать, перекоряються,
Не диво, як і вчепляться
Один одному в чуб...

Диви — вже й учепилися!
Роман довбе Пахомушку,
Дем'ян товче Луку.
А два братани Губини
Прасують Прова дужого —
І всяк своє кричить!

Луна дзвінка прокинулась,
Пішла гулять-погулювать,
Пішла гукать-погукувать,
Так, ніби підохочує
Упертих мужиків.
Царю! — праворуч чується,
Ліворуч відкликається:
Попу, попу! попу!
Весь ліс переполохався,
Із птицями летючими,
Із гадами повзучими,
З вовками бистроногими
І крик, і рев, і гул.

Найперший зайчик зляканий
З-під кущика сусіднього
Стрибнув, немов опечений,
І ну мерщій тікати!
За ним галята-пудвірки
Зайшлися прикрим галасом
На бересті вгорі.
А тут іще у піночки
Мале пташатко випало
З гніздечка на траву;
Щебече, плаче піночка,
Де пташка? — не знайти!
Стара зозуля кинулась,
Схопилась і надумалась
Комусь літа кувать;
Разів із десять бралася,
Та щоразу збивалася
І починала знов...
Куй, куй, стара зозуленько!
У колос вб'ється хліб,
Ти колосом удавишся —
Не будеш більш кувать!¹
Сім пугачів злетілося,
Милуються бойовищем
З сімох товстих дерев,
Регочуть полуничники!
А жовті їхні витрішки
Горять, як воску ярого
Чотирнадцять свічок!
І крук, пташина з розумом,
Наспів, сидить на дереві,
Як є біля вогню,
Сидить, чортяці молиться,
Щоб кого-небудь до смерті
У бійці затовкли!
Чиясь корова з бовкалом,
Що з вечора одбилася
Од череди, потрапила
На людські голоси —
Біля кострища вип'яла
Баньки на мужиків,

¹ Зозуля перестає кувати, коли заколоситься хліб („подавив-
шись колосом“, каже народ).

До галасу прислухалась
І почала, сердешная,
Ревти, ревти, ревти!

Реве дурна корівонька,
Пищать галята-пудвірки,
Кричать нетяги буйнії,
Луна вторує всім.
Їй тільки того й клопоту,
Людей дражнить, глузуючи,
Лякать дітей, бабів!
Ніхто її не бачив ще,
А чути — всім траплялося,
Без тіла — а живе вона,
Без язика — кричить!

Сова, — замоскворіцькая
Княгиня, — теж мотається,
Кружляє над селянами
І б'ється, як не об землю,
Так об кущі крилом...

Сам лис, хитрюга, потайки,
Цікавлячись по-бабському,
Підкравсь до мужиків.
Понюхав лис, послухав лис
І геть пішов, подумавши:
„Їх чорт не розбере!“
І правда, суперечники
Навряд чи знали, відали —
За що у них зайшлося...

Боки нам'явши здорово
Один одному, стямились,
Нарешті, мужики,
Води з калюжки випили,
Умилися, обтерлися,
І сон їх став хилить...

Тимчасом пташка крихітна,
Потроху, по півсаженя,
Низком перелітаючи,
Добилась до вогню.

Піймав її Пахомушко,
Оглянув при вогні
І мовив: „Пташка — крихітка,
А кігтик — гострячок!
Дихну — з долоні скотишся,
А чхну — в огонь покотишся,
Торкнуся — мертва скотишся,
А все ж ти, пташко - крихітко,
Сильніш від мужика!
От-от зміцнієш крильцями,
Тю-тю! — куди надумала,
Туди і полетиш!
Ой, ти, мала пташиночко!
Віддай свої нам криллячка,
Все царство облітатъ,
Поглянути — дізнатися,
Спитати — і довідатись:
Кому живеться весело,
Привільно на Русі!“

— „Не треба б нам і крилець тих,
Щоб тільки хлібця, скажемо,
По півпуда на день, —
І так би ми Русь-матінку
Ногами переміряли!“ —
Сказав похмурий Пров.

— „Та по відру горілочки“, —
Прибавили охотники
До неї браття Губини,
Іван і Митродор.

— „Та вранці огірочків би
Солоних по десяточку“, —
Сміялись мужики.

— „Опівдні по барилечку
Холодного кваску“.

— „А ввечері по чайничку
Гарячого чайку...“

Покіль отак гуторили,
Вилась, кружляла піночка

Над ними: все те слухала
І сіла поблизу.
Чівікнула, підскочила
Та й каже людським голосом
Пахомові тоді:

— „Пусти на волю пташечку!
За пташку за малесеньку
Великий викуп дам“.

— А що даси?

— „І хлібця дам

По півпуда на день,
Горілки по вілеречку,
Дам огірочків зрання вам,
Опівдні квасу кислого,
А ввечері чайку!“

— А де, дрібненька пташечко, —
Спитали братія Губини, —
Ти хліба і горілочки
Візьмеш для нас усіх?

— „Узять — самі ви візьмете,
А я, маленька пташечка,
Скажу вам, як узять!“
— Скажи!

— „Простуйте лісом ви
Проти стовпа тридцятого,
Прямісінько версту:
Зайдете на галявину,
Стоять серед галявини
Старезні дві сосни.
Огож під тими соснами
Закопана коробочка,
Здобудьте ви її, —
То чарівна коробочка:
В ній скатерка гостинная,
Коли ви забажаєте,
І їсти дасть і пити!
Тихенько тільки вимовте:
— Гей, скатерко гостинная!
Частуй-но мужиків!

І вами як загадано,
А мною як наказано,
Все візьметься ту ж мить.
Тепер—пускайте пташечку!“

— Зажди! Ми люди-злигодні,
Ідем у путь далекую, —
Одказує Пахом:—
Ти, бачу, птиця мудрая, —
Уваж—стару одежину
На нас заворожи!

— Щоб сіряки мужицькії
Носились, не зносилися!—
Наказував Роман.

— Щоб личаки ті липові
Ходили, не сходилися, —
Наказував Дем'ян.

— Щоб нужа та паскудная
В сорочці не плодилася, --
Наказував Лука.

— Онученьки не пріли щоб...—
Наказували Губини...

А пташка їм в одвіт:
— „Все скатерка гостинная
Латати, прать, просушувать
Вам буде... Ну, пусти!..“

Пахом з руки широкої
Пташаточко пустив.
Пустив—і птах дрібнесенький
Потроху, по півсаження,
Низком перелітаючи,
Подався до дупла.
За ним майнула піночка
І на льоту промовила:
— „Дивіться, цур, одне!
Їстинного—що винесе
Утроба—стільки й вашого.

Але горілки пити вам
На день відро лише.
Коли ви більш попросите,
І раз, і двічі—вволиться
Наказ ваш, а по третьому
Великій будь біді!“

І полетіла піночка
Із пташенятком крихітним,
А мужики гуртом
На шлях-дорогу рушили
Шукать стовпа тридцятого.
Знайшли!—Мовчком ідуть.
Прямісінько, вірнісінько
По лісові дрімучому,
Рахують кожен крок.
І як версту одміряли,
Галявину побачили—
Стоять серед галявини
Старезні дві сосни...

Селяни покопалися,
Дістали ту коробочку,
Відкрили—і знайшли
Там скатерку гостинною!
Знайшли—і разом скрикнули:
„Гей, скатерко гостинная!
Частуй-но мужиків!“

Глянь—скатерть розгорнулася,
І звідкіль як не візьмуться
Дебелі дві руки,
Відро вина поставили,
Наклали хлібця горами
І заховались знов.

— Чом огірків не бачимо?
— Нема чайку гарячого?
— Нема кваску холодного?
Все появилось враз...
Селяни, розперезані,
Круг скатерки вместилися,
Гуляють — дим іде!

На radoцax цілюються,
Кленугься-зарікаються
Не чубитися здря,
А справу суперечливу
Розумно і по-божому,
По совісті вести, —
Додому не вертатися,
З жінками не стрічатися,
Із дітьми щоб не бачитись,
Ані з батьками сивими,
Аж поки ділу спірному
Не знайдуть рішенець,
Аж поки не дізнаються
Доконче, як належиться,
Кому щасливо-весело,
Привільно на Русі?

Зарік такий поставивши,
На ранок, мов повбивані,
Поснули мужики...

СІЛЬСЬКИЙ ЯРМАРОК

Недаром подорожники
Все лаяли вологую
Холодну ту весну.
Весна потрібна рання,
Тривала, дружна, сонячна,
А тут — хоч вовком вий!
Не гріє землю сонечко,
Хмарки, дощем напоєні,
Неначе дійна череда,
Бредуть у небесах.
Зігнало сніг, а зелені
Ні стебла, ні листка!
Вода не убавляється,
Земля не одягається
Ясним зеленим килимом,
І, як мертвяк без савана,
Лежить під небом хмаряним
І гола, і сумна.

Жаль селянина бідного,
А більше жаль худобоньки.
Відавши призапасене,
Хазяїн хворостиною
Прогнав її в луги.
А що там є? Чорнісінько!
Лиш на Миколу раннього
Погода встановилася,
Зеленою травичкою
Поласував товар.

Ну й спека! Під березами
Простують, розмовляючи,
Гуторять мужики:
„Ішли одним ми селищем,
Йдем другим — порожнісінько!
А день святковий нібито!
Куди ж подівсь народ?..“
Ідуть селом — на вулиці
Сама дітвора бавиться,
В хатах — баби недужії,
А то і зовсім замкнені
Стоять собі хати.
Замок — собачка звірена:
Не гавка, не кусається,
А в хату не пуска!

Проїшли село, побачили
В зеленій рамі дзеркало:
По вінця повен став.
Над ставом в'ються ластівки;
Якись чудні комарики,
Худющі, перетягнуті,
У прискок, як заведені,
Гасають по воді.
Над берегом між лозами
Риплять-дирчать деркачки,
На кладочці розхитаній
Товста попівна з праником,
Неначе стіг обсмиканий,
Підтикана стоїть.
І на тій самій кладочці
Спить качка з каченятами...

О! чути кінь хропе!
Селяни разом глянули
І на воді побачили
Дві голови: мужицькую,
Смугляву, в мокрих кучерях,
З сережкою (і сонечко
В сережці тій блищить),
А другу — кінську, осторонь,
На шворці, п'ятисаженці.
Мужик кінець у рот бере,
Мужик пливе — і кінь пливе,
Мужик заржав — і кінь заржав.
Пливуть, ревуть! Під бабою,
Під жовтими качатами
Пліт ходить ходуном.

Нагнав коня — за холку хап!
На берег верхи виїхав
Хлопчина: тіло білее,
А шия, як смола;
Вода збіга струмочками
З коня і з верхівця.

— А що це на селі у вас
Не видно нікогісінько,
Як вимер люд увесь? —
„Пішли ото в Кузьминське всі,
Сьогодні там і ярмарок,
І свято храмове“.
— Далеко ж до Кузьминського?

„Та буде з три версти“.

— Ходімо до Кузьминського,
Поглянемо на ярмарок! —
Схвалили мужики,
А потай так подумали:
„Чи він не там ховається,
Кого шукаєм ми?..“

Кузьминське — при достаткові,
Але брудне до крайності
Торгове село.
Воно горою тягнеться,
А потім в яр спускається,

А там і знов на пагорбок —
Грязюці як не быть?
Дві церкви стародавнії,
Одна старообрядчеська,
А друга — православная,
Дім з написом: „училище“,
Порожній і глухий.
Ще дім з одним віконечком,
І фершал намальований,
Який спускає кров.
Є заїзд заболочений,
Але зате при вивісці
(Піднос в руках піднощика,
Із чайником опасистим,
Який малими чашками,
Мов гуска гусенятами,
Оточений кругом).
Крамниці розташовані
Немовби в повітовому
Гостинному дворі...

Прийшли на площу — дивляться:
Багато краму всякого,
А люду — не протовишся,
Не пройдеш... Диво дивніше!
Нема і ходу хресного,
А паче перед церквою
Селяни без шапок.
Такі уже тут звичаї!
Поглянь, куди діваються
Селянські ті шапки:
Крім складу горільчаного,
Харчевні, ресторації,
Штофних крамниць десяточка,
Трьох постійних двориків,
Та „ренського погребя“,
Та добрих двох шинків,
Ще шинкарів одинадцять
Про свято примостилися
З ятками на селі.
При кожній п'ять піднощиків;
Піднощики-молодчики,
Моторні, метиковані,

Та й то невправка їм,
Ніяк з грішми не впоратись.
Поглянь лиш, скільки тягнеться.
Селянських рук з хустинами,
З брилями, рукавицями.
Ой, спраго православная,
Велика ти яка!
Лиш промочити б душечку,
А там знайдуться шапоньки,
Коли мине базар.

По п'яних по голівоньках
Весняне сонце грається...
Святково, п'яно, гамірно,
Строкато навкруги!
Штани на хлонцях плісові,
Нові жилетки в смужечку,
А сорочки — як мак;
Баби кругом в червоному,
В стрічках дівчата — павами,
Лебідками пливуть!
А то ще є химерниці:
Вдяглися по-столичному —
І дметься, й надимається
Поділ на обручах!
Заступиш — ще й розприндяться!
Охота ж, новомодниці,
Під власними спідницями
Рибальську снасть носити!
На ці спідниці глядячи,
Старообрядка піниться
І подрузі сичить:
„Буть голоду! будь голоду!
Недарма жито вимокло,
А повинь як розлилася,
До Петра не зійшла!
Відколи заходилися
Баби так прибиратися,
Ліси не підіймаються,
А хліба хоч не сій!“

— Та чим же завинила тут
Одежа ця, голубонько?
Убий, не доберу! —

„А ситці ті французькі —
В собачу кров фарбовані!
Ну... влямила тепер?..“

По кінній поштовхалися,
На пагорбі, де звалені
Кісся, граблі та борони,
Гаки, вози розібрані,
Сокири, ободи.
Там торгували весело,
Божилися, хрестилися
З гучним веселим реготом,
Та й як не реготать?
Якийсь мужик низесенький,
Ходив, обіддя спитував,
Погнув один — одкинув геть,
Згинає другий — тужиться,
А обід як розправиться,
Як слукне мужика!
Мужик реве над ободом,
„В'язовою дубиною“
Взиває пустуна.
А той привіз на ярмарок
Дрібницю всяку з дерева,
Та й перекинув віз!
П'яненський! Вісь розскочилася,
А хтів її полагодить —
Сокира трісь! Замислився
Над нею мужичок,
Клене її, корить її:
„Падлюка, бач, яка!
Никчемну службу, дріб'язок,
І ту не докона!
Усе життя вклонялася,
Ласкава не була!“

І до крамниць навідалися:
Милуються хустинами,
Іванівськими ситцями,
Шлеями, черевиками,
Доробком кімряків.
Біля крамниці з ременем
Сміються подорожники:

Козлові черевики тут
Дід внучці торгував,
Раз п'ять ціну питався він,
В руках крутив, обмацував:
Крам — найпервіший сорт!
— Ну, діду, сплачуй грошки,
А ні — іди, не мнихайся, —
Сказав йому купець.
„А ти чекай!“ Милується
Старий із черевичеків,
Такі веде слова;
„Тут зять — плювать, дочка змовчить!
Стара — плювать, нехай бурчить!
Онучку жаль! Вчепилося
За шию козеня:
Купи, дідусь, гостинчика,
Купи меші! — Шовковою
Голівкою схилилася,
Цілує дідуся.
Стривай, моя босушечко!
Козлові черевички я
Онученьці куплю!..
Розхвастався Вавилушко,
Малому і великому,
Усім наобіцяв,
Пропився ж до копійочки!
Куди тепер поткнуся я,
Як очі покажу?

Тут зять — плювать, дочка змовчить!
Стара — плювать, нехай бурчить!
Онуки жаль!..“ — І знов завів
Про внуку! Побивається!..

Зібравсь народ і слухає,
Не сміючись, жаліючи:
Чи хлібцем, чи роботою
Усім допомогли б,
Грошима ж не доводиться,
Бо сам ні з чим зостанешся.
Та був тут чоловік,
Павлуша Веретенніков
(Якого роду-племені —

Не знали мужики,
Одначе „паном“ кликали.
Любив він теревенити,
Сорочку кумачевую,
Суконяую чумарочку
Та чоботи носив;
Завжди пісень виспівував
І слухать їх любив.
Його частенько бачили
На постоялих двориках,
В харчевнях, у шинках).
Так він Вавилу виручив —
Він черевички викупив.
Вавило їх схопив
Й подався геть. На радощах
Спасибі навіть панові
Забув сказати дід.
Зате юрба селянська
Така була утішена,
Зраділа так, мов кожному
Карбованця він дав!

Була також крамничка тут
З книжками та картинами,
В ній брали коробейники
Немудрий свій товар.
— А генералів хочете? —
Спитав проноза-лавочник.
„І генералів дай!
Дивися лиш по совісті,
Щоб справжні, непідроблені —
Грізні були й товсті“.

— Аж чудно, як ви дивитесь! —
Сказав купець, всміхаючись. —
Тут справа не в комплекції...
„А в чому ж? Не крути!
Сміття позбутись хочеться?
А ми куди з ним дінемося?
Так знай! для мужика
Всяк генерал однаковий,
Як шишка на сосні:

Щоб спродати плюгавого,
Йди — шукай охочого,
Товстого ж та сердитого
Я кожному продам...
Давай товстих, осайнистих,
Витрішкуватих здорово
Та — щоб зірок побільш!

— А статських не бажаєте?
„Та одчепися з статськими!“
(Однак, взяли — за дешево! —
Якогось там сановника,
За пузо, як бариллице,
За груди всі в зірках).
Купець — такий шанобливий.
Що схочеш — те й пропонує
(З Луб'янки торбохват!)
Спустив по сонні Блюхера,
Архіандрита Фотія,
Розбійника Силка,
Збув книги: „Шут Балакірев“
І — „Англійський мілорд“...
Лягли книжки в коробочки,
Пішли гулять портретники
По царству всеросійському,
Аж поки не пригуляться
В хатині десь на покуті,
Десь на стіні закуреній,
Лихий їх зна, на що!

Ех! Чи прийде часиночка,
Коли (прийди, сподівана!)
Селянству зрозуміть дадуть,
Що різні є портретники
І різні є книжки?
Коли мужик не Блюхера
Й мілорда дурноверхого —
Белінського і Гоголя
З базару понесе?
Ой, люди, люди руськіі!
Селяни православні!
Чи коли-небудь чули ви
Ці рідні імена?

Ці імена уславлені,
Носили їх, звеличили
Заступники народнії!
От їхні б вам портретики
В хатах своїх розвішати,
Їх книги прочитати!..

„Радий би в рай, та двері де?“ —
Такі слова вриваються
В крамничку несподівано.
— Тобі куди іти?
„Та в балаган! О! Музика!..“
— Ходім, я покажу! —

Про балаган довідавшись,
І наші подорожники
Пішли поглянуть теж.

Комедію з Петрушкою
Та з цапом-барабанщиком
І то не з катеринкою,
А з музикою справжньою
Дивились тут вони.
Не мудра та комедія,
Та й не дурна однаково,
Ходжалому, кварталному
Так в око і влуча!
У ятці переповнено:
Народ горіхи лускає,
А то ще троз-чегверо
Словечком перекинуться —
Глянь, десь взялась горілочка:
Поглянуть та поп'ють!
Регочуть, потішаються,
А то до слів Петрушчиних
Своє слівце доточують,
Таке слівце занозисте,
Якого не придумаєш,
Хоч проковгни перо!

А то ще є охотники —
Коли кінець комедії,
За ширмочки підають.

Цілюються, братаються,
Гуторять з музикантами:
— Ви звідки, молодці? —
„Раніш були ми панськими
І грали на поміщика,
А зараз ми звільнилися,
Хто піднесе нам чарочку,
Отой для нас і пан!“

— От і гаразд, голубчики,
Панів доволі тишили,
Втішайте мужиків!
Ей! Хлопче! Дай горілочки!
Наливки! чаю! півпива!
Цимлянського — мерщій!..

І море нерозливане
Піде, щедріш од панського
Частують молодців.

Не вітри віють буйні
Та не земля хитається —
Шумить, співає, лається,
Качається, валяється,
То б'ється, то цілується,
Святкуючи, народ!
Селянам навіть видалось,
Як на горбі спипилися,
Що все село хитається,
І навіть церкву давнюю
З високою дзвіницею
Хитнуло раз чи два.
Тверезому — що голому,
Незручно... Подорожники
По площі потинялися
Й надвечір попрощалися
З бурхливим цим селом...

САВЕЛІЙ, БОГАТИР СВЯТОРУСЬКИЙ

З нестриженою гривною,
Либонь, двадцятилітньою,
Весь в сивій бороді,
Ведмедя дід нагадував,
А надто коли з лісу він,
Зігнувшись, чвалав.
У діда спина ободом.
Напочатку боялась я,
Коли в низьку світличеньку
Заходив: пу, розігнеться
В світлиці й стелю виломить,
Ведмежа голова!
Та розігнутись дід уже
Не міг: старому стукнуло,
Казали всі, сто літ!
Жив дід в своїй хатиночці,
Сім'ю він недолюблював,
В куток свій не пускав;
Сім'я в'їдалась, лаялась,
„Таврованим“ та „каторжним“
Взивав його синок.
Савелій не розсердиться,
Піде в свою хатипочку,
Читає святці, хреститься,
Та раптом скаже весело:
„Таврований — не раб!..“
А як дошкулять здорово,
То й поглузує: „Гляньте-но,
Свати!“ А незасватана
Зовиця — до вікна:
А там свати — старці ідуть!
Із гудзя олов'яного
Дід виліпив двогривеник,
Підкинув на поріг —
Попався свекор-батечко!
Не п'яний із шиночку він —
Побитий причвалав!
Мовчали за вечерею:
В крові брова у свекора,
А в дідуся веселкою
Усмішка на лиці.

Дід із весни до осені
Носив гриби та ягоди
Та сільця розставляв
На глухарів та рябчиків,
А зиму всю розмови вів
З собою на печі.
Він мав слова улюблені
І випускав їх повагом,
В годину по слівцю.

„Загиблі ви... пропащі ви...“

„Ех ви, Аніки-воїни!
З бабами, з недоріками
Вам тільки б воювати!“

„Не дотерпів — пропав!..
Перетерпів — пропав!..“

„Ех, доле святоруського
Богатиря сермяжного!
Шмагають вік його,
А часом розміркується
Про смерть — пекельні муки бо
На тому світі ждуть!“

„Надумалась Корьожина:
Наддай! наддай! наддай!“

Багато! та забула я...
Як свекор розвоюється,
До діда бігла я.
Запремось. Я за працею,
А Дьома, наче яблучко
На тій старезній яблуні,
Сидить на шиї дідовій,
Рожевенький, пухкий...

От раз йому й кажу:
— За що тебе, Савелюшко,
Тавровим звать та каторжним?
„Я каторжним і був“.

— Ти, діду?

„Я, онученько!
Я в землю німця Фогеля,
Христяна Християнича,
Живого закопав...“

— Та голі жарти правити!

— Ні, не жартую. Слухай-по!
І все він оповів.

„В часи ще дотперішні
Ми теж вважались панськими,
Та тільки ні поміщиків,
Ні німців управителів
Не знали ми тоді.
Не одбували панщини,
Оброків не платили ми,
А так, коли надумаєм,
В три роки раз шлемо“.

— Та як же це, Савелюшко?

„Були колись, голубонько,
Такі ого часи!
Недаром і прислів'я є,
Що нашої сторіноньки
Три роки чорт шукав:
Навколо ліс незайманий,
Страшне болото-багнище,
Ні кінному проїхати,
Ні пішому пройти!
Поміщик наш Шалашніков
Проходами звіриними
З полком своїм — військовий був —
До нас добитись пробував,
Та повернув назад!
А земської поліції,
Бувало рік не бачимо, —
Ото були часи!
А нині — пан близесенько,
Дорога — скатертиною...
Тьху! прах її візьми!
Нас тільки і тривожили

Ведмеді... та з ведмедями
Справлялись легко ми.
Узявши ніж, рогатину,
Я сам, страшніш сохатого,
Стежками заповідними
Іду: „мій ліс!“ — кричу.
Раз тільки і злякався я:
На ведмедиху сонную
У лісі наступив,
Та й то тікати не кинувся,
А так всадив рогатину,
Що тільки закрутилася,
Як те курча під ножиком —
Години не жила!
Тоді і спина хруснула,
Бувало нила інколи,
Молодший доки був,
На старість аж погнулася.
А правда ж я, Мотронушко,
Скидаюсь на дугу?“

— Почав, ну, то доказуй вже!
Жили ви, не тужили ви,
Що ж далі, повідай?

„А далі — пан Шалашніков
Добрав нового способу,
Прийшов до нас наказ:
„З'явитись!“ Не з'явилися,
Притихли і не дихаєм
В болотиці своїй.
Пора була посушлива.
Наїхала поліція,
Ми одкуп — медом, рибою!
Наїхала ізнов,
Грозить з конвоем вирядить,
Ми — хутрами звірячими!
А втретє ми — нічим!
Узулись в лапті ходжені,
Дрантя-шапки насунули,
Полатані свитки —
І рушила Корьожина!..
Прийшли... (В губернським городі

Стояв з полком Шалашніков).
„Оброк давай!“—Нема!
Хліба не уродилися,
І риба не ловилася...
„Оброк давай!“—Нема!
Не став і розбалакувать:
„Гей, зміна перша, кроком руш!“
І ну шмагати нас.

Тугий гаман корьожинський!
Стійкий і пан Шалашніков:
Вже язики морилися,
Мізки' уже трусилися,
У голові—дере!
Укріпа богатирська—
Не різки!.. Що поробимо!..
Давай кричать: чекай!
Онучі розпороли ми
І панові лобанчиків¹

Півшапки піднесли.
Притих боєць Шалашніков!
Такого найгіркішого
Підніс нам травнику,
Сам вишив з нами, цокнувся
З підбитою Корьогою:
„Ну, щастя, що здались!
А то—ось бог!—я вирішив
Злупить з вас шкуру начисто...
На барабан хотів її
Для полку нап'ясти!
Ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха!
(Радіє пан із вигадки)
От був би барабан!“

Йдемо додому, хмуримось...
А два діди кряжистії
Сміються... Ой, кряжі!
По сотеньці паперами
У личаках заховані
Цілісінькі несуть!
Уперлись: ми старці, мовляв,

¹ Лобанчики—золоті монети вартістю 7 крб. 50 коп.

Та тим і одбоярилися!
Подумав я тоді:
Пождїть, чорти ж ви сивїї,
Вже бїльш не доведеться вам
Із мене глузувать!
І всїм зробилось соромно,
На церкву побожилися:
„Вже бїльше не знеславимось,
Під рїзкою ввремо!“

Сподобались поміщику
Корьожинські лобанчки,
Щороку—зве... дере.
Ретельно бив Шалашніков,
А не які великі він
Прибутки вибивав:
Слабкіші підкорялися,
А дужчі—ті за вотчину
Стояли до кінця.
І сам я перетерплював,
Помовчував, розмислював.
„Хоч як дереш, собачий сив,
Та душу всю не видушиш,
Що-небудь та й лишиш!“
Як візьме дань Шалашніков,
Йдемо—і за заставою
Подїлимо бариш:
„Що грошей залишилося!
Дурний же ти, Шалашніков!“
Із пана насміхалася
Корьюга і собі!
От люди гордовитїї!
А зараз дай в потилицю—
То справнику, поміщику
Останній тягнуть грїш!

Зате жили купцями ми...

Надходить літо-золото,
Ждем грамоти... Прийшла...
А з нею повідомлення:
Убитий пан Шалашніков
Під Варною. І все.

Щоб шкодувать—не шкода нам,
Та серце непокоїлось:
„Життю падає мирному
Селянському кінець!“
І справді, ще нечуваній
Наслідник спосіб вигадав:
Нам німця підіслав.
Через ліси незаймані,
Через болото-багнище
Він, шельма, пішки йшов!
І сам-один: картузичок
Та паличка, а в паличці
Рибальський весь припас.
Був попервах тихесенький:
„Давайте, скільки можете“.
—Не можемо ніяк!
„Я панові писатиму“.
—Пиши!..—Тим і кінчилося.
Став жити та поживати;
Харчився більше рибою,
Сидить на річці з вудкою
Та то по носі сам себе,
А то по лобі—лясь!
Сміялись ми: „Не любиш ти
Корьожського комарика...
Не любиш, німчуро?..“
По бережку качається,
Гогоче диким голосом,
Як в лазні у паркій.

З хлоп'ятами, з дівчатами
Здружив, блукає пуццями...
Недарма він блукав!
„Коли платити не можете,
Робіть!“—Скажи, а в чім твоя
Робота?—„Обкопач
Ровами мені бажано
Болото...“ Обкопали ми...
„Тепер рубайте ліс...“
Ну, добре! Ліс рубали ми,
А німчура показував,
Де саме слід рубать.
Аж зирк—просіка тягнеться.

Просіку ту розчистили,
В болото попереchini
Звелів по ній возить.
Ну, словом: похопилися,
Коли дорогу виклали,
Що німець нас піймаві!

У город їде парою!
А там везе із города
Матраци, короби;
І звідки як не візьмуться
У німця босоногого
І жінка й дівора.
Повів хліб-сіль із справником
Та з іншим земським урядом,
Гостями повен двір!

Тут і настала каторга
Корьожинцям нечувана:
Дощенту зруйнував!
А бив... як сам Шалашніков!
Та той простий: пакнеться
Із силою військовою,
Подумаєш—уб'є!
А грошей дай—одвалиться,
Неначе відгодований
В собачім вусі кліщ.
А німець брав—не вирвешся:
Аж поки пустить з торбою,
Не одірветься, ссе!“

—Дідусю, як терпіли ви?

„А через те терпіли ми,
Що ми—богатири:
В тім богатирство руськеє.
Ти думаєш, Мотронушко,
Мужик—не богатир?
Хоч він життя не ратного,
Вмирати не судилося
В бою,—а богатир!“

Цепами руки кручені,
Залізом ноги ковані,
Хребет... ліси дрімучії
По ньому йшли — зламалися.
А груди? Ілля-пророк
По ній гримить-катається
На колісниці вогненій...
Все терпить богатир!

І гнеться, та не ломиться,
Не ломиться, не валиться...
Хіба ж не богатир?"

— Усе ти, діду, жартами!—
Сказала я. — Такого от
Богатиря могутнього
І миші заїдять!

„Не знаю я, Мотронушко.
Тимчасом він тягарище
Нечуваний підняв,
Та в землю вгруз по груди він
З напруги. По лицю його
Не сльози — кров течє!
Не знаю, не придумаю,
Що буде? Богу відомо!
Про себе ж я скажу:
Як хуртовини вихрились,
Кістки боліли ламані,
Я на печі лежав;
Полежував, роздумував:
Куди ти, сило, ділася?
На що ти пригодилася?
— Під різками, ломаками
На дріб'язок пішла!“

— А німець, що ж, дідусеньку?

„А німець, як не панствував,
Та наші сокири
Лежали — до пори!
Літ вісімнадцять мучились.
Поставив німець фабрику,
Звелів колодязь рить.
У дев'ятьох копали ми,

До півдня покопалися,
За снідання взялись.
Приходить німець: „Це й всього?..“
І розпочав по-своєму,
Не кваплячись, пилять.
Стояли зголоднілі ми,
А німець нудно лаявся
Та в яму землю копану
Ногою підкидав.
Було вже в ямі—глибоко...
І трапилось—легенько я
Штовхнув його плечем,
І другий там штовхнув його,
Та третій... Ми згромадились
До ями кроків два.
Ми слова не промовили,
У вічі не дивилися,
Одне одному... з'юрмившись,
Християн Християнича
Штовхали обережненько
До ями все... на край...
І німець в яму бухнувся,
Кричить: драбину! мотуза!
Ми дев'ятьма лопатами
Відповіли йому.
„Наддай!“—у мене вирвалось,—
Під слово люди руської
Працюють веселіш.
„Наддай!“—І так наддали ми,
Що ями, як не бачено—
Рівнісінька земля!
Тут ми презирнулися...“

Замовк дідусь. Питаю я:

— Що ж далі?

Далі: зле!

Шинок... острог в Буй-городі.

Там я учився грамоти,

Поки судили нас.

А вирок вийшов: каторга

І нагаї до каторги.

Не вибили—помазали!

Нікчемне там биття!

А потім... втік я з каторги...
Піймали! не погладили
І тут по голові.
Заводські, бач, начальники
По всім Сибіру вславились —
Майстерно вміють бити!
Та нас шмагав Шалашніков
Ще дужче — не скривився я
З заводського биття.
Той майстер був — умів шмагати!
Так шкуру мені вичинив,
Що носить ся сто літ.

А й не легке життя було:
Літ двадцять тільки каторги,
Та двадцять літ поселення.
Я грошей приробив,
По маніфесту царському
Потрапив знов додому я,
Пристроїв цю хатиночку
І тут живу давно.
Покіль водились грошики,
Любили діда, пестили,
Тепер плюють в лице!
Ех, ви, Аніки-воїни!
З бабами, з недоріками
Вам тільки б воювать...“

Тут знов замовк Савелій-дід..

Озвались подорожники:
— Доказуй нам, хазяєчко,
Своє життя-буття!

— Невесело доказувать.
Одну біду господь проніс:
Помер з холери Ситніков, —
Так друга надійшла.

„Наддай!“ — гуртом озвався
(Ім слово те сподобалось)
І вишили винця...

ГІРКІ ЧАСИ — ГІРКІ ПІСНІ

ВЕСЕЛА

— Сьорбай юшку, Яша!
Молочка нема!
„Де ж корівка наша?“
— Одвели... дарма!..
Пан, мов, для приплоду
Взяв у двір у свій.
Гарно жить народу
На Русі святій!

„Де ж оце курчатка?“ —
Тільки чути й'слів.
— Не кричить, дівчатка!
Земський суд поїв;
Взяв іще підводу,
Обіцяв постій...
Гарно жить народу
На Русі святій!

Розломило спину,
А діжа пливе!
Баба Катерину
Згадує — реве:
В двірні більше року
Донька... Важко їй.
Гарно жить, нівроку,
На Русі святій!

Ледве з немовляток,
Вже й нема діток;
Цар бере хлоп'яток,
Пан бере дочок!
Лиш каліці зроду
Буть в сім'ї своїй.
Гарно жить народу
На Русі святій!

А потім і вахлацької
Своєї хором витягли,

Протяжної, тужливої —
Бо інших ще нема.
Не дивина? Широкая
Хрещена Русь і люду в ній
Без ліку, без числа,
Але у жодній душеньці
Одвіку і до наших днів
Не загорілась пісенька,
Ясна, весела, лагідна,
Як день бува ясний.
Не дивно це? не страшно це?
Часи нові! часи нові!
Ви теж в піснях одіб'єтесь,
Та як?.. Душе народная!
Засмійся ж, заспівай!

ПАНЩИННА

Бідний Калина, горьований,
Що то йому за дива?
Може, що спину змальовану
Драна сорочка вкрива?

Власна, не куплена,
Шкура вся злуплена,
А в животі аж гуде.
Верчений, кручений,
Шмаганий, мучений,
Ледве Калина бреде.

Тільки в шинку він утішиться,
Горе залле у вині,
Та у суботу обізветься
З панської стайні жоні...

„Ой, пісня!.. Не забулась би!..“ —
Журились подорожники,
Що пам'ять не міцна.
А вахлаки хвалилися:
— Ми панщинні! Ти так, як ми,
Попробуй, потерпи!
Ми панщинні! Ми вирости

Під рилом у поміщика;
День — каторга, а ніч?
Що страму! За дівчатами
Пани ганяли трійками
По селах, як хорти.
В лице позабували ми
Сусідів, в землю дивлячись,
Забули говорить.
В мовчанні напивалися,
В мовчанні цілувалися,
В мовчанні бійка йшла.
— Ну, що вже до мовчанки б то...
Не дуже ти! мовчанка нам
Дісталась солоніш!—
Сказав з села сусіднього
Мужик, що з сіном виїхав.
(Приспіла скрута, тільки-но
Скосив — і на базар!) —
Схвалила наша панночка,
Гертруда Олександрівна,
Хто лайкою прохопиться;
Того безжально бить.
Ну, й били ж! поки голосно
Не перестали лаятись,
А мужику не лаятись —
Те саме що мовчать.
Намучились! по-справжньому
Одсвяткували волю ми,
Як свято: гак вже лаялись,
Що піп Іван образився
За дзвони, що гули якраз
Цілісінький той день.

І дивні оповідання
Посипались... що дивного?
Ходить за словом нічого
Далеко — все прописано
На власному горбі.

— „У нас була okazія“, —
Сказав мужик із чорними,
Густими бакенбардами:
„Такої пошукать“.

(Чудний. У круглім брилику,
Жилет з десятком гудзиків
Червоний, аж горить,
Штани з ряднини порвані
І личаки: нагадував
Він дерево, обідране
Підпасичем, недолітком,
При корені внизу,
А вище — ні дряпиночки,
В вершкові не погребує
Ворона гніздувать).
— А саме що? послухаєм! —
„Чекайте, закурю!“
І поки він закурював,
Спитали подорожники
У Власа: — Хто такий?
— Так, підбігайло-мученик¹,
До волості приписаний,
Барона Синьогузого²
Із челяді один,
Вікентій Олександрович.
З карети в хліборобство він
Плигнув! За ним лишилася
І прозва: „візний“.
Здоровий сам, а ніженьки
Тремтять; його, бач, панія
В кареті цугом їздила
В дві пари по гриби...
Цей оповість! послухайте!
А пам'ять: зачудуєшся,
Либонь (докинув староста),
Сорочі яйця їв³.
Бриля свого поправивши,
Вікентій Олександрович
Почав оповідать.

¹ Підбігайло — зайшла людина, не з цього села.

² Тізенгаузена.

³ Народна прикмета: щоб мати добру пам'ять, треба їсти сорочі яйця.

ПРО ХОЛОПА ПОКІРНОГО — ЯКОВА ВІРНОГО

Родом він був із панів невисоких,
Бідне сільце з хабарів собі збив
Жив там безвиїзно тридцять три роки,
Дико сваволив, та бився і пив.
Жадний, скупий, не водився з дворянами.
Лиш до сестри на чайок заїжджав.
Що вже той пан Поліванов з селянами
Коїв. І навіть рідню катував;
Видавши доньку, її благовірного
Вишмагав — вигнав обох голяком,
В зуби холопа покірного,
Якова вірного,
Походя бив каблуком.

Дивні холопи трапляються,
Пси, а не люди вони:
Чим з них лютіше знущаються,
Тим їм миліші пани.

Яків таким об'явився від давності,
Тільки й було тому Якову радості:
Пана плекать, берегти, вдовольнять,
Та плем'яша-немовля колисать.
Так вони разом удвох і постаріли,
Панові ніжки почали всихать,
Брав лікарів, лікарі не підправили...
Годі дуріти, гулять і співать.

Очі ясененькі,
Руки білесенькі,
Сите обличчя палає, як жар,
Тільки на ніжках — тягар!

Смирно поміщик лежить під халатом,
Долю картає — пропав!
Яків при панові: другом і братом
Пан свого Якова звати почав.
Зиму і літо укупі збували,
В карти найбільше гуляли вони,
Та до сестриці з нудьги учащали
Верст за дванадцять у сонячні дні.
Винесе сам його Яків, як може,
Сам в бігунках завезе до сестри,
Сам до старої зійти допоможе.

Так їм жилось до ладу — до пори...

Виріс племінничок Яковів, Гриша.
Панові в ноги: „Нагледів жону!“
— Хто ж наречена? „Із дворні—Ариша“.
Пан скаженів: „У труну зажену!“
Сам він давно на Аришу ту важив:
„Тільки б господь мені ноги вернув!“
Як не просив його Яків—не вважив
І супротивного в некрути збув.
Гірко образив холопа покірного
Якова вірного

Пан. І холоп як здурів!

П'є... А без Якова пану неможному
Хто не слугує—негідник, дурний!
Злість накіпіла давно вже у кожного,
Кожен нагоді помститись радий!
Пан уже й проситься, пан уже й лається,
Тиждень на тиждень набіг.

Раптом холоп його вірний вертається...

Зразу йому припадає до ніг.

Шкода, бач, Якову стало безногого;
Догляд за паном кому ж бо вести?
„Тільки не згадуй ти діла жорстокого,
Буду свій хрест до могили нести!“
Знову поміщик лежить під халатом,
Знов біля ніг його Яків сидить,
Знову поміщик взива його братом.
„Чом ти насупився, Яша?“—Мутить!—
Безліч грибів нанизали на нитку,
В карти пограли, чайку напились,
Зсипали вишню, малину в наливку
І до сестри, як завжди, подались.

Курить поміщик, лежить, усміхається,
Сонечку радий та вітру в кущах.
Яків похмурий, мовчить, одвертається,
Віжки тремтять у холопа в руках.
Хреститься. „Кинь мене, сило нечиста!“
„Щезни!“—шепоче... (мутив його враг).
Ідуть... праворуч яруга лісиста
З давньою назвою: „Чортів байрак“.
Яків звернув і байраком поїхав,
Пан розгубився: „Куди ж ти?“—пита.

Яків ні слова. Проїхали тихо
Кілька вже верст; не дорога—біда!
Ями, колоди, бурхливі потоки,
Глухо дерев верховіття шумлять...
Стали конята—і далі ні кроку,
Спереду сосни стіною стоять.

Яків на пана не глянув немилого,
Коней почав розпрягати,
Вірного Якова, хмурого, білого,
Став тут поміщик просить і благати.
Вислухав Яків обіцянки й грубо
Зареготався: „Знайшов душогуба!
Буду я руки об тебе калять!

Ні, не тобі помирати!“

Яків на сосну високу метнувся,
Віжки за сук у вершку зачепив,
Перехрестився, на світ озирнувся,
Голову в зашморг—і ноги спустив!

От які страсті господні! висить
Яків над паном, повільно гойдається.
Пан розгубився, ридає, кричить.

Тільки луна обзивається!

Голос щосили напружує пан,—
Марні і стогони й крики.
Яр обгорнувся у білий туман,
В темінь та роси великі,
Око хоч виколи! сови снують,
Крильми об землю черкають,
Чути, як листя конята жувають,
Тихо дзвіночки гойдають.
Ніби чугунка підходить—горить
В темряві кругле вогненне око.
Птиця велика літає, кричить.
Чути—вмостилась вона невисоко.
Крук вже над Яковом криче, а там,
О! Вже злетілось до сотні!
Пан одганяє їх костуром сам...

От які страсті господні!

Пан у байрапі всю нічку лежить,
Стогоном птиць і вовків полохає,
Ранком мисливець на крики біжить.

Пан, повернувшись додому, зітхає:
„Грішний, ой, грішний! Ой, грішний же я!“
Будеш ти, пане, холопа покірного,
Якова вірного,
Знати—до судного дня!

„Гріхи, гріхи“ — почулося
З усіх боків: „І Якова
Шкода, зате ж і панові
Зазнати довелось“.
„Шкодууй!..“ І ще послушали
І страх заперечалися,
Хто найгрішніш з усіх?
Один сказав: „шинкарики“,
Другий сказав: „поміщики“,
А третій — „мужики“.
То був Ігнатій Прохорів,
Заможний і шанований,
У хурманстві досвідчений
Мужик, не з брехуців.
Багато він набачився,
Об'їздив всю губернію
І вздовж, і впоперек.
Його якраз послухать би.
Одначе вахлаки
Озлились, слова вимовить
Ігнату не дозволили,
А надто вже Клим Якович
Куражився: „Дурний же ти...“
— А ти б раніше вислухав...
„Дурний же ти...“

— І всі ви тут,
Як бачу я, — дурні! —
Докинув тут купецький брат
Єрьомін, що скуповував
Серед селян що трапиться:
Теличку, лико, ягоди,
А головне: мастак
Підстерегти оказію,
Коли податки правляться
І йде майно вахлацьке
На продаж, з молотка.

— Заспорить ви заспорили,
А в точку не потрапили!
Хто всіх грішніший? думайте!
— Ну, хто ж? відповідай!
„Відомо, хто: грабіжники!“
А Клим йому на це:
— Кріпацтва ви не звідали,
То не на вашу лисину
І мжичка та була!
Набив гаман: ввижаються
Поспіль йому грабіжники;
Грабіжництво — грабіжництвом,
А тут воно на що?!
„Грабіжник за грабіжника
Вступився!“ — прасол вимовив,
А Лавін — тут як тут!
— Молись! — і в зуби прасола.
„Прощайся із житухою!“ —
І прасол в зуби Лавіну.
„Ай, бійка! молодці!“
Селяни розступилися,
Ніхто не підохочував,
Ніхто й не одтягав.
Як град, удари сипались:
— Уб'ю! одписуй матінці!
— Уб'ю! гукай попа!
Кінчилось тим, що прасола
Як обручём, рукою Клим
Здавив тоді, а другою
У чуб вчепився: „кланяйся!“ —
І гнув купця до ніг.
— Ну, досить! — прасол вимовив.
— Клим випустив зухвалого,
Єрьомін на колодку сів
І, кубовою хусткою
Обтершись, проказав:
— Твоя взяла! що й дивного?
Не жне, не сіє — віється
По коновальству змолоду:
Як сил не нагулять?
(Селяни засміялися).
„А ти б іще не спробував?“ —
Сказав зухвало Клим.

— Ти думав, ні? Попробуймо!
Купець зняв чуйку повагом,
На руки поплював.
„Відкрий вуста гріховнії
Прийшла черга: прислухайтесь!
І я вас помирю!“ —
Озвався тут Іонушка,
Що все мовчав та вслухувався,
Зітхав, хрестився повагом,
Сумирний богомол.
Купець зрадів; Клим Якович
Мовчав. Тоді і сіли всі,
І тиша надійшла.

І СТАРЕ І НОВЕ

Кінчив Іона, хреститься;
Народ мовчить. А прасола
Прорвало криком: „Ей, ви, там!
Чи ви, тетері, виспитесь!
По-ром давай, по-ром!“
— Порома не докличешся
До сонця, бо поромщики
І вдень бояться плавати,
Пором у них такий.
Пожди! Про Кудеяра от... —
„Пором! Пор-ром! Пор-ром!“
Пішов, із возом возиться;
Корівоньку прив'язану
Ногою як штовхне;
У возі кури кубляться,
Сказав їм: „киш! дурні!“
Теля у возі зв'язане —
Дісталось і теляткові
По лисинці якраз.
Потяг коня нагайкою
І вчвал до Волги вирушив.
Плив місяць над дорогою,
І бігла поруч з прасолом
У місячному сяєві
Така кумедна тіль!
„Роздумав, значить, битися?
А сперечатись ні про що“, —

Озвася Влас: „Ой, господи!
Великий панський гріх!“
— Великий, а малий, проте
Проти гріха селянського, —
Це знов Ігнатій Прохоров
Не витерпів — сказав.
Клим плюнув. — От пришпичило!
Хто з чим, а нашої галочці
Рідненькі галченяточка
Найкращі... Ну, розкажуй там,
Який великий гріх?

СЕЛЯНСЬКИЙ ГРІХ

Адмірал-вдівець на моря ходив,
На моря ходив, кораблі водив,
Під Ачаковим бився з туркою,
У бою здолав злого ворога,
І зате йому — вісім тисяч дун.
За побіду цю, мов, недорого.
І в тій вотчині, бід не знаючи,
Доживає вік адмірал-вдівець,
І вручає він, помираючи,
Глібу-старості золотий ларець.
„Ой, ти, старосто! бережи ларець!
Воля в нім моя зберігається:
Із цевів-кріпів та й на воленьку
Вісім тисяч душ відпускається!“

Адмірал-вдівець на столі лежить,
А ховать його родичок летить...

Поховав, забув! Кличе старосту
Й за розмовою за застольною
Все вивідує, обіця йому
Гори золота, видать „вольную“.

Гліб — він жадний був — спокусився вмиць
Заповіт уже у вогні горить!

На десятки літ, у біді страшній,
Вісім тисяч душ закріпив, злодій,
З родом, з племенем, що народу — от!
Що народу — от! з камнем — в воду — от!

Все прощає бог, а Іудин гріх
Не прощається.
Ой, мужик, мужик! ти грішніш за всіх
І за те тобі вічно каються!

Суворий і розгніваний,
Як буря, грізним голосом
Ігнатій закінчив.
На ноги всі зірвалися,
Зітхнули і озвалися:
„Так ось який селянський гріх!
Таки страшенний гріх!“
— Таки нам вічно мучиться,
Ох-ох!. — сказав сам староста.
Розбитий, знов зневірений
У кращій долі Влас,
Сприятливий однаково
До горя та до радості.
„Великий гріх! великий гріх!“ —
Підтвердив тоскно Клим.

Майданчик перед Волгою,
Під срібним тихим місяцем,
Одразу весь змінився:
Де ділись горді постаті
З ходою незалежною,
Лишились вахлаки,
Що вік не наїлалися,
Усмак не напивалися,
Що їх тепер вже битиме
Не пан, а волосний,
До котрих голод стукнутись
Грозить: весна посушлива.
А тут іще жучок!
Зажера-прасол хвалиться
Іще й ціну урізати
На ту тяженну здобич їх,
Смолу, сльозу вахлацькою,
Уріже й дорікне:
„За що платить багато вам?
Тож крам ваш не купований,

Із вас на сонці топиться
Смола, як із сосни!“

І бідні знов попадали
В безодню глибоченную,
Притихли, прибіднилися,
Лягли на животи;
Лежали, думу думали
І заспівали. Повагом,
Як хмара насувається,
Слова повільні линули.
Так пісня заспівалася,
І нашим подорожникам
Затямилась вона.

ГОЛОДНА

Стоїть мужик —
І хилиться,
Іде мужик —
Не дивиться!

З кори його
Розпучило,
Злим гореньком
Замучило.

Чорніш обличчя
Тьмяного
Не бачено
У п'яного.

Іде — хрипить,
Іде — і спить,
Добрів туди,
Де хліб шумить.

Як ідол став
Над колосом,
Стоїть, співа
Без голосу:

„Доспій, доспій,
Хліб-батенько!

Я ратай твій,
Панкратонько!

„Окраець з'їм,
Гора — мала,
Ватрушку з'їм
Не менш стола.

„Все з'їм один,
Управлюсь сам.
Хоч мати, син
Проси — не дам!“

„Ой, їсти, їсти хочеться!“ —

Сказав безсилим голосом
Один мужик, із козубня
Дістав окрайця — їсть.

— Без голосу співалося,
Волосся ж підіймалося! —
Сусід його додав.

І правда, що не голосом —
Нутром — свою „Голодную“
Співали вахлаки.

І навіть хтось під пісеньку
На ноги став — показував,
Як брів мужик знесилений,
Як сон змагав голодного,

Як вітер коливав;
Повільно, строго рухався.
А там, після „Голодної“,
Похитуючись, рушили
Прикластись до відеречка
І випили співці.

„Дерзай!“ — За ними чується
Дячкове слово: син його
Григорій, хресник старости,
До земляків подавсь.

— Горілки хочеш? — Дякую!
А що у вас тут трапилось?
Чом голови повішали!..

— „Ми?.. що ти!..“ Насторожились,
Долоню Влас на хресника
Широку положив.

— Неволя знов вернулася?
Чи гонять вас на панщину?
Не ваші луки-поймища?
— „Ну, луки?.. Не жартуй!..“

— Так що ж тоді змінилося?..
Закрякали „Голодної“,
Чи голоду вам хочеться?

— „Воно і, справді, той...“ —
Клим як з гармати випалив.
Почухали потилиці
І, чути, зашепталися:
— Воно і, справді, той!

— „Пий, вахлячки, нагулюйся!
Усе, як слід, по-нашому,
Як ждалося, гадалося.
Не вішай голови!“

— Ой, Климе, чи ж по-нашому?
А з Глібом як?..

— Говорено

Не мало: в рот покладено,
Що не вони одвітчики
За Гліба окаянного,
Кріпацтво винне тут!
„Гад гаденят породжує,
Кріпацтво — гріх поміщицький,
Гріх Якова нещасного
І Глібів гріх також!
Не будь без того панові,
Що пхнув у зашморг Якова,
Сумлінного раба!
Не будь холопу вірному,
Що самогубством ворогу
Помщається за смерть.
Без того — Гліба нового
Не буде на Русі!“
Радніш за всіх, шанобливіш
Прослухав Гришу Пров,
Товаришам оскірівшись,
Як переможець, вимовив:
„Намотуйте на вус!“

„Так, значить, і „Голодную“
Тепер навіки по боку?
Ей! друзі! Дай веселої!“ —
Клим радісно кричав...
Тож про кріпацтво прокляте
Пішло в юрбі словечко те
Гулять: „Мовляв, без гадини
І гаденя не родиться!“
Клим Якович Ігнатія
Налаяв знов: „Дурний же ти!
Ледь бійки не завів!“
Дячок ридав над Гришею:
— „І дасть же бог голівоньку!
Недаром поривається
В Москву, в новорситет!“
А Влас його погладжував:
— Дай, боже, сребра тобі
І золота, й розумную
Здоровую жопу!
„Для чого сребро мені
І золото, дай, господи,
Щоб землякам моїм
І селянину кожному
Жилось привільно-весело
По всій святій Русі!“
І зашарівсь, як дівчина,
Від всього серця вимовив
Григорій — і пішов.

Світає. Вже ладнаються
Підводчики. Ей, Влас Ілліч!
Іди сюди, поглянь, хто тут!
Сказав Ігнатій Прохорів,
Піднявши од колодини
Дугу. Підходить Влас.
За ним біжить Клим Якович,
За Климом — подорожники
(До всього діло їм):
Де ночували звечора
Старці, там, за колодами,
Якийсь валявся змучений
Побитий чоловік;
Одежа хоч новісінька,

Та в клапті пошматована,
На шиї хустка — шовкова,
Сорочка перкалевая,
Годинник і жалет.
Приглянувся Клим до сонного,
Пригнувся і з криком: „бий його!“
У зуби дав носком.
Зірвавсь хлопчина, дивиться
Очима каламутними,
А Влас його в висок!
Як шур у пастці, жалібно
Хлопчина пискнув, кинувся
По лісу! Ноги — саженні,
Біжить — земля дрижить!
Тут четверо погналися
По лісу за хлопчиною,
Народ кричав їм: „бий його!“ —
Аж поки зникли в приліску
Погоня і втікач.

— Що за мужик? — до старости:
Звернулись подорожники, —
За що його товчуть?
— Не знаємо, наказано
Так із села із Тискова,
Що тільки де не з'явиться
Єгорко Шутов — бить його!
Ну — б'єм! Під'їдуть тисківці,
Розкажуть! — Задоволили? —
Спитав старий: з'явилася
Погоня з-за дерев.

— Догнали, задоволили!
Тепер в Кузьмо-Дем'янському.
Там, певне, переправитись
За Волгу хоче він!

— Чудний народ! б'ють сонного,
За що, про що, не знаючи...

— Коли всім миром велено:
Бий! значить, є за що! —
Влас гримнув подорожникам. —

Не вітрогони тисківці!
Чи там давно десятого
Шмагали?.. ой, Єгор!..
Ой, служба премерзенная!..
Гад-чоловік!—Не бить його,
Кого ж тоді і бить?
Не нам одним наказано:
По Волзі аж до Тискова
Тут буде сіл з чотирнадцять;
Так через всі чотирнадцять
Прогнали, мов крізь строй!

Притихли подорожники.
Довідатися хочеться,
В чім справа, та прогнівавсь
І так вже дядько Влас.

ГАРНІ ЧАСИ — ГАРНІ ПІСНІ

Замість розмови з піснею,
В підмогу лайці з бійкою,
На ранок лиш скінчилася
Великая гульня!
Народ розбрівсь. Під липою
Поснули подорожники,
І тут же спав Іонушка,
Сумирний богомол.
Хитались Сава з Гришею,
Вели додому батенька,
Співали; і над Волгою
В повітрі чистім ранішнім
Гриміли голоси:

Долю народу
Хто принесе?
Світло й свобода
Перше за все!

Нам не багато
В бога прохати:
Чеснее діло

Вести уміло
Сили нам дай!

Жить, працювати,
Другу вказати
К серцю дорогу.
Геть од порога,
Ледар, слиняй!
Це ще не рай?

Долю народу
Хто принесе?
Світло й свобода
Перше за все!

Бідніш від найбіднішого
Селянства озлиднілого
Жив Трифон. Комірчини дві:
Одна з курною пічкою,
А друга, в сажень — літняя,
Либонь, оце і все;
Коня нема, корови теж,
Була собака Зудушка
Та кіт—і ті втекли.

Поклавши спати батенька,
До книжки взявся Савушка,
А Гриші не сиділося,
Пішов в луги, поля.

У Гриші кість широкая,
Лице ж худе і зморене,---
Бо їх не догодував
Хапуга-економ.
Григорій в семінарії
Опівночі прокинеться
І потім вже до сонечка
Не спить---чекає ситника
Із квасом, що давали їм
На свідання завжди.
Хоч бідная вахлаччина,---
Вони в ній од'їдалися,

Спасибі Власу-хресному
Та іншим мужикам.
Платили їм хлоп'ятонька
Якою є роботою,—
Всі їхні справи клопітні
У городі вели.
Дячок хваливсь хлоп'ятами,
А чим вони харчуються,
І думати забув.
Він сам голодував завжди
І тратив час на пошуки,
Де б випить, закусить.
Був непримхливий вдачею,
А коли б ні—наврод чи б міг
Дожить до сивини.
Його хазяйка Домнушка,
Ота вже клопоталася!
Зате і віку довгого
Не дав їй бог. Покійниця
Про сіль весь вік свій думала:
Немає хліба—випросить,
А от за сіль чистенькими
Грошима треба сплачувать,
А їх по всій вахлаччині,
Що відбуває панщину,
Не густо! Добре хлібцем ще
Вахлак ділився з Домною.
Давно б там на кладовищі
Її синкам ріднесеньким,
Потліть... Але вахлаччина
Давала, що могла.

За наймичку покірною
Була вона усякому,
Хто в чорний день поміг.
Весь вік про сіль лиш думала,
Про сіль співала Домнушка,
Чи жала де, чи пряла де,
Чи колихала Гришеньку,
Коханого сінка.
Стискає серце хлопцеві,
Коли селянки згадують,
Співають пісню Домнину

(Прозвав її „Солоною“
Вигадливий вахлак).

СОЛОНА

Ніхто, як бог!
Не їсть, не п'є,
Квилить синок,
Дитя мое!

Дала шматок,
Другий... квилить!
„Соли, соли!“ —
Одне кричить.

А солі б хоч
Дрібочок був.
„Мукичку сип“,
Господь шепнув.

Раз-два куснув,
Скривив роток:
„Соли іще!“,
Кричить синок.

Мукички ще...
А на шматок
Сльоза з очей!
Поїв синок!

Хвалилася:
Синка спасла!..
Солона, знать,
Сльоза була!..

Затямив Гриша пісеньку
І молитовним голосом
Тихенько в семінарії,
Де темно так і холодно,
Похмуро, строго, голодно,
Співа — згада про матінку,
Про рідну всю вахлаччину,
Годівницю свою.

І скоро в серці хлопчика
Злилась любов до матері
З любов'ю до вахляччини —
І вже років п'ятнадцяти
Григорій знав упевнено,
Що житиме для щастя він
Убогого і темного,
Та рідного кутка.

Доволі демон лютості
З мечем своїм караючим
Над Руссю політав.
Не всі ж путі несправедні!
Русь ожива, підноситься
Над нею спів нечуваний:
То милосердя ангели,
Із високості злинувши,
Співають юнакам.

Для світу сильного,
Для серця вільного
Є дві путі.

Зваж силу-доленьку,
Зваж горду воленьку,
Якою йти?

Одна простора є,
Давно проторена, —
Це путь раба.

По ній кипуча,
Страстями змучена,
Іде юрба.

І ціль небачена
В житті гарячому
Юрбі смішна.

В ній споконвічна
Клекоче звичная
Глуха війна.

За блага земнії
Йдуть душі темнії
На путь гріха.

Для правди ясної
Юрба ця щасная
Завжди глуха.

Ще є безвісна
Дорога тісна:
Ідуть по ній

Лиш горді силами
В натхненні смілому,
На труд, на бій.

Іди до скривджених,
До упосліджених —
На їхню путь.

Де важко дихати,
Де чуєш лихо ти,
Там першим будь!

І милосердя ангели
Недаром руській молоді
Пісні співають, заклики —
Не мало Русь вже вислала
Синів своїх, позначених
Печаттю дару божого,
На чеснії путі.
Не мало їх оплакала
(Поки зорею бистрою
Проносяться вони!)
Хоч темна та вахлаччина,
Її забила панщина
Та рабство — а й вона,
Благословившись, вибрала
В Григор'ї Добросклонові
Такого посланця.
Йому судилось долею
Ім'я славетне, чесна путь
Заступника народного,
Сухоти і Сибір.

Світило сонце радісно,
І сіяв ранок пахощі,
І віяв прохолодою
Над морем вогких трав...

Григорій йшов задумливо
Великою дорогою
(Із старовинних: білими
Березами обсаджена
І рівна, як стріла).
Йому було то весело,
То сумно. Думка, збуджена
На бенкеті вахлацькому,
Як птиця, вгору линула,
І вилилась у спів:

„В тужливу хвилину, вітчизно моя!
Думками вперед залітаю.
Страждання небачені — доля твоя,
Та ти не загинеш, я знаю!

Тебе обгортала густіша імла,
Задумливий сон, непробудний:
Нещасна країно! така ти була —
Придушена, рабська, безсудна!

Віддавна народ твій для забавки був
Ганебних страстей дворянина,
Потомок татар, як коняку, тягнув
На торги раба-слов'янина.

І дівчину руську тягли до стовпа.
Нагай скаженів без відплати,
І слова „набор“ не жахались хіба,
Немов найлютішого ката?

Доволі! Минула похмура пора.
І панові сплачено нині.
Вже руський народ свої сили збира
В своїй незорій країні.

Вітчизно! Невже твоя вічна судьба?
Чи долі нема в слов'янина?

Нехай ти в сім'ї ще й досі — раба,
Та мати вже вільного сина!

Зманила Гришу стежечка,
Вузька і покручена,
Що ланом бігла весело,
В широкий луг покошений
Пшов по стежці він.
В сінах селянки піснею
Григорія зустрінули
Улюбленою піснею.
Юнак аж запечалився,
Згадавши матір-страдницю,
І злість його взяла
Він в ліс пішов, а по лісу,
Як в житі перепілочки,
З лункими перегуками
Бродила малеч (старшенькі ж
Ворушили сінце).
Він з ними кошик рижиків
Набрав. Печеться сонечко,
До річки він. Купається —
Картина погорілого
Розваленого города
Постала перед ним:
Ані домочка цілого,
Одна тюрма, врятована
І наново побілена,
Як корівчина білая,
На вигоні стоїть.
Начальство там сховалося,
А мешканці під берегом,
Як військо, стали табором,
Всі сплять іще, лиш деякі
Прокинулись: два підсудки,
Піднявши поли зім'ятих
Халатів, пробираються
Поміж стільцями, шафами,
Вузлами, екіпажами
До яточки — шинка.
Туди ж і кравчик скорчений
Аршин, утюг і ножиці
Несе — тремтить, як лист.

Прокинувшись, з молитвою,
Причісує вже голову,
Тримаючи набік,
Як дівка, косу довгую,
Високий і поставнистий
Протоерей Стефан.
По сонній Волзі повагом
Плоти з дровами тягнуться,
Стоять під правим берегом
Три баржі навантажені,
Що вчора бурлаки сюди
З піснями привели.
А ось і сам він — змучений
Бурлак! Немов на свято він
Іде. Сорочка чистая,
В кишені мідь бряжчить.
Григорій брів, прислядувавсь
До бурлака веселого,
І з уст слова зривалися
То голосно, то пошепки.
Григорій думав гак:

БУРЛАК

Грудьми, плечима, всім горбом
Тягнув він баржу. Піг струмком
З обличчя змученого лив,
І люгий жар його палив.
Він падав, ледве уставав,
Хрипів „дубинушку“, стогнав.
До місця баржу дотягнув
І богатирським сном заснув.
А вранці, піг обмивши, знов
Щасливий, пристанню пішов.
Трояк у поясі лежить.
Дзвенить в кишені решта — мідь.
Подумав мить. Затримав крок.
Намацав мідь. Зайшов в шинок.
Хильнув — і кинув на версіак
Трудом зароблений п'ятак.
Перехрестив на церкву грудь.
Пора і в путь, пора і в путь!

Він хутко йшов, жував калач,
В дарунок жінці ніс кумач.
Сестрі хустину й для малят
В сусальнім злоті коненят.
Додому йшов — далека путь,
Дай бог дійти і віддихнуть.

З бурлака думка Гришина
До всього люду руського,
На всю, як є, Русь-матінку
Злетіла, перейшла.
І довго хлопець берегом
Блукав. Горів, розмислював,
Аж поки знову піснею
Не відсвіжив натруджене,
Розпалене чоло.

РУСЬ

Ти і убогая,
Ти і заможная,
Ти і безсилая,
Й непереможная,
Матінко Русь!

З рабства врятоване
Серце свободнее —
Золото, золото
Серце народнее!

Сила народная,
Сила кипучая —
Совість спокійная,
Правда живучая!

Сила з неправдою
Не уживається,
Жертва неправдою
Не викликається —

Русь не ворушиться,
Русь — як закована!

Та спалахнула в ній
Іскра захована —

Встали — не буджені,
Вийшли — не кликані,
Жита, по зернятку,
Гори насипані!

Рать підіймається
Хвилею грізною,
Сила збирається
Міццю залізною.

Ти і убогая,
Ти і заможная,
Ти і затуркана,
Й непереможная,
Матінко Русь!

* * *

„Удалася пісенька! — мовив Гриша, скачучи: —
З правдою великою, з щирістю гарячою,
Завтра вже співатиму вахлячкам. Не все ж бо їм
Вести співи болісні. Помагай, о боже, їм!
Як із гри та бігання щоки розгоряються,
Так од пісні щирої духом підіймаються
Бідні та замучені!..“ Прочитав наспівно
Гриша пісню братові. (Брат сказав: „чарівно“)
Потім спати спробував. Спалося, не спалося,
Краще тої пісенька в напівсні складалася;
Вже б ті подорожники із сім'єю стрілися,
Коли б знали-відали, що із ним творилося.
Він кипів безмежною, молодою силою,
Чув він звуки сміливі пісні бистрокрилої,
Звуки благодатнії гімну благородного,
Образом осяяні щастя всенародного.

1877

СІЯЧАМ

Сіячу знань в нашу ниву народную!
Землю знайшов неврожайну, голодную,
Плюсклі, мабуть, сімена?
Сили слабкі? А чи серце вагається?
Врунами бідними труд позначається.
Доброго мало зерна!
Де ж ви, умілі, з бадьорими лицами,
Де ж ви, із повними жита сійницями?
Труд піднесіть, що не сходить сторицею,
Аж до висот!
Сійте розумне, і добре, і вічне,
Сійте! Спасибі вам скаже довічне
Руський народ...

ЗІНІ

На життя іще ти маєш право,
Але я останні дні роню.
Я умру — моя померкне слава,
Не журись і не тужи за ню!

Зоре, знай: її ясному світу
Блискотіть недовго на вінку:
Боротьба пак шкодила піїту,
А пісні мішали вояку.

Хто цілком на послугу народу
Оддає своє життя слабе,
Борючись за щастя, за свободу,
Тільки той переживе себе!

ПОЕТОВІ

Куди не глянь — скрізь здирства, гніт і муки,
Під руйновищем праця і любов,
А ти мовчиш, спустив безсило руки,
І з сорому твоя палає кров.

Ти ремствуєш на свій талан співничий,
Що надано хіба на глум тобі, —
Коли в душі лякливій, марівничій
Немає сил на звагу в боротьбі!

* * *

О, Музо! я на схилі віку!
Хай завинив багато я,
Нехай людська злоба щодня
Мій огріх збільшує без ліку —
Не плач! ти сповнена краси,
Не глузуватимуть над нами:
Між мною й чесними серцями
Прорвать навик ти не даси
Живого, кривого союзу!
Не руський — з нехіттю в очах.
Погляне на бліду, в синцях,
Побиту нагаями Музу...

З М І С Т

	Стор.
М. О. Некрасов. Стаття А. Єголіна	5
<i>1845</i>	
В дорозі. Пер. <i>М. Рильського</i>	25
Коли із мороку облуди. Пер. <i>М. Терещенка</i>	27
<i>1846</i>	
Городник. Пер. <i>М. Терещенка</i>	29
Трійка. Пер. <i>М. Терещенка</i>	31
Вітчизна. Пер. <i>І. Муратова</i>	32
Перед дощем. Пер. <i>Т. Масенка</i>	34
<i>1847</i>	
Іду я містом. Пер. <i>М. Рильського</i>	35
Учора в шостій. Пер. <i>М. Терещенка</i>	36
<i>1850</i>	
Іронії твоєї не люблю. Пер. <i>А. Малишка</i>	37
<i>1851</i>	
Маша. Пер. <i>Л. Дмитерка</i>	38
Муза. Пер. <i>М. Терещенка</i>	39
<i>1852</i>	
Блажен поет. Пер. <i>О. Новицького</i>	42
<i>1853</i>	
Буря. Пер. <i>М. Шпака</i>	44
<i>1854</i>	
Незжага нива. Пер. <i>А. Малишка</i>	45
<i>1855</i>	
Цвіт життя. Пер. <i>М. Зісмана</i>	47
Незнаний. Пер. <i>Д. Білоуса</i>	48
Російському письменникові. Пер. <i>М. Терещенка</i>	48

Вслухаючись. Пер. <i>М. Терещенка</i>	49
На батьківщині. Пер. <i>Т. Масенка</i>	49
Забуте село. Пер. <i>В. Бичка</i>	49
Замовкни, Музо смутку. Пер. <i>М. Зісмана</i>	50

1856

Такий важкий їй випав. Пер. <i>О. Новицького</i>	52
Поет і громадянин. Пер. <i>С. Голованівського</i>	53
Школяр. Пер. <i>М. Терещенка</i>	61
Прощай. Пер. <i>М. Старицького</i>	62

1857

В столицях шум. Пер. <i>П. Дорошка</i>	63
Убога та нарядна. Пер. <i>М. Терещенка</i>	63

1858

Думки біля парадного під'їзду. Пер. <i>І. Муратова</i>	68
Пісня Єрьомоньці. Пер. <i>Д. Білоуса</i>	71
Ніч. Пер. <i>І. Франка</i>	73

1860

Лицар на час. Пер. <i>С. Голованівського</i>	74
--	----

1861

На смерть Шевченка. Пер. <i>П. Усенка</i>	80
Рік минає. Пер. <i>М. Зісмана</i>	81
Селянські діти. Пер. <i>М. Рильського</i>	81
Тургеневу. Пер. <i>І. Муратова</i>	88
Воля. Пер. <i>Д. Білоуса</i>	89

1862

Зелений шум. Пер. <i>М. Рильського</i>	90
Надривається серце від муки. Пер. <i>І. Муратова</i>	92

1863

Саме в розпалі. Пер. <i>П. Усенка</i>	93
Калістрат. Пер. <i>В. Бичка</i>	94
Орина, мати солдатська. Пер. <i>І. Виргана</i>	95
Мороз, Червоний ніс. Пер. <i>М. Пригари</i>	98

1864

Пам'яті Добролюбова. Пер. <i>О. Новицького</i>	131
Залізниця. Пер. <i>В. Бичка</i>	132
Повернення. Пер. <i>Д. Білоуса</i>	137

1867

Невідомому другові. Пер. <i>І. Франка</i>	138
Дядечко Яків. Пер. <i>М. Терещенка</i>	139
Генерал Топтунів. Пер. <i>М. Пригари</i>	142
З роботи. Пер. <i>І. Франка</i>	145

1868

Не ридай так безумно. Пер. <i>Л. Дмитерка</i>	147
---	-----

1870

Дід Мазай та зайці. Пер. <i>Н. Забіли</i>	148
---	-----

1871

Руські жінки (Дскабристки). Пер. <i>М. Терещенка</i>	151
--	-----

1874

Рапок. Пер. <i>Д. Білоуса</i>	176
Пророк. Пер. <i>П. Грабовського</i>	177
Елегія. Пер. <i>І. Муратова</i>	178

1863 — 1876

Кому на Русі жити добре. Пер. <i>М. Пригари</i>	180
---	-----

1877

Сіячам. Пер. <i>О. Новицького</i>	240
Зіні. Пер. <i>М. Старицького</i>	240
Поєтові. Пер. <i>М. Старицького</i>	241
О. Музо. Пер. <i>М. Терещенка</i>	241

Редактор *М. Терещенко*.

Н. Некрасов. — Избранные произведения.

(На українському мові).

БФ 02934. Зам. 1040 Обсяг 15¹/₄ друк. арк.
Підписано до друку 25/X—46 р. Тираж 20.000 прим.

Надруковано з набору 4-ої поліграф. фабрики
в друкарні ФЗУ м. Київ, Золотоворітська 11.

~~15 крб.~~

0.20

I